

Mladićeva izjava o identitetu ne mora se naravno uzeti doslovno i smatrati kao njegovo duboko uvjerenje već više kao znak raspoznavanja među Srbima, kao oznaka čitave posebne ideološke grupacije, znak zajedničkog uvjerenja u kome se iskazuje vlastiti svijet vrijednosti zasnovan na ženskom biću kao prirodni. To nameće osudu "neprirodne" žene, one koja ne rađa ili rađa malo djece i istovremeno valorizuje ženu u sjenci muškarca tvorca. Kult plodnosti je zapravo način postavljanja u superioran položaj muškarca koji obrađuje zemlju i sadi sjeme. Muškarac stoji uspravno u implicitnom imaginarnom svijetu muževnosti i tako se automatski postavlja na stranu kulture i politike, pokretljivosti i akcije. Jednostavan slijed tih asocijacija ističe veliku asimetriju između muškog i ženskog. Semantički oblici koji se koriste za taj trougao zemlja/žena/plodnost pretpostavljaju logično suprotstavljanje aktivnosti i pasivnosti, vertikalnosti i horizontalnosti, inicijative i prijemljivosti itd., gdje muško ima prirodno dominantan položaj, ili bolje rečeno, ima ga zbog "prirodne" logike tih asocijacija.

Ovaj kredo srpskog generala je istovremeno jedna vrsta dvostrukog programa. S jedne strane, ono što je najsvetije za njega to je upravo ono što treba okaljati i uništiti kod neprijatelja. Izjava ukazuje na cilj najgoreg napada na neprijatelja, a to je napad na žensku plodnost iz čega se uočava tačna definicija silovanja karakterističnih za ovaj rat. S druge strane, čak i ono što i nije naznačeno kao najsvetije, što je smatrano ništavnim pa i štetnim, mora biti uništeno bez razmišljanja. Druga karakteristika ovog rata je nepoštivanje umjetničkih djela, historijskih spomenika, vjerskih i kulturnih zborišta, pa kad su u pitanju kultura i gradovi za jednog generala Mladića koji sve pali ništa ne predstavlja grijeh.

Prilikom silovanja "genocid" je doslovno shvaćen, u literarnom smislu riječi "gen". Ta doslovnost je jedan od konaca koji treba rasplesti iz klupka "plodnosti". Ako se napad na identitet putem silovanja svrstava u politički sistem naredenja, on se pri tome naslanja na sistem vjerovanja koje nekim vizijama pridaje smisao i interes. Politički programi dobijaju smisao u sveukupnosti kulturnog okruženja koje se ne ograničava samo na političko polje, koje modelira govore i odluke vladajućeg režima, koje određuje snove i nostalgije nametnute upravo tom politikom.

To zamršeno klupko koje zovemo "plodnost/porijeklo" može se naći i u drugačijim oblicima.

...²²

²² Ostatak teksta izostavila Redakcija.

ZLOČINI NAD MENTALNIM INTEGRITETOM DJECE ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU

Djeca su najdragocjenije što jedna zemlja ima. Bez zdrave mladosti država nema budućnosti. Uništiti mladost, znači uništiti zemlji budućnost. Da li će to agresija na državu Bosnu i Hercegovinu učiniti ovoj zemlji?

Tom Mek Dermot (Thom McDermot), specijalni izaslanik UNICEF-a je, u avgustu 1994. godine, iznio podatak da je u Bosni i Hercegovini ubijeno 16.614 djece.

Prema podacima Republičkog štaba za zdravstvo, od 11. decembra 1994. godine, u 61 opštini Bosne i Hercegovine, ubijeno je 16.708 djece, od toga u Sarajevu 1.567, ranjeno je 34.351 dijete, od toga u Sarajevo 14.834. Teško ranjene djece koja se nalaze na bolničkom liječenju je 18.360, od toga u Sarajevu 3.361 dijete.

Vladin ured za izbjegla i raseljena lica u Republici Bosni i Hercegovini, bilježi podatke da je oko 18.000 djece ostalo bez jednog roditelja, oko 1.000 djece bez oba roditelja, a njih oko 600 je moralo biti smješteno u domove za nezbrinutu djecu. Pošto agresija još traje ovi podaci se iz dana u dan uvećavaju.

Djeca su najveći stradalnici u agresiji na državu Bosnu i Hercegovinu. Ona nisu samo ubijana i sakaćena. Ona su ostajala i bez svojih najdražih. Njima je oduzeto pravo na dječiju igru. Uništene su škole i biblioteke. Pred njima je uplašena učiteljica u učionici bez prozora i svjetla. Ovdje djeca brzo stare. Unatoč svemu ne može se reći da je bosanska mladež postala tužna. Oni se još znaju nasmijati. Počinju da se navikavaju na stravične uslove života. Dosta njih, nažalost, neće ni zapamtiti bolje uslove življenja.

Stradanja djece u Bosni i Hercegovini postaje jasnije kada ga uporedimo sa stradanjima djece u kuvajtskom, iračkom i libanskom ratu. U Bosni i Hercegovini djeca su, u prosjeku, iskusila devet ratnih traumatskih događaja, u Kuvajtu četiri, u Libanu, nakon deset godina rata šest traumatskih događaja. U Bosni i Hercegovini je 3,5% djece maltretirano i zlostavljano od strane agresorske vojske.

Ovi podaci potvrđuju činjenicu da je kršenje ljudskih prava u odnosu na djecu dostiglo stravičan stepen u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu. Koliko ih je tek mentalno dezintegrirano? To je pitanje na koje naše istraživanje pokušava odgovoriti.

Psihološke rane su mnogo manje vidljive nego druge posljedice rata. Početkom agresije na Bosnu i Hercegovinu pojavile su se razne procjene o mogućem mentalnom morbiditetu stanovništva kojeg je zahvatila oružana agresija. Procjenitelji su znali šta znači nasilje za mentalni integritet, ali tada nisu ni pretpostavljali kakav karakter i dimenzije nasilja će proizaći iz ove agresije. Njega karakteriše: ubijanje, sakaćenje, silovanje i drugi načini zlostavljanja, protjerivanje, nasilno razdvajanje od najdražih, pljačka i uništavanje, izolacije, izgladnjavanje i uskraćivanje zadovoljavanja i najelementarnijih potreba, "ispiranje mozga", cinizam međunarodne zajednice i sl.

Djeca su, preživljavajući agresiju na Bosnu i Hercegovinu, doživjela najmanje devet stresogenih faktora, i to:

1. Izloženost intenzivnim ratnim dejstvima (strah od pogibije i ranjavanja) - doživjelo je 95% djece.

2. Ranjavanje nekoga od roditelja, samog djeteta ili nekog od drugih dragih bliskih osoba - 49%.

3. Nasilno ili neočekivano napuštanje doma i mjesta boravka - 39%.

4. Percipiranje rušenja, uništavanja ili pljačkanja doma - 32%.

5. Nasilno razdvajanje od roditelja ili drugih veoma dragih osoba - 26%.

6. Nestanak nekoga od članova porodice ili druge veoma drage osobe - 19%.

7. Perceptivni doživljaj zlostavljanja roditelja, samog ispitanika (djeteta), ili druge veoma drage osobe - 15%.

8. Ubistvo nekog od članova porodice ili druge drage osobe - 10%.

9. Izgladnjavanje, ili strah od smrti zbog prijetnje gladu, žeđi ili hladnoće (nije istraživanjem obuhvaćeno).

To su situacije s kojima većina unesrećenih nije imalo životnog iskustva, a pogotovo sa navedenim grozdom stresora. Odbrambeni mehanizmi, pogotovo kod mladih, na takve životne situacije, još nisu izgrađeni. Može li to i koliko dugo izdržati vulnerabilna psiha mladih? Da li će se desiti "havarija" mentalnog integriteta generacije budućnosti ove zemlje? Podaci koji govore o broju ubijenih, osakaćenih, prognanih, i sl., sami po sebi su užasavajući.

Istraživačka studija, rađena u Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu "ZLOČINI NAD MENTALNIM INTEGRITETOM MLADEŽI ZA VRIJEME AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU" sadrži dokaze o narušenosti mentalnog integriteta mladeži zbog agresije na Bosnu i Hercegovinu. Predmet istraživanja joj je psihocid kao dio genocida.

Psihocid je zločin genocida. Genocid u Bosni i Hercegovini je apsolutni zločin. Možemo ga dokazati, ali se on mora antropološki objasniti, jer izvire iz prirode precivilizacijskog barbarusa. Mi ga dokazujemo, neka ga svako sebi objašnjava, a međunarodna zajednica ima obavezu da ga sudi i osudi. Ona se na to obavezala svojom **Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida**.¹ U članu II, tačka b, pomenute Konvencije, kao genocid na radnju označena je i "teška povreda fizičkog i **mentalnog integriteta članova grupe**".

Prema rezultatima istraživanja, 21,5% roditelja je, već u prvoj godini trajanja agresije, iskazivalo svoju zabrinutost stanjem psihičkog zdravlja svoje djece. Od 63 intervjuisana ljekara, samo jedan od njih nije uočio povećanje psihičkih smetnji kod djece nastalih u toku rata. Zavisno od intenziteta ratnih dejstava, na različitim prostorima Bosne i Hercegovine, nađeno je, da je, od 9 - 17% (prosjeak 12,5%) mladih ljudi teže mentalno dezintegrirano u odnosu na stanje prije agresije. Najčešće reakcije su: - naglašena anksiozna stanja; - stalno oživljavanje u mislima preživljenih događaja iz rata; - gubitak sposobnosti koncentracije; - noćne more; - pretjerana razdražljivost; - pojačane somatske tegobe itd.

Istraživanje (na uzorku od 2.064 djece, od 2-18 godina starosti koji preživljavaju agresiju na Bosnu i Hercegovinu - regije: Sarajevo, Tuzla i Zenica), je pokazalo da je u toku prve godine trajanja agresije značajno povećan broj mladih sa težim neurotskim simptomima, u odnosu na stanje prije agresije. Razliku smo testirali HI - kvadrat testom koji iznosi : $x^2=206$, uz $G.V=34,8$, na $p=0,01$ sa 18.SS. Ta povećanja broja mladih sa težim simptomima psihičkog morbiditeta, u odnosu na stanje prije agresije, najveća su u Sarajevu, tuzlanskoj regiji, pa onda u zeničkoj regiji. Dakle, baš, prema uslovima preživljavanja agresije.

Da li je agresija na državu Bosnu i Hercegovinu, učinila neke promjene i u socijalno-vrijednosnim orijentacijama mladih? Naše istraživanje ukazuje da nije došlo do bitnijih promjena. Ovakav zaključak posebno se odnosi na bošnjačko-muslimansku mladež. Svijest mladih prema vrijednostima življenja u multinacionalnoj zajednici, kao socijalno-vrijednosnoj kategoriji, izgleda, da

¹ Rezolucijom UN, br. 96 (I) od 11.decembra 1946. genocid je proglašen međunarodnim zločinom, a Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju genocida donesena je 9.decembra 1948. godine.

je još sačuvana. **Sa vrijednosnog stanovišta mladih Bošnjaka za multinacionalnu zajednicu vrijedi se boriti.**

Psihosomatske posljedice rata su dokumentovane u nizu istraživanja iz ratova vođenih na drugim prostorima i u drugim vremenima. Posljedice su obično ozbiljne i dugotrajne, a neke ostaju godinama i decenijama, pa se mogu pratiti i u drugoj generaciji nakon završetka ratnih događanja. Dakle, psihosomatske posljedice ratnih nasilja mogu biti **transgeneracijske**. Neke studije su pokazale da trauma nastala u ratnom životnom ciklusu ima dugotrajne efekte na neurohemijske odgovore stresa (Kolk, B., i Saport, J., 1991.), što se može ispoljiti u hroničnim problemima povišene pobuđenosti i agresivnosti prema drugim osobama.

Fiš Meri (Fish-Murray), **Kobi** (Koby) i **Kolk** (B. Kolk 1987.), nastavljajući se na radove **Abera** (Aber) i **Čikentijeva** (Cicchenti - 1984.), ukazuju na neke psihičke disfunkcije a koje ostaju kao trajne karakteristike ličnosti. Sve to daje osnova da se zajedno sa **Grabarinom**, (cit. u A. Barath, 1992.) složimo da je "vrijeme neprijatelj, a nije nikakav pomagač djeci koja su mentalno stradala u ratu".

Mada su nas, kako ranija tako i ovovremenska, životna iskustva uvjerila o žilavosti i psihofizičkoj otpornosti Bosanaca i Hercegovaca ne daje nam pravo da ne budemo zabrinuti za njihov posttraumatski mentalni integritet.

Uz međunarodnu potporu, u Bosni i Hercegovini već rade mnogobrojna savjetovališta za pružanje prve psihološke pomoći.

Globalni istraživački rezultati o narušenosti mentalnog integriteta kod djece tokom prve godine agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu

Dječije doba veoma je pogodno za razvoj psihičkih poremećaja. Ono što je posebno karakteristično za razvojno doba jeste da vanjska manifestacija psihičkog poremećaja kod djeteta ni u kom slučaju nije srazmjerna dubini i masivnosti unutrašnjeg psihičkog konflikta koji je proizveo poremećaj. Figurativno rečeno "veliki simptomi" nisu karakteristični za dječiju psihopatologiju. Kao ilustracija može poslužiti primjer dijagnoze "poremećaj ponašanja" koji kao poremećaj ne mora uopće biti posebno uočljiv, ali njegova unutarnja psihološka podloga može imati najdublje tj. najnepovoljnije značenje za razvoj ličnosti.

Taj slučaj mogu imati i simptomi psihičkog poremećaja koje smo mi, u našem istraživanju, mjerili da bismo utvrdili "doprinos" ratnih nepravilnosti u Bosni i Hercegovini na mentalni integritet djece.

Ti simptomi morbiditeta djece, prema frekvenciji javljanja, su:

Rang	Simptomi	Rang	Simptomi
1	Razdražljivost, napetost	11	Otuđenost, depresivnost
2	Hiper aktivnost	12	Noćne more
3	Intruzivne misli	13	Loš san
4	Poremećaj apetita	14	Regresivno, infantilno ponašanje
5	"Zalijepljenost" za roditelje	15	Agresivnost
6	Teškoće koncentracije	16	Tikovi
7	Uznemirenost	17	Ovisnost o lijekovima
8	Zanemarivanje obaveza	18	Govorne mane
9	Somatske tegobe	19	Enureza i enkompreza
10	Strah od samoće		

Etiologija navedenih simptoma - faktori navedeni prema intenzitetu njihovog dejstva na mentalni integritet:

Rang	Faktori	Rang	Faktori
1	Ubistvo majke	10	Ranjavanje oca
2	Nestalost majke	11	Napuštanje doma, ali ne i mjesta boravka
3	Silovanje majke ili sestre	12	Ranjavanje (ispitanika)
4	Rušenje ili paljenje doma	13	Zlostavljanje (ispitanika)
5	Nestalost oca	14	Odvojenost življenja od roditelja
6	Zlostavljanje roditelja	15	Prečesto granatiranje mjesta življenja
7	Ranjavanje nekog od roditelja	16	Pljačkanje doma
8	Nestalost brata ili sestre	17	Ubistvo nekog od dragih osoba, a koja nisu članovi uže porodice
9	Ubistvo oca		

Najintenzivniji su oni faktori etiologije narušenosti mentalnog integriteta koji su vezani za porodicu, roditelje, a posebno za majku. Zato nije slučajno da je **u programu agresije na Bosnu i Hercegovinu, među prvim zadacima, bilo nanošenje intenzivne emocionalne boli u porodici.**

Učestalost javljanja navedenog sindroma (od nedavnih devetnaest simptoma mentalnog dezintegriteta) povećana je, tokom prve godine agresije u odnosu na stanje prije agresije, za 90,73%, od čega je 12,5% sa težim mentalnim morbiditetom.

Prema nacionalnoj pripadnosti najviše su mentalno dezintegrirana bošnjačka i srpska djeca, pa pripadnici ostalih nacija, dok su djeca hrvatske nacionalnosti najmanje mentalno nastradala. Ovo, vjerovatno, nije zbog veće otpornosti djece hrvatske nacionalnosti prema ratnim stresovima, već zbog toga što su u cjelini bili manje izloženi ratnim nevoljama u Bosni i Hercegovini.

Smatramo korisnim istaknuti neke iz mnoštva istraživačkih podataka koji se odnose na promjenu vrijednosnih orijentacija i odnošajnog okvira mladih kao posljedica oružane agresije na Bosnu i Hercegovinu.

Tako npr. 94% ispitanih socijalnih radnika smatra da je, tokom rata, porastao broj vaspitno zapuštene djece. Najizrazitiji je porast krađa, prostitucije, uživanja i preprodaja droge.

Multinacionalni odnosi i multikulturalna svijest žitelja Bosne i Hercegovine bili su normalan odnošajni okvir življenja prije agresije. Tokom agresije sukobile su se tri osnovne nacionalne skupine. Taj sukob nije bitno izmijenio svijest mladih Bosanaca. Iako je agresija bila brutalna, nije u svojoj prvoj godini trajanja izazvala histeriju međunacionalne mržnje. Istina, internacionalni konflikti izazvali su zbunjenost mladih u njihovoj vrijednosnoj orijentaciji prema pripadnicima druge nacionalnosti. To se najbolje reflektovalo u anketnom pitanju:

Da li bi za supružnika izabrao: Bošnjaka, Srbina, Hrvata ili drugog?

Blizu polovina ispitanih ostalo je bez odgovora na ovo pitanje ili misli da se neće nikada ženiti. Kroz odgovor na navedeno pitanje vidimo da su najhomogenija nacionalna skupina Bošnjaci, pa Hrvati, a slabija ispitanici srpske nacionalnosti. Ovo se može protumačiti time što su Bošnjaci, kao najveća žrtva u ovim sukobima, doživjeli i najveći emocionalni šok i socijalno razočarenje.

Biti pošten je kod bosansko-hercegovačke mladeži poželjnija etička kategorija od npr. biti hrabar, neustrašiv i osvetoljubiv. Poštenje i strpljenje (strpljivost) su historijske vrijednosti bosansko-hercegovačke populacije. Zbog svoje duboke ukorijenjenosti načina života, ni ratne nevolje nisu mogle da preferiraju sistem vrijednosti bosansko-hercegovačke mladeži. Bilo je za

očekivati da će se, poslije svih zlodjela koje su činili u ovom ratu, više iskazati potreba za osvetoljubivošću. Međutim, osvetoljubivost je zadnja na ljestvici mjernih socijalnih vrijednota kod bosansko-hercegovačke mladeži na kraju prve godine trajanja brutalne agresije na njihovu domovinu.

Kratki zaključci:

Istraživanje zločina nad mentalnim integritetom djece učinjenih agresijom na Bosnu i Hercegovinu pokazalo je:

1. Kršenje ljudskih prava u odnosu na djecu dostiglo je stravičan stepen u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu. Ona nisu samo ubijana, sakaćena, odvajana od svojih najdražih, osujećivana, već i mentalno dezintegrisana. Nešto manje od 1% djece, kod kojih je zabilježen teži stepen mentalnog morbiditeta, predstavlja rezultat agresije tokom prve ratne godine njenog trajanja. To je statistički značajno povećanje i može se tretirati kao "teška povreda fizičkog i mentalnog integriteta članova grupe" (Rezolucija UN br. 96 (1) od 11. decembra 1946.).

2. Sindrom mentalnog integriteta čija je ukupno povećana frekvencija, u toku prve godine agresije, za više od 99%, a sa težim simptomima 12,5% djece, predstavljaju unutarnju psihološku podlogu koja može imati najnepovoljnije značenje za razvoj ličnosti.

Posljedice mogu biti ozbiljne i dugotrajne, a neke se mogu javljati i u drugoj generaciji, nakon završetaka ratnih događanja.

3. Stručnjaci za mentalno zdravlje i svi oni koji imaju iskustva u radu sa djecom iskazali su zabrinutost za stanje mentalnog integriteta djece.

Skoro svi intervjuisani ljekari, a bilo ih je 64, iskazali su zabrinutost za mentalno zdravlje djece. Znatna većina socijalnih radnika primijetila je povećanje vaspitne zapuštenosti djece. Većina roditelja je uznemirena zbog mentalnog poremećaja svoje djece, a nastavnici ozbiljno ukazuju na uočene promjene u ponašanju svojih učenika. Zbog toga, uz međunarodnu potporu, u Bosni i Hercegovini već rade mnogobrojne stručne skupine za pružanje prve psihološke pomoći djeci koja su zahvaćena ratnim dejstvima.

4. Ratna zbivanja nisu toliko izmijenila vrijednosne orijentacije mladih koliko njihovu zdravstveno-mentalnu strukturu. Još uvijek su primjetne multikulturalne i multietničke vrijednosti. Poštenje, tolerancija i strpljenje, kao i historijske vrijednosti Bosanaca i Hercegovaca, ostale su i dalje na vrhu preferencije sistema vrijednosti.

ZLOČINI JUGOSLOVENSKE ARMIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

U arhivima Instituta za istraživanje zločina protiv čovečnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima na području Republike Bosne i Hercegovine (R BiH), Helsinky Voč (Helsinki Watch), Amnesti internešenela (Amnesty International), američkog Stejt dipartmenta i drugih organizacija i ustanova postoje nepobitne činjenice da su posredni i neposredni podstrekivači i učesnici zločina u Bosni i Hercegovini između ostalih: Predsedništvo SFRJ, Štab Vrhovne Komande i Komande 2. i 4. vojne oblasti (VO).

Krnje Predsedništvo SFRJ, u kome su od 15. septembra 1991. godine bili samo članovi iz Srbije i Crne Gore, donosilo je odluke o upotrebi JNA suprotno odredbama Ustava SFRJ.

Tako, neposredno pred agresiju na Bosnu i Hercegovinu (januar 1992. godine) Predsjedništvo SFRJ istupa sa stavom da će: "Armija, prvo, a ako treba i upotrebom sile, omogućiti miran rasplet jugoslovenske krize i drugo, da svim narodima Jugoslavije koji to žele da žive u zajedničkoj državi, kao i onima koji to ne žele, omogućiti da na što mirniji, demokratski način, to i ostvare". Na osnovu ovakvih odluka krnjeg Predsjedništva, Štab Vrhovne Komande direktno se angažuje da se, u delu zemlje **"koji je bio spreman da ostane u Jugoslaviji"**, dislociraju snage iz Slovenije i Hrvatske, da se **pristupi transformaciji JNA u oružane snage Jugoslavije "koja će opstati"** (kasnije nazvana vojska Savezne Republike Jugoslavije) i da **izvrši mobilizaciju vojnih obveznika i jedinica na prostorima sa većinskim srpskim stanovništvom u skladu sa operativnim potrebama JNA.**

Nakon neuspjele agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, a po odluci Predsedništva, dva korpusa JNA predislocirana su uz granicu sa Hrvatskom. Nakon zaključivanja prekida rata u Republici Hrvatskoj (2.1.1992. godine u Sarajevu) dio jedinica JNA iz Hrvatske dislocira se na područja Bosanske krajine, Tuzle, Dervente i Brčkog. Razmještaj jedinica JNA na teritoriji Bosne i Hercegovine vrši se **bez saglasnosti Predsedništva Bosne i Hercegovine**, pa se ovakav postupak ocenjuje kao prvim aktom agresije na Bosnu i Hercegovinu. Tako su se na teritoriji Bosne i Hercegovine u aprilu 1992. u sastavu 2. i 4. VO

našli: 4, 5, 13. i 17. korpus u cjelini, te 5. vazduhoplovni korpus (u Bihaću). Ukupni efektivni ovih korpusa raspoređenih u Bosni i Hercegovini su: između 90.000 i 100.000 naoružanih vojnika, pitomaca i starešina, 750-800 tenkova, 1.000 oklopnih transportera i drugih oklopnih vozila, preko 4.000 minobacačkih i artiljerijskih oruđa, do 100 aviona i 50 helikoptera. Navedeni ljudski i materijalni potencijal je po odluci vojnog i političkog rukovodstva već nepostojeće SFRJ i političkog i državnog vrha Srbije i Crne Gore **direktno rukovođen od strane Slobodana Miloševića**, nakon tihe (prikrivene) okupacije stavljen u funkciju agresije i zločina nad Bosnom i Hercegovinom.

Raspoloživi podaci pokazuju da je **vojno rukovodstvo SFRJ bilo aktivno uključeno u planiranje, pripremanje i vođenje agresije na Bosnu i Hercegovinu**. To se, između ostalog, vidi i u čestom boravku na teritoriji Bosne i Hercegovine komandanta OS Jugoslavije general-pukovnika **Adžića**, **pa i nakon međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine**. Tako je on u martu i aprilu mjesecu boravio u Banja Luci i Tuzli i obišao jedinice 6, 9, 10, 17. korpusa JNA u cilju sagledavanja borbene gotovosti ovih sastava za borbena dejstva u Bosni i Hercegovini.

JNA je, po naređenjima GŠ OS SFRJ, političkih i oružanih organa Srbije i Crne Gore, **planski i organizovano naoružavala članove i simpatizere petokolonaške Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine**.

JNA je podijelila velike količine oružja i municije stanovništvu, dobrovoljcima i paravojnim sastavima terorističke SDS u Vogošći, Ilijašu, Hadžićima, Brezi, Visokom, Zenici, Doboju, Brčkom i dr. Na primer, na području dobojske regije u selima sa većinskim srpskim življem podeljeno je 8.000 automatskih pušaka. Naoružavanje Srba na području Foče otpočelo je još 1990. godine (6.7.1990. godine). Na osnovu dokumenata 2. VO utvrđeno je da je JNA do 19. marta 1992. godine podelila srpskim dobrovoljačkim jedinicama 51.900 komada streljačkog naoružanja, a članovima SDS 23.298 komada. Ove paravojne jedinice naoružane su sa 200 tenkova, 150 oklopnih transportera, 400 oruđa teške artiljerije, 800 minobacača i bestrzajnih topova.

General armije Veljko Kadijević u knjizi "MOJE VIĐENJE RASPADA" (1993. godine) bez imalo griže savjesti govori o angažovanju JNA u agresiji na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, JNA je:

a) "u Hrvatskoj zajedno sa srpskim narodom oslobodila Srpsku krajinu i naterala Hrvatsku da prihvati mirovni Vensov plan",

b) u Bosni i Hercegovini bitno pomogla da u početku JNA, a potom vojska Republike Srpske, koju je JNA stavila na noge "oslobodi srpske teritorije, zaštiti srpski narod i stvori povoljne vojničke preduslove za ostvarenje interesa i prava

srpskog naroda u Bosni i Hercegovini političkim sredstvima u meri i uslovima koje to međunarodne okolnosti budu dozvoljavale",

c) JNA je predstavljala osnovu iz koje su formirane tri vojske: "vojska Savezne Republike Jugoslavije", "vojska Republike Srpske" i "vojska Republike Srpske Krajine". **I danas, ljudski i materijalni potencijal, kadar, planiranje operacija, pa i komandovanje istima u Bosni i Hercegovini dolaze iz Beograda, Generalštaba vojske SRJ.**

Direktna agresija na Bosnu i Hercegovinu otpočela je već 20. septembra 1991. godine. Tada su jedinice JNA iz Užičkog i Podgoričkog korpusa, pod izgovorom ugroženosti vojnog aerodroma u Mostaru i srpskog življa u istočnoj Hercegovini, upale u Hercegovinu sa teritorije Srbije i Crne Gore. Ovi korpusi su bili popunjeni velikim brojem rezervista i dobrovoljaca iz Srbije i Crne Gore koji su otpočeli nevideni teror nad nesrpskim stanovništvom, pljačku materijalnih dobara, progon stanovništva i dr. Ove jedinice JNA su oktobra 1991. godine učestvovala u napadu na selo Ravno (pretežno naseljeno hrvatskim življem), ubili više meštana, a selo potpuno porušili, pod izgovorom da su iz ovog sela na JNA pucale paravojne jedinice Republike Hrvatske. Stvarna je istina da je nekoliko vojnika ovih jedinica poginulo u zasedi kod sela Čepikuće (na teritoriji Hrvatske). Jedinice Podgoričkog korpusa JNA 10. aprila 1992. granatiraju Dubrave (opština Stolac) i izvode pokrete do Neuma i Podveležja. Dana 10. aprila jedinice JNA posedaju topografsko-taktičke položaje oko Doboja, ulaze u Modriču i raspoređuju se od Tuzle ka Gračanici. Tokom noći, 13. aprila jedinice JNA posedaju položaje na severoistočnoj strani Mostara i blokiraju južnu zonu grada. JNA i oružane formacije SDS 17. aprila opkoljavaju Brčko i širi prostor oko Gradačca.

Tokom noći 22. aprila JNA oklopnomehanizovanim jedinicama blokira Vlasenicu (grad u kome je po popisu 1991. godine živjelo 55,3% Bošnjaka i 42,5% Srba) i pomaže da vlast u gradu uzme tzv. "Srpska garda" i SDS. Tenkovske jedinice JNA ulaze u Bratunac 25. aprila i zajedno sa naoružanim pripadnicima SDS vrše masovne zločine nad Bošnjacima. Artiljerija JNA razara Tomislavgrad (28.4.1992.), a inženjerska jedinica JNA ruši most na rijeci Savi (kod Brčkog).

JNA je težište stavila na blokadu Sarajeva. Opsada Sarajeva brižljivo je pripremana u najvišim vojnim krugovima JNA uz punu saradnju sa petokolonaškom Srpskom demokratskom strankom Bosne i Hercegovine. Tokom aprila i maja u oružanim akcijama na Sarajevo JNA i kolaboracionistički paravojni sastav petokolonaške SDS angažovali su preko 15.000 ljudi (u samom gradu u 11 kasarni JNA ima oko 5.000 vojnika, pitomaca, starešina i građanskih lica na radu u JNA), oko 2.000 oruđa od 12,7 mm do 155 mm, oko 100 tenkova

i transportera. Tada je agresor na jedan kilometar fronta napada imao 35 oruđa. Iz istorije ratovanja poznato je da je najveća gustina ostvarena u bici za Berlin kada su na dužni kilometar saveznici imali 25 oruđa. Sa položaja oko Sarajeva JNA je sa kolaboracionistima svakodnevno sijala smrt po gradu tako da je, prema izveštaju Zavoda za zdravstvenu zaštitu Republike i Federacije Bosne i Hercegovine, od ubilačkih granata iz tenkova i artiljerije, snajperskih hitaca u periodu april-septembar 1992. u Sarajevu ubijeno 9.499 lica (od toga 1.318 djece) ranjeno 29.550 građana (od toga 7.199 djece) i teško ranjeno 13.605 (od toga 3.401 djece).

JNA od početka agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu intenzivno upotrebljava avijaciju i helikoptere. Dnevno su izvodili i do 50 avio-poletanja, tako da je do usvajanja rezolucije 781. Savjeta bezbednosti OUN o zabrani letenja iznad Bosne i Hercegovine izvršeno oko 2.700 letova. Pri tome su upotrebljavali sve vrste avionskih projektila: kasetne bombe, zapaljive i razorne bombe od 250, 500 i 1.000 kg "napalm" i "fugasne bombe" kao i rakete "vazduh-zemlja". Avijacija je upotrebljavana nad Sarajevom, (prvi put 14. aprila 1992. godine sa dva MIG-a 21) Jajcem, Gradačcem, Rogaticom, Žepom, Maglajem, Bosanskim Brodom, Teslicem, Zenicom, Tešnjem, naseljima u dolini rijeke Drine i drugim gradovima. Objekti dejstva agresorske avijacije i helikoptera su prvenstveno živa sila, civilno stanovništvo, uglavnom u otvorenim naseljenim mestima.

Agresor koristi zapaljiva i hemijska oružja zabranjena Ženevskom konvencijom. Tako su u Sarajevu zapaljeni svi najznačajni objekti: zgrada Skupštine i Vlade Republike Bosne i Hercegovine, Orijentalni institut, Glavna pošta, Narodna i univerzitetska biblioteka, Željeznička stanica, kulturno-sportski centri "Zetra" i "Skenderija", zgrade "Elektroprivrede", "Unisa" i "Energoinvesta". Zapaljiva sredstva su upotrebljavana u napadima na Mostar, Brčko, Gradačac, Bihać, Tuzlu, Goražde, Jajce i dr. Hemijsko oružje agresor je najmasovnije koristio po gradovima, a najčešće po Sarajevu, Brčkom, Gradačcu, Maglaju, Tešnju, Srebrenici, Goraždu i Jajcu. Najčešće koristi "fosforne" i "napalm" avio-bombe i artiljerijske granate sa bojnim otrovima. U periodu juni-septembar 1992. godine JNA i vojska tzv. Republike Srpske je u Bosni i Hercegovini upotrebila 171 hemijsko oružje.

U završnom delu izlaganja navešću neke od slučajeva kršenja ratnih pravila od strane JNA:

a) Skupna smaknuća osoba izvan borbe

- pripadnici JNA sa pripadnicima srpskih paravojnih sastava dana 16. maja 1992. godine smaknuli su najmanje 83 Bošnjaka (najmanje jedanaestero djece od 6 do 16 godina) u selu Zaklopača (opština Vlasenica);

- između 26. i 29. aprila 1992. godine JNA je tenkovima (11) opkolila selo Snagovo, otvarala vatru po naselju, a zatim su "Beli orlovi" ubili 38 ljudi, žena i djece;

- dana 9. maja 1992. godine u selu Grogovo pred seoskom džamijom ubijeno je 50 ljudi, a najmlađi su imali oko 15 godina;

- dana 7. maja 1992. godine, pošto su pripadnici JNA gađali selo Skelane tenkovima i minobacačima, opkolili su kuće, pohvatali i pobili sve muškarce (oko 50 lica);

- krajem marta i aprila 1992. godine paravojni sastavi Željka Ražnjatovića (Arkana) i Mirka Topića uz potporu JNA u Bijeljini smaknuli su preko 50 Bošnjaka;

- civilno stanovništvo je skupno pogubljeno u Foči, Višegradu, Prijedoru, Bijeljini, Zvorniku, Bratuncu i Brčkom, posebno u logorima smrti Omarska, Keraterm i dr.

b) "Etničko čišćenje" i prisilno raseljavanje

Pošto je JNA okupirala dio teritorije Bosne i Hercegovine, preduzima brutalne mere radi "etničkog čišćenja" u Bijeljini, Foči, Višegradu, i Bratuncu, te u Kozarcu (opština Prijedor). Mnogi civili bivaju zatvoreni i držani u zatvorima ili tamnicama na području Bosne i Hercegovine, kao i u Srbiji i Crnoj Gori. U Bosni i Hercegovini agresor je do kraja juna 1992. formirao 94 koncentraciona logora i zatvora, a u Srbiji i Crnoj Gori 11. Prema oceni Visokog komesarijata OUN za izbeglice (26.4.1992.), samo nekoliko sedmica od početka agresije na Bosnu i Hercegovinu, izbeglo je sa vekovnih ognjišta 370.000 Bošnjaka. Taj broj je 2. juna dostigao 750.000, a već u jesen u Bosni i Hercegovini je bilo oko 2.000.000 izbeglica. Brz rast broja izbeglica rezultat je planirane strategije JNA i SDS-a, te Srbije i Crne Gore da isterivanjem nersrpskog življa stvore etnički čiste teritorije u Bosni i Hercegovini.

c) Nestanci

Više od 17.000 ljudi (do sada evidentiranih u Arhivu Državne komisije za razmjenu ratnih zarobljenika), uglavnom muškaraca u dobi za borbu, i dalje se smatraju nestalim u Bosni i Hercegovini. Mnogi su ljudi odvedeni od strane JNA i paravojnih sastava bosanskih Srba na nepoznata odredišta. Ceni se da je na taj način nestalo oko 100.000 ljudi. Karakterističan su primer nestanka muškaraca iz sela Grapska (opština Doboj), Bijeljine, Zvornika, Bratunca, Vlasenice, Foče, Višegrada, Srebrenice, Goražda i dr.

d) Pljačkanje i uništavanje imovine

Dostupni podaci raznih organizacija i ustanova za ljudska prava govore o pljačkanju, spaljivanju i otimačini pretežno u selima i gradovima gde je živio većinski bošnjački živalj.

Početkom maja 1992. godine srpska paravojska pod komandom Arkana i jedinica JNA opljačkali su Brčko. To je početkom aprila učinjeno sa imovinom Bošnjaka u Bijeljini, a tokom maja i juna u gradovima u dolini rijeke Drine i istočnoj Bosni.

Navedeni podaci o zločinu JNA protiv čovečnosti i zločinu protiv mira u Bosni i Hercegovini u saradnji sa srbijansko-crnogorskim vojnim formacijama i kolaboracionističkim paravojnim formacijama SDS-a na Republiku Bosnu i Hercegovinu, samo su manji dio kršenja humanitarnog prava ili zakona rata od strane JNA, pa su na redu Vlada i njene institucije da pokrenu postupak za utvrđivanje ratnih zločina protiv svih onih pripadnika JNA i vojske tzv. Savezne Republike Jugoslavije koji su neposredno odgovorni za nevideni zločin nad nesrpskim stanovništvom, a posebno nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini.

POVREDE DJECE U OPKOLJENOM SARAJEVU ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU

U Sarajevu je u vremenu od 5. aprila 1992, (od početka srbijansko-crnogorske opsade) do 30. juna 1995., agresor ubio 1.585 i ranio 14.888 djece. Od ukupnog broja ranjenih 3.378 djece je teško ranjeno, među kojima je 355 sa trajnim invaliditetom. Ovako veliki broj ubijene i ranjene djece u Sarajevu ukazuje da agresor ne bira ciljeve nego uništava civile i grad. Djeca stradaju u školi, u kući, na vodi, na putu ka skloništu, u dvorištu, na ulici, prilikom sanjkanja, u igri, u potrazi za hranom i drvima. Povrijeđena djeca su, osim Klinike za dječiju hirurgiju, liječena na pet lokaliteta u Sarajevu.

Gelerom od granate ranjeno je 77,6% djece, a snajperskim hicem 22,4%. Najmlađe dijete ranjeno gelerom bilo je staro 40 dana i, nažalost, umrlo je, a najmlađe dijete ranjeno snajperskim metkom u glavu i grudni koš bilo je staro 4 mjeseca. Najmlađi pacijent kojemu je amputirana noga nakon ranjavanja gelerom od granate bio je star 3 mjeseca i 20 dana.

U toku agresije na Bosnu i Hercegovinu i grad Sarajevo, Klinika za dječiju hirurgiju je djelovala u sklopu hirurške službe Kliničkog centra Univerziteta u Sarajevu. Iznenadni napad na grad, nepripremljenost, prekid komunikacija grada Sarajeva sa ostalim dijelovima zemlje, kao i prekid komunikacija u samom gradu dosta su otežali izvršenje složenih zadataka zbrinjavanja povrijeđenih i oboljelih u ratu. Problemi koji su otežavali rad i negativno uticali na ishod liječenja povrijeđenih su:

- a) masovna povređivanja civila među njima i djece i istovremeni dolazak više povrijeđenih na Kliniku (67,102,385,420);
- b) nedostatak medicinskog osoblja dijelom nastao odlaskom kadrova iz zemlje ili odlaskom na agresorsku stranu;
- c) nedostatak energenata, vode, hrane i drugog.

U prve dvije godine agresije praktično nismo imali svjetla, grijanja i vode, a veliki priliv ranjenika stvarao je užasno stanje. Operativni zahvati su izvođeni pri dnevnom svjetlu, a noću su korištene svijeće kojih nije bilo dovoljno. Nismo

imali ni dovoljno hirurškog materijala ni veša. Voda se dobijala svaki treći dan, te je to bilo nedovoljno za čišćenje prostora i održavanje sanitarija.

U navedenom periodu ranjena djeca su praktično bila gladna, a ona koja nisu ranjena, a bila su kod svojih kuća, bila su još gladnija. Ranjena djeca su imala za obroke makarone, leću ili grah. Meso, jaja, džem, med, šećer, voće i povrće u prve dvije godine opsade Sarajeva nisu uopšte imali. Prvo voće i povrće ranjena djeca su počela dobijati početkom 1994., kada počinju ulaziti veće količine hrane u Sarajevo. Zato su rane sporije zarastale, a konce iz rane smo vadili 3-5 dana kasnije nego što je uobičajeno. U drugoj godini agresije već smo imali oboljenja koja se manifestuju zbog nedostatka hrane, posebno voća i povrća. Veoma je prisutno otežano zarastanje preloma kostiju. Izražena je anemija i gubitak tjelesne težine.

U Sarajevu je u trećoj godini opsade zabilježen gubitak tjelesne težine kod djece od 3-10 kg, što bi za odrastao organizam odgovaralo gubitku tjelesne težine od 7,5-25 kg. Nažalost u porastu su TBC i malignomi u djece kao i broj kongenitalnih anomalija.

Agresor je permanentno primjenjivao oružje masovnog povrijeđivanja koje je dovelo do multiplih penetrantnih rana glave, grudnog koša i trbuha sa opštim teškim povredama unutrašnjih organa.

Kod povrede gelerom od granate i metkom konstatovana su opsežna razaranja po toku kanala ratne rane, razmrskavanja, kumunitivni prelomi kostiju, povrede unutrašnjih organa, krvnih sudova i nerava. Zbog svega ovoga imali smo veliki procenat invaliditeta koji je trajan.

U opsjednutom Sarajevu djeca su uz ranjavanje gubila jednog ili oba roditelja, što je znatno otežavalo post-operativni oporavak djece. U našoj studiji 12% djece je prilikom ranjavanja izgubilo jednog ili oba roditelja. Strah od granate, psihička nestabilnost, noćno mokrenje, mucanje, slabo učenje je velikim dijelom prisutno kod djece koja su preživljavala ranjavanje, a dobrim dijelom i kod sve djece koja su u toku ovih zbivanja bila u Sarajevu. Zbog nedostatka energenata dijagnostika kod ranjenih pacijenata se svodila na kliničkom pregledu i eventualno na rentgen snimak. Kada smo imali mogućnost često smo koristili ehosonografiju.

Zahvaljujući razvijenim hirurškim subdisciplinama, visoko diferenciranim medicinskim službama Kliničkog centra Univerziteta u Sarajevu, koji je praktično bio na liniji dještava, i nevidenoj požrtvovanosti hirurga i hirurških sestara, te maksimalne angažovanosti svih ostalih u ovoj ustanovi su postignuti dobri rezultati u zbrinjavanju ratnih povreda.

Principi ratne hirurške doktrine su nastali kao rezultat sopstvenih iskustava hirurga i primjene savremenih medicinskih saznanja. Pored ubijanja i ranjavanja djece u Sarajevu sa granatama i snajperskim mecima, djeca su stradala dosta često čak i smrtonosno od opekotina koje su nastale nakon eksplozija plina. Zbog jakih zima i nedostataka uglja i drveta, koji se, usljed agresorske opsade nisu mogli uvesti u Sarajevo, domaćinstva su se priključivala na plinske instalacije bez tehničke kontrole, te su tehnički nedostaci doveli do eksplozija plina i tako do uništavanja čitavih porodica. Agresor je iskoristio ovo teško stanje u Sarajevu, pa je često zatvarao plin, i ponovnim puštanjem dovelo do teških eksplozija i opekotina za čije adekvatno liječenje nismo imali dovoljno kadra ni materijala. Imali smo veoma visok procenat smrtnosti kod opečenih od plinskih eksplozija.

Na Klinici za dječiju hirurgiju liječeno je 740 povrijeđene djece. Najmlađe dijete koje je ranjeno gelerom granate bilo je staro samo 40 dana i, nažalost, umrlo je, a najmlađe dijete koje je bilo ranjeno snajperskim metkom u glavu i grudni koš bilo je staro 4 mjeseca. Dijete se nalazilo u kolicima između dva roditelja, a agresorski snajperista je pucao na udaljenosti oko 300 m vazdušne linije. Najmlađi pacijent kojem je amputirana noga zbog ranjavanja gelerom granate bio je star 3 mjeseca i 20 dana. Gelerom je ranjeno 77,6% djece, a snajperskim hicem 22,4% djece. Povrede pojedinih regija prikazuje tabela.

- Lokomotorni aparat sa povredama kostiju	35%
- Povrede abdominalnih organa	30%
- Povrede grudnog koša	9,6%
- Povrede krvnih sudova	6,3%
- Povrede perifernih nerava	5,6%

Najčešće povrijeđeni abdominalni organi prikazani su na tabeli:

- Jetra	40%
- Debelo crijevo	34%
- Želudac	26%
- Tanko crijevo	24%
- Dijafragma	20%
- Bubrež	13%

- Slezena	5,5%
- Mokraćna bešika	4,4%
- Ureter	2,2%
- Gušterača	1,1%

Povrede abdominalnih organa rješavali smo po najsavremenijim hirurškim principima. Kod povrede jetre radili smo suture i tipičnu resekciju jetre. Kod povrede slezene lokalni nalaz je diktirao splenektomiju ili suture slezene. Ostale povrede smo rješavali uobičajenom operativnom procedurom. Prelome kostiju smo konzervativno liječili, a kod teških povreda primjenjivali smo vanjski fiksator i unutrašnju fiksaciju. Krvne sudove smo zbrinjavali šavom na krvnom sudu, graft sa venom Safenom i goroteks protezom. Od komplikacija imali smo dvije gasne gangrene koje su letalno završile i dvije gangrene ekstremiteta nakon operacije na krvnim sudovima gdje smo amputirali ekstremitete.

Analizirajući umrle pacijente (19) ističemo da je uzrok smrti protrahirani šok kod politraumatizovanih bolesnik u 17 slučajeva, a gasna gangrena u dva slučaja. Ireverzibilno stanje šoka je nastalo zbog neadekvatne prve pomoći, kašnjenja u evakuaciji, masovnog pristizanja povrijeđenih i nemogućnosti hitnog operativnog zahvata i ponekad nespremnost hirurškog tima za teške multilantne povrede.

Opekotine kod djece imali smo u 76 slučajeva. Opekotine plinskom eksplozijom su bile teške i najčešće smrtonosne. To su opekotine III stepena sa nagnječenjima mekih tkiva. Kod opekotina radili smo ranu nekrektomiju sa homotransplantatima i autotransplantatima. Mortalitet je iznosio 4,2%.

Zaključak:

- Veliki broj ranjene djece, pored fizičkog oštećenja, zadobila su i psihička oštećenja koje i nakon ozdravljenja ostavljaju posljedice;

- Ovako veliki broj poginule i ranjene djece, kao i visok procenat invaliditeta je smišljen čin agresora za uništenje jednog naroda;

- U opkoljenom Sarajevu uslovi za život i razvoj djece su bili veoma insuficijentni što je rezultiralo povećanim brojem nekih oboljenja koja prije rata nisu bila izražena (povećan broj kongenitalnih malformacija, smanjen rast, anemije, rahitis, pothranjenost i dr.);

- Agresor je primijenio ovaj način ratovanja da bi izvršio genocid nad bošnjačkim narodom, žrtvujući za taj cilj i druge narode koji žive u opkoljenom Sarajevu i ostalim gradovima širom Bosne i Hercegovine.

Dolazak ranjenika na kliniku.

Povreda mekih tkiva, krvnih sudova, nerava, mokraćnih cijevi i završnog debelog crijeva.

Amputacija desne ruke i povreda mehkih tkiva karlice.

Projektil u mehkom tkivu karlice.

PORUŠENI I OŠTEĆENI SAKRALNI I DRUGI OBJEKTI ISLAMSKE ZAJEDNICE U BiH 1992. DO 1995.

Agresorska djelovanja nisu ugrozila samo živote miliona ljudi u Bosni i Hercegovini, nego su **prouzrokovala i ogromna razaranja najvećeg broja bošnjačkih kulturnih i vjerskih objekata**. Uništavajući svjesno i planski sve ono što se desetljećima i stoljećima gradilo na bosanskom tlu ovovremeni barbari - srpsko-crnogorski zločinci (jedinice bivše JNA i druge srpske paravojsne formacije), ali i pripadnici Hrvatskoga vijeća obrane (HVO) nanijeli su neprocjenljivu štetu bošnjačkome kulturnom naslijeđu u BiH.

U zločinačkom pohodu **nisu pošteđeni čak ni najvredniji objekti islamske arhitekture u BiH nulte kategorije**, kakvi su Gazi Husrev-begova džamija u (1532., pogođena s preko stotinu razornih projektila), Careva džamija (1565.), Ali-pašina džamija (1561.) i Magribija (1766.) u Sarajevu, Aladža (1551.) i Careva džamija (1483.) u Foči, Sultan Esme džamija (1745.) u Jajcu, Karadoz-begova džamija (1570.) u Mostaru, Ferhadija (1579.) i Arnaudija (1595.) u Banjoj Luci (srušene 7. maja 1993.), Emin Turhan-begova džamija u Ustikolini (1448/49.), najstarija džamija u BiH, i mnogi drugi. Većina njih bila je pod zaštitom UNESCO-a.

Djela duhovne kulture i civilizacije Bošnjaka dokazuju njihovu dugu povijest u Bosni i Hercegovini i Evropi. Ova zemlja i ovaj narod, Bosna i Bošnjaci, svojom su kulturom pokazali šta su bili i šta jesu. Stoga agresor sve čini da prekine pupčanu vrpcu koja Bošnjake veže za sve ono što ih osvjedočuje u povijesti. Srpsko-crnogorski agresor i dijelovi HVO-a, nažalost, uništili su ogroman broj spomenika islamske kulture i civilizacije, prije svega džamije, ali i brojne druge spomenike što svjedoče o opstojnosti Bošnjaka na ovome tlu. Bošnjačka kultura, kao uostalom i kultura svakoga naroda, nije samo njihova, ona je dio svjetske baštine. U Bosni postoje pojedinačne nacionalne kulture sa svim svojim osobenostima. Zajednički, one se prožimaju i čine samosvojnu bosanskohercegovačku baštinu, a time i baštinu cijeloga svijeta.

Stanovnici Balkana koji su prihvatili islam i izgradili urbane centre u sastavu Osmanskoga carstva baštinici su autentičnih visokih kulturnih i vjerskih zdanja najveće arhitektonske vrijednosti. Tijekom kasnijih stoljeća, u kojima je

osmanska država gubila dio po dio Balkana, sustavno su uništavani muslimani na tom području, kao i spomenici njihove materijalne kulture. Tako je, npr., u **Beogradskom pašaluku bilo više od 600** džamija, od kojih danas postoji samo Bajrakli džamija u Beogradu (jedna od manjih). U samom Užicu bilo je 30 džamija, a danas nema nijedne. Slično je i diljem cijele Srbije: izbrisan je svaki trag bitisanja islamske kulture koja je ova područja činila osebnim.

Što se tiče muslimanske kulturne baštine po Dalmaciji, Liki i nekim dijelovima Hrvatske, svi su njeni tragovi revnosno izbrisani, tako da danas nema ni kamena na kamenu.

Rušenje i uništavanje objekata islamske arhitekture, čiji smo mi danas svjedoci, samo je, dakle, nastavak provođenja ranijeg programa kulturocida nad muslimanima na čitavom Balkanu i u Evropi. Tzv. "**Vasojevića zakon**" iz prve polovice 19. stoljeća jednom svojom odredbom potiče i ozakonjuje rušenje svih djela muslimanske kulture. Ta barbarogena tendencija promiče se kroz sve programe srpskih nacionalističkih organizacija. Pravedanje da to rade nekontrolirani pojedinci i skupine nije uvjerljivo niti dovoljno razložno. **Najvrednija djela islamskoga graditeljstva netragom su nestala kao rezultat sustavne genocidne, kulturocidne, urbicidne i destruktivne politike.**

Srbi ekstremisti predvođeni ratnim zločincima Radovanom Karadžićem i Ratkom Mladićem izjavljuju kako ruše muslimanske bogomolje "iz milosrđa", kako bi se Bošnjaci što lakše odvikli od islama i vratili u "veru pradedovsku". Štaviše, nisu rijetke ni njihove tvrdnje da Bošnjaci sami ruše svoje džamije. Uvjeravati bilo koga u apsurdnost ovakvih tvrdnji posve je izlišno.

Rijaset Islamske zajednice u više navrata obraćao se najuticajnijim međunarodnim institucijama i pojedincima da poduzmu konkretne korake kako bi se ovom barbarstvu stalo u kraj. Tako je, npr., u povodu rušenja banjalučkih džamija Ferhadije i Arnaudije Rijaset uputio pismo generalnom sekretaru UN-a Galiju (Boutros Boutros Ghali). U tom pismu, između ostaloga, stoji: „Dana 7. maja 1993. godine u 3.00 h, postavljanjem plastičnog eksploziva, porušene su u Banjoj Luci dvije džamije koje su predstavljale najviši stepen spomeničkog blaga Bosne i Hercegovine i šire. Ljudi pomračenog uma vandalskim činom porušili su džamije Ferhadiju, sagrađenu 1580., i Arnaudiju, sagrađenu 1595. godine. Gospodo, u Bosni i Hercegovini (...) porušeno je preko 600 džamija, i sve to **s ciljem ostvarivanja etničkog čišćenja prostora**, da bi veći dio Bosne i Hercegovine koji je pod okupacijom agresorskih snaga bio očišćen od Bošnjaka. I sve se to radi **naočigled svjetske javnosti. Na prostorima koje kontroliše agresor skoro da nije ostala niti jedna džamija.** Ovim gnusnim činom, rušenjem džamija Ferhadije i Arnaudije kao spomenika kulture, agresor samo potvrđuje svoju politiku. Zahtijevamo da Vaša organizacija kao

međunarodno priznata institucija hitno pošalje ekspertne grupe koje će utvrditi stepen oštećenih i porušenih sakralnih islamskih objekata i utvrditi odgovornost onih koji čine ovakve zločine i proglasiti ih ratnim zločincima." Na kraju ovog dokumenta stoji da su UN i cijela svjetska zajednica, s obzirom da nije spriječila rušenje tolikog broja muslimanskih sakralnih objekata, obavezni uzeti učešće u njihovu ponovnom podizanju, rekonstrukciji i obnavljanju.

Srpsko-crnogorski agresor, planirajući rušenje značajnijih džamija, prethodno bi snimao "priču" o tim džamijama, pod prijetnjom dovodeći izabrane Bošnjake da pred džamijom svjedoče kako tu džamiju niko nije sknavio. Taj snimljeni materijal zločinci su čuvali i emitirali u pogodnom trenutku. Takav je primjer bio s prelijepom džamijom „Hajrijom" u Vlasenici. Sredinom septembra 1992. godine na televiziji bosanskih Srba pojavila se storija o ovoj džamiji u kojoj dvojica Bošnjaka, stojeći pred njom, svjedoče kako je niko nije sknavio. Novinar Zoran Jovanović tom je prilikom kazao kako je ovo najbolji dokaz da su lažne tvrdnje onih koji žele okarakterizirati Srbe kao barbare i rušitelje sakralnih zdanja. Naravno, istina je bila posve drukčija: snimanje je, naime, obavljeno dan prije rušenja te džamije, a emitirano dvadeset dana nakon njena rušenja. O miniranju vlaseničke džamije svjedok T.D. iz Vlasenice priča: „Bila je strahovita serija eksplozija u ranu zoru. Dopirale su detonacije iz srca čaršije, a prozori su se tresli i na mojoj kući u naselju Ramin Točak, dva kilometra udaljenoj. Poslije sat-dva opet se prolomila eksplozija. Uvečer, bježeći preko avlija i plotova, u našu kuću došla je N.S. i rekla da su se četnici nakon prve serije eksplozija žestoko međusobno razračunavali, jer im nije uspjelo da sruše munaru. Spopao ih je strah od prokletstva. Kasnije su srušili i munaru.

Prilikom okupacije Srebrenice (u julu 1995.) srpska artiljerija rušila je sve pred sobom. To su činili i prije osvajanja ove zaštićene zone UN-a, nad čijim su stanovništvom počinjeni užasavajući zločini. Kada su cijelo ovo područje stavili pod svoju kontrolu, odmah su počeli rušiti i paliti preostale džamije. Prvo su to učinili u Bajramovićima, potom na Vidikovcu i u drugim mjestima. Tada je u tom gradu izbrisan svaki trag materijalne i duhovne kulture višestoljetnog života Bošnjaka.

Džamije i druge sakralne objekte Bošnjaka, prije njihova definitivnog rušenja, srpski su zločinci koristili kao: sabirne logore za Bošnjake, mučilišta, birtije, klaonice, pa čak i kao javne klozete! Takvi su bili primjeri džamija: u Brčkom, Foči, Diviču, Zvorniku, Modriči, Donjem Vakufu itd.

Najizravniji poticatelj ovih barbarskih zločina sve je vrijeme bila, a i danas je Srpska pravoslavna crkva. Njen patrijarh Pavle i njegovi svećenici ohrabruju i blagosiljaju srpske zločince za takva, kako ih nazivaju, „sveta dela" u ime srpstva i svetosavlja. Tako je prilikom postavljanja kamena temeljca

pravoslavnom hramu „Svete trojice“ u Banjoj Luci 17. oktobra 1993. godine Patrijarh zaboravio spomenuti u svome govoru da su u tom gradu Srbi izbrisali s lica zemlje sve džamije.

Sva pitanja o tome: kako, zašto i dokle su srpski zločinci nakanili ići u ovome svom barbarstvu (da li do posljednje džamije i nišana?) pomjera se u transcendentno, prepuštajući Bogu da sudi o ljudima, njihovu djelu i ponašanju, jer je postalo očito da ti nezapamćeni barbarski čini jesu volja onih centara velikosrpske moći kojima ljepota bosanske civilizacije, koja je nicala i razvijala se u multireligioznosti i multikulturalnosti, predstavlja loš primjer, te je zbog toga treba iščupati s korijenom iz evropskog tla i zatrti i najsitniji trag njezina postojanja. Stvarnost je tako postala duhovna pustoš, emocionalna praznina, moralna ruševina i raspamećenost. Novi naleti velikosrpske politike sežu sve dalje i dalje, do završnog zamaha barbarske metle u ruci svetosavskih ratnika, do kojeg, sigurni smo, neće doći. Pa ipak, zamahe te metle svijet je mirno promatrao u Banjoj Luci i drugdje u BiH. Međunarodna zajednica gledala je, gotovo nijemo, paranoično fašističko čudovište koje Bošnjake i njihovu kulturu eliminira u korijenu.

U BiH (kao, uostalom, i svuda) moraju se tačno razlikovati stradalnici od barbara i rušitelja. Ne smiju se, stoga, prešutjeti zločini što su ih, prije svega, srpsko-crnogorske agresorske snage počinile nad Bošnjacima i njihovom kulturom. Kulturocid nad Bošnjacima najjasnije se ogleda u sudbini njihovih sakralnih objekata. Genocid u Bosni koji su izvršili ekstremni Srbi uz svesrdnu potporu i pomoć granične Srbije i Cme Gore ponio je atribute najstrašnije agresije koju je svijet ikada vidio, agresije obilježene genocidom svih vrsta. To nije samo agresija na Bosnu i Bošnjake, to je agresija na svjetsku civilizaciju, napad na čovječanstvo i najuzvišeniye vrijednosti koje su se iznjedrile u njemu. Ipak, čini se da i pored prepoznavanja agresora međunarodna zajednica to nije shvatila. Šteta je nenadoknadiva.

Sakralne objekte Bošnjaka nije, međutim, rušio samo srpsko-crnogorski agresor, **u tome su mu se pridružile i kolaborističke postrojbe HVO-a**, provodeći u vrijeme sukoba agresorsku politiku dominirajuće hrvatske stranke HDZ. Tako nekadašnji potpredsjednik tzv. Hrvatske zajednice „Herceg-Bosna“, Ante Valenta, javno poziva Hrvate na rušenje džamija: „Oko tisuću džamija je sagrađeno u posljednjih pedeset godina, sve s visokim munarama, a sagrađen je i približno identičan broj vjerskih škola (mejtefa). Preko 5.000 snažnih zvučnika postavljeno je na te munare. Tako su munare prije dominantni znakovi koji govore da prostor pod njima pripada muslimanima nego li tek dio vjerske baštine. Čak i u najmanjim etnički čistim muslimanskim selima mora biti bar jedna džamija, munara i jak zvučnik. Tako se svaki dan, četiri puta dnevno po tri minute, mora slušati vrištanje muslimanskih vjernika, što za Hrvate i Srbe

predstavlja melodično primitivnu arapsku pjesmu koja, ako je nametnuta kao dio hrvatske i srpske budućnosti, plaši i užasava. Sve je to rezultiralo njihovim revoltom. Ako ćemo biti iskreni, gradile su se i crkve. No, one pozivaju vjernike jednom dnevno, po 20 sekundi. Muslimani se nikada ne pitaju da li to nekome smeta, da li tada djeca spavaju ili se starije osobe odmaraju. Učitelji i profesori moraju zaustavljati svoja predavanja, a učenici se počinju smijati. Hrvati i Srbi, čije su kuće u neposrednoj blizini tih građevina, jedva čekaju da se otuda isele. Muslimani to znaju pa stoga grade sve više i više. To je tek jedan od razloga kojima se prisiljavaju Hrvati i Srbi da se isele iz Bosne." (*Feral Tribune, Split, 21. rujna 1993., str. 6.*)

Ta navodna težnja Bošnjaka da se nametnu drugima, njihovo „vrištanje” u džamijama, „melodično primitivna arapska pjesma”, kako ezan vidi spomenuti hrvatski političar, jeste otvoreni poziv na genocid nad Bošnjacima. Da su ovaj poziv i te kako dobro čuli bojovnici HVO-a, potvrđuju **hiljade ubijenih Bošnjaka i brojne džamije pretvorene u prah i pepeo na prostorima koje je HVO stavio pod svoju kontrolu.**

U budućnosti će se i ova sramna pojava prosuđivati onako kako dolikuje istinskim i nepristrasnim historičarima i znanstvenicima. Bošnjacima, to se već sada može reći, ostaje, međutim, gorka pouka da su podlo prevareni od nekih koji su se zaklinjali u komšiluk, dobrosusjedstvo i svetost svačije bogomolje.

U izgradnji velikoga broja pravoslavnih i katoličkih bogomolja Bošnjaci imaju svoj udio. To je bio izraz njihove spremnosti na suživot s drugim kulturama i tradicijama. O toj spremnosti svjedoči i pravoslavna crkva u Srebrenici koju je srpski agresor zatekao netaknutu unatoč tome što su Bošnjaci u ovome gradu doživjeli pogrom kakav se ne pamti u novijoj povijesti. Kada su pred samu agresiju u sarajevskom naselju Veljine Srbi počeli graditi svoju crkvu, Bošnjaci su, kao izraz dobre volje, svoje priloge za nju prikupljali čak i po džamijama. Štaviše, arhitekt koji je nadzirao njezinu gradnju bio je Bošnjak. Šta su onda srpski zločinci uradili? Od prvog dana agresije ta je crkva pretvorena u njihovo snažno uporište iz kojeg je snajperima i mitraljezima ubijano nedužno stanovništvo na Dobrinji. Armija RBiH, dakako, mogla je davno uništiti to zločinačko gnijezdo, ali to nije učinila jer su za njene oficire i vojnike sve bogomolje svetinja u koju se ne smije dirati. Sličan je primjer i katoličke crkve u Gornjem Vakufu. S njenog su zvonika, naime, snajperisti HVO-a mjesecima ubijali nedužne bošnjačke civile. Ipak, borci Armije RBiH u borbi protiv njih nisu upotrijebili artiljerijska oruđa, ne želeći povrijediti svetost bogomolje. HVO je u Bosanskoj Kostajnici munaru tamošnje džamije bio pretvorio u borbeni položaj, tako da su je srpske agresorske snage srušile.

Ne samo da Bošnjaci nisu rušili pravoslavne i katoličke crkve nego su, štaviše, činili sve da ih sačuvaju. Tako, npr., kada su Srbi granatirajući Sarajevo u Starome Gradu zapalili pravoslavnu Mitropoliju, Bošnjaci su, izlažući se smrtnoj opasnosti, ugasili požar. Slično je bilo i s franjevačkim samostanom u Gučoj Gori. Pripadnici HVO-a, naime, teškim su artiljerijskim oruđima iz neposredne blizine ovog samostana nemilosrdno razarali okolna bošnjačka sela (Krpeljiće, Bukovicu, Maline i dr.). Stoga je Armija RBiH bila prisiljena otjerati ih s tog područja. U međusobnoj razmjeni artiljerijske vatre neznatno je oštećeno i zdanje ovog samostana. Po njegovu zauzeću, Bošnjaci su sami sanirali sva oštećenja. Armijski general Rasim Delić, šef Generalštaba Armije RBiH, u jeku najžešćih napada HVO-a na bošnjačka naselja u srednjoj Bosni naredio je jedinicama Armije na tom području da poduzmu sve potrebne mjere kako bi se sačuvali franjevački samostani u Gučoj Gori, Kraljevoj Sutjesci, Fojnici i Kreševu. I sačuvani su. (Nasuprot tome, džamija u Kreševu potpuno je uništena, a u Fojnici je spaljena tekija i turbe čuvenog šejha i bošnjačkog pjesnika Sirribabe.) No, najviši predstavnici katoličke crkve u BiH požurili su potom putem medija priopćiti svijetu kako su ovi samostani, kao i ostale katoličke crkve u Lašvanskoj dolini, oskrnavljeni, čak uništeni. Armija RBiH ove je zlonamjerne neistine demantirala televizijskim snimcima ovih zdanja te izjavama Hrvata iz tih župa iz kojih se vidi da na spomenutim sakralnim objektima ne fali niti jedan crijep.

Džamije su sve vrijeme trajanja agresije na RBiH bile ciljevi na koje je agresor najviše pucao. U njima i njihovim dvorištima poginulo je mnogo ljudi. Tako je, npr., samo jedna granata ispaljena sa srpskih položaja oko Sarajeva septembra 1992. godine u haremu Čekaluše džamije u sarajevskom naselju Bjelave, usmrtila četvero djece, a više ih teško ranila.

Više od 600 džamija u BiH potpuno je uništeno, a skoro isto toliko manje je ili više oštećeno. Najveći broj džamija planski je uništen postavljanjem velikih količina eksploziva. Njihov materijal potom je odvožen na različita mjesta. Nekoliko džamija spaljeno je aktiviranjem većeg broja plinskih boca ili benzinom, a jedan dio razoren je mnogobrojnim artiljerijskim projektilima. Na lokacijama brojnih džamija danas su parkovi, parkirališta za automobile, deponije smeća, a ondje gdje su okupatori mogli stići podizali su nove zgrade.

Pored džamija, agresori su razorili i mnoge mesdžide, mektebe, tekije, turbeta i nadgrobne spomenike. U sistematskom uništavanju grobalja i nadgrobnih spomenika, u cilju uklanjanja dokaza o opstojnosti Bošnjaka na tim područjima, korištene se teške mašine i bageri kojima su groblja preoravana, a na njihovim mjestima pravljena su parkirališta, parkovi, nove zgrade, pijace, smetlišta i sl. Sudbina svih muslimanskih grobalja na teritoriji koju je okupirao srpski agresor uglavnom je ista. O njoj svjedoči i kompleks nadgrobnih

spomenika podignutih na grobovima znamenitih Bošnjaka u dvorištu Gazi Husrev-begove džamije u Sarajevu, koji je teško oštećen. Muslimanska groblja tako dijele sudbinu bošnjačkih naselja. Agresor nije pokazao poštovanje ni prema grobovima starim više stoljeća. Nije se, naravno, ni moglo očekivati takvo poštovanje od onih koji ne uvažavaju život niti razumiju kulturne, historijske i umjetničke vrijednosti. Prema našim dosadašnjim istraživanjima, od 8.000 muslimanskih grobalja u BiH potpuno je uništeno 2.000, a devastirano 1.800. Ovi podaci, nažalost, nisu konačni.

Muslimanska groblja izravno uranjaju u ambijent naselja, egzistirajući tako paralelno sa životom, kao njegov neotuđivi dio. Takvih spomeničkih kompleksa ima širom Bosne. Tužna sudbina nije zahvatila samo muslimanska groblja, već i jevrejska i katolička koja su, između ostaloga, pretvarana i u vojne objekte, bunkere i sl. Sva ona svjedoci su jedne nove, drukčije smrti. Sada, naime, i grobovi umiru u Bosni. Rušeći tuđa groblja, srpski agresor namjerava uništiti dio bosanske historije, materijalne dokumente vjekovne opstojnosti njenih naroda, kulturu, podsjećanje na pretke. U uništavanju mezariluka izdašni su bili i Hrvati, čak i poslije Dejtona (Novi Šeher kod Maglaja npr.).

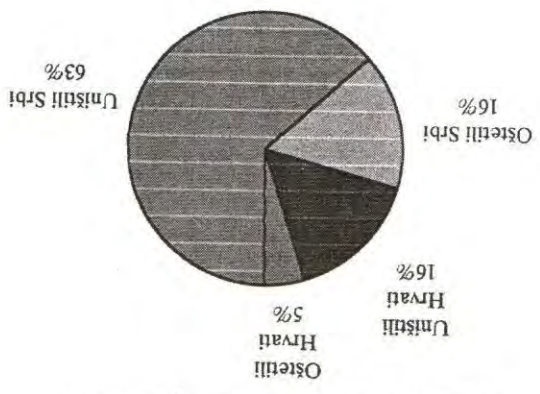
**SUMARNI PREGLED PORUŠENIH I OŠTEĆENIH
VJERSKIH OBJEKATA ISLAMSKE ZAJEDNICE U
R BiH U PERIODU 1992.-1995. GODINE**

R. br.	Vjerski objekti	PRIJE agresije	UNIŠTENO				OŠTEĆENO			
			Srbi		Hrvati		Srbi		Hrvati	
			br.	%	br.	%	br.	%	br.	%
1.	Džamija	1144	534	46.68	80	6.99	249	21.76	58	5.07
2.	Mesdžid	557	175	31.42	43	7.72	21	3.77	20	3.59
3.	Mekteb	954	55	5.76	14	1.47	14	1.47	4	0.42
4.	Tekija	15	3	20.00	1	6.67	4	26.67	1	6.67
5.	Turbe	90	34	37.78	3	3.33	6	6.66	1	1.11
6.	Vakufski objekti	1425	345	24.21	60	4.21	125	8.77	24	1.68

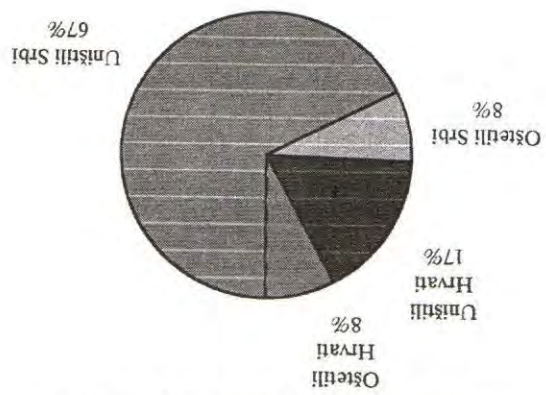
R. br.	Vjerski objekti	PRIJE agresije	UNIŠTENO		OŠTEĆENO	
			br.	%	br.	%
1.	Džamija	1144	614	53.67	307	26.83
2.	Mesdžid	557	218	39.14	41	7.36
3.	Mekteb	954	69	7.23	18	1.89
4.	Tekija	15	4	26.67	5	33.33
5.	Turbe	90	37	41.11	7	7.78
6.	Vakufski objekti	1425	405	28.42	149	10.46

R. br.	Vjerski objekti	PRIJE agresije	Uništeno / Oštećeno	
			br.	%
1.	Džamija	1144	921	80.51
2.	Mesdžid	557	259	46.50
3.	Mekteb	954	87	9.12
4.	Tekija	15	9	60.00
5.	Turbe	90	44	48.89
6.	Vakufski objekti	1425	554	38.88

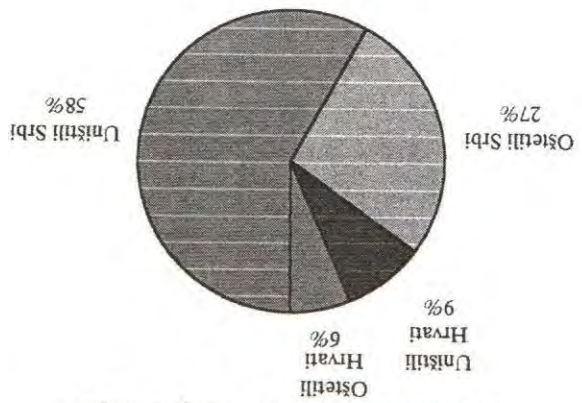
Procentualno učešće devastacije mekteba

Procentualno učešće devastacije mesdzida

Procentualno učešće devastacije dzamija

GENOCID NAD KATOLIČKOM CRKVIOM U BOSNI I HERCEGOVINI*

...*

I . KATOLIČKA CRKVA I SAMOSTALNOST BOSNE I HERCEGOVINE

Vatikan je prvi priznao samostalnost Bosne i Hercegovine kada je saznao za rezultate referenduma kojega su biskupi preporučili (dok su hrvatski političari bili kolebljivi). Na izbore je izišlo 63,04% od ukupne populacije, a 62,63% je glasovalo za samostalnost. **To je bila odlučujuća potpora Crkve za samostalnost.** Uz taj stav je ustrajavala kada su političke i nacionalne stranke skoro odustajale. I treći je put (opet odlučujući) Crkva dala svoj prilog kada je pomogla osnivanje Hrvatskog koordinacionog odbora i Hrvatskog narodnog vijeća u kojem su bili svi, a koje je pomirilo od Srba zavađene Hrvate i Bošnjake.

Bošnjačko-hrvatski sukob spada u onu vrstu povijesnih činjenica delikatno složenih i traži vremensku distanciju da se objasni. Sad sa sigurnošću možemo reći da je taj sukob posljedica, a uzrok srpski agresor. To ne znači da tu nema i muslimansko-hrvatske krivnje.

Papa je, vidjevši krizu i nadolazeće strahote rata samo u 1992. u obraćanju "urbi et orbi" oko 70 puta apelirao na moćne čimbenike u svijetu za mirno rješenje, da se zaustavi agresor, da se nađe pravedno rješenje... Sam je Papa htio doći u Sarajevo 8. rujna 1994., da izrazi svoju solidarnost sa sarajevskim patnicima.

Agresor je svojim spregama po svijetu uspio onemogućiti taj dolazak. I do sada je Papa skoro svake nedjelje i srijede pono **pozivao svijet da zaustavi nepravedan rat i nađe pravedno rješenje.** S tom namjerom je uskoro imenovan nuncij Vatikana za Bosnu i Hercegovinu. Ovdje su dolazili najugledniji crkveni ljudi-kardinali s tom istom namjerom da se zaustavi ubijanje tolikih nevinih žrtava.

* Početni dio teksta, koji se ne odnosi na temu Kongresa, izostavila Redakcija.

Treba naglasiti da se zagrebački **kardinal Franjo Kuharić**, poznati borac još iz komunizma za ljudska i vjernačka prava, **uporno zalagao za samostalnu, jedinstvenu i cjelovitu R BiH** s poštivanjem svakoga u njegovoj posebnosti.

KATOLIČKA CRKVA I RAT

Crkva u Bosni i Hercegovini, vjerna svom Učitelju, Evanđelju i Drugom vaticanskom koncilu kao nezaobilaznom dokumentu, nije prestajala navještati mir, praštanje, zauzetost za svakog ugroženog i zgaženog. Rat i kad je dopušten mora biti obrambeni, u kojemu također nije sve dopušteno. Crkva je bila jedino mjesto okupljanja, ne samo za vjerske već i za druge potrebe. Nisu dolazili samo Hrvati-katolici, već i Muslimani i Srbi, pogotovu biskupima, franjevačkom provincijalu, utjecajnim crkvenim ljudima i ustanovama, kao što je HKD Napredak i njegov predsjednik dr. Franjo Topić, Caritas i dr...

Vinko Puljić, nadbiskup, radi zanimanja u navještanju mira postaje I kardinal, što je prvi put u povijesti katoličanstva u Bosni i Hercegovini. Taj vijesnik mira, branitelj ugroženih, bilo koje vjere i nacije ne prestaje govoriti: "Crtajte kako god hoćete karte država, ali nemojte precrtati - čovjeka". Jasno je i nedvosmisleno osuđivao svaki zločin, tkogod ga počinio. Njegovi istupi su ga učinili veoma omiljenim kod sve populacije i vrlo utjecajnim u mnogim strukturama vlasti, ovdje i u svijetu. Kruna svega je bila kad je kardinal Vinko Puljić proglašen doktorom humanističkih znanosti u Grand Valley, Michigan, USA. Možda o njemu najbolje govori njegova knjiga "O STRADANJIMA S NADOM"¹.

Caritas je hranio gladne i odijevao gole, a da nije pitao za vjeru ili naciju. Svi župni uredi, samostani, redovničke kuće, teologije su stalno i svima dostupni. Za ilustraciju, HKD Napredak je zajedno sa Vrhbosanskom bogoslovijom do sada podijelio 150.000 obroka, pakete (272 tone) ili 1,500.000 DM uglavnom kupljene robe. Tako su sve crkvene ustanove potvrđivale djelima ono što su govorili katolički prvaci. Nije se dogodilo da je i jedan svećenik ili redovnik uzeo oružje u ruke i ubijao ili s oltara pozivao na mržnju i osvetu, što na žalost nije slučaj kod drugih vjerskih službenika. Katolička crkva je stalno i javno - s moralnim autoritetom - osuđivala svaki zločin tko god ga je počinio.

¹ Izdalo Hrvatsko kulturno društvo *Napredak*, Sarajevo 1994.

STRADANJE HRVATA-KATOLIKA

Već smo navikli na beskrajne kolone iznemoglih, starih, djece... samo sa najlonskom vrećicom. Ambalaža riječi je nemoćna da ponese neizrecivu tugu, bol, poniženje ... U takvim kolonama je iz Bosne i Hercegovine prognano ili izbjeglo 500.000 ili 2/3 katolika. Broj poginulih, ranjenih, kao i invalida, djece, zauvijek unesrećenih obitelji nije konačan.

Dok se ovo piše iz biskupije Banja Luka dolaze najdramatičnije vijesti da je ta biskupija pred uništenjem. Od 80.000 katolika pod srpskom okupacijom sada ih je tamo tek 10-tak i to u velikoj neizvjesnosti da ne smiju ni u kući, stanu boraviti. Skrivaju se. Tamošnji **biskup E. Komarica** iz kućnog pritvora šalje očajničke pozive za pomoć. Između ostaloga štrajkao je i glađu. Tamo nema, a nije moglo ni biti Hrvata-katolika i nesrba, uopće političara, da bi s svojim utjecajem zaustavili permanentno teroriziranje i etničko čišćenje. Ugroženi su svi koji neće u akciju sa srpskom službenom, toliko puta osuđivanom politikom.

Tamošnji prognanici, da bi mogli biti prognani, moraju svojim "dobročiniteljima" platiti visoku cijenu da ih protjeraju i prije toga ugovorno sve imanje pokloniti progoniteljima. Samo oni koji su zauvijek ostavili domove, grobove, zavičaj ... i ponijeli samo traume znaju kakvo je to nepodnosivo iskustvo.

STRADANJE IMOVINE

Opljačkani ili spaljeni su stanovi, kuće, namještaj, dragocjenosti, gospodarski objekti, šuma, stoka, poljoprivredna oprema ... U vrijeme borbi uništeno je tek 5% imovine, a ostalo poslije. Uništeno je oko 260 većinskih hrvatskih naselja. I najskromnija procjena samo privatne imovine oko 100.000 obitelji daje veliku brojku. Riječ je o marljivim i štedljivim ljudima koji su radili i u firmi i privatno, po svijetu i kod kuće.

Dioklecijanova granica iz III i Teodosijeva iz V stoljeća se pomiče s Drine prema Zapadu za 500 km. Zapadna Europa se smanjuje, a hrvatski katolici će imati manje zadovoljstva što pripadaju toj "staroj dami" 13. stoljeća - ako ovako ostane. Tamo gdje su do 1463. živjeli gotovo jedini, sad etnički očišćeni prostori primaju samo "nebeski narod" ("I Bog je Srbin"). Obećanja: "Svi Srbi će živjeti u jednoj državi" i "Ne možemo živjeti zajedno" medijskom kampanjom su proizvela epidemiju mržnje i netolerancije tako da su i tolerantni postali agresivni.

ZAŠTO JE DOŠLO DO PRISILNOG POMICANJA HRVATA-KATOLIKA?

Hrvati nisu bili nikakav utjecajan faktor u vlasti koji bi mogao odlučivati. Već su u komunizmu stalno bili "unutarnji neprijatelji", "nedržavotvorni narod", klerikalni i secesionistički narod. Najposobniji su morali u komunističku partiju ili u emigraciju. Tako su Hrvati bili među najraseljenijim narodima, jer je svaki treći bio u emigraciji, ekonomskoj ili političkoj (vidi knjigu: V. Holjevac, HRVATI IZVAN DOMOVINE, Zagreb 1968.).

U Jugoslaviji su upravni i vojni kadrovi bili više od 80% Srbi. (E. Ćimić, ČOVJEK NA RASKRŠĆU, Sarajevo 1976.). Sad već radikalizirani Srbi su zadržali centre moći i odlučivanja, medijski su nesrbe omrzli, diskvalificirali i isključili iz vlasti.

II. ZLOČIN NAD INSTITUCIONALNOM ZAJEDNICOM

Zlostavljanje, uhićenje i ubojstva svećenika, redovnika i redovnica postali su metode "čišćenja" terena, makar ti iz Crkve nikad nisu poticali na mržnju, osvetu, homogenizaciju.

Mi nismo narod bez mana, ni vjernici bez grešnika i otpadnika. **Nema kolektivne krivnje ni zasluga. Nema nevinih naroda.** Pojedinaac je kriv ili zaslužan. **Kriva je pogrešna ideologija i oni koji uz nju pristaju.** Bilo je onih koji se zovu Hrvati, potječu od katolika pa činili razbojstva, ali te su biskupi i svećenici uporno i jasno osuđivali.

Caritas je sve hranio i odijevao. Na taj kruh se vraćalo kamenom. Protjerano je oko 150 svećenika i više od 300 redovnica, a neki su bili do smrti terorizirani. Stipo Šošić, koji je bio u najzloglasnijem srpskom logoru Manjači, o tomu je napisao knjigu DO PAKLA I NATRAG (izdana u Đakovu 1993.) iznoseći muke svoje i svojih supatnika. Ako je ovdje nazočan, čestitamo mu da je preživio i zahvaljujemo mu, što je neizrecivo pokušao kazati. Osam svećenika je ubijeno. Nedavno su u Banjoj Luci svećenik Filip Lukenda i časna sestra Cecilija spaljeni u župnom uredu. Sve se to nastavlja i, na žalost, traje.

Uništeni su samostani redovnika, redovnica, katedrale, župne i filijalne crkve, kapelice, župne kuće i vjeronaučne dvorane ... obeščaćena groblja, oduzeta imovina... Evo kako to ukratko izgleda po stupnju oštećenja:

- 84 objekta manje oštećena,
- 111 objekata više oštećeno, ali su upotrebljivi,
- 129 objekata teško oštećeno; ne mogu se upotrebljavati,
- 212 objekata spaljeno, uništeno, više ne postoji,
- 234 groblja su obeščasćena, vrlo često uništena,
- 770 svih sakralnih objekata manje ili više oštećeno, odnosno uništeno.

Ta rušilačka djela u 550 slučajeva počinila je vojska bosanskih Srba, u 220 slučajeva muslimanska. Preciznija tabela po mjestima, kategorijama i stupnju oštećenja, kao i tko je uništavao napravljena je i prikazana u dodatku², a za ilustraciju evo dva primjera:

Primjer I: Franjevačka teologija Sarajevo - Nedžarići. Moderna zgrada iz 1967. u koju se udobno smjestilo 120 studenata, 20 profesora (za toliko je i građena) sa suvremenom opremom, 60.000 knjiga, 20 računara, arhivi..., automobili..., 20 mjesta za pomoćno osoblje, kuhinjska oprema, pomoćne zgrade.. Svega toga više nema.

Primjer II: Ja sam župnik sarajevske župe sv. Josipa. Crkva je oštećena, ali se upotrebljava. To je II stupanj oštećenja. Službene institucije su u jesen 1992. procijenile štetu na 196.052 DM, a tu još nisu uračunati 17 vitraža 1x2,5 m, elektrificirana zvona i sat na crkvi, a granate su i poslije toga padale i oštećivale.

Uništena su hodočasnička mjesta-svetišta: Jajce-Podmilačje, među najpoznatijim na našim prostorima, Konduzilo kod Teslića, Presnače kod Banje Luke.

Onemogućen je rad vjerskih škola, instituta i dva teološka fakulteta.

III. KULTUROCID NAD KATOLIČKOM CRKVOM

Katolička crkva je kuća našeg bića, jer je ona od 1463. jedina čuvarica povijesnih isprava, arhiva, knjižnica, muzejskih zbirki, umjetničkih galerija, pojedinačnih sakralnih umjetnina, općenito kulturnog nasljeđa Hrvata. Najviše

² Dodatak, zbog obimnosti izostavila Redakcija

se toga očuvalo u franjevačkim samostanima. To nije za nas samo neprocjenjivo, već nenadoknadivo.

U Mostaru je agresorska srpska vojska zapalila biskupsku rezidenciju i u njoj sve: 50.000 knjiga, arhiv, matice, umjetničke slike i dragocjene dokumente. To isto su učinili franjevačkoj crkvi i provincijalnom samostanu u Mostaru opet sa svom knjižnicom, arhivom, umjetninama itd. Tako su stradali samostani u Jajcu, Plehanu ... Moram ponoviti "kuća našeg bića" je svaka ta spaljena sakralna građevina nenadoknativa povijesna dragocjenost.

IV. KAKO CRKVA GLEDA NA RAT I ZLOČINE

Ostala je postojana u naučavanju o ekumenizmu II vatikanskog koncila. Imala je više nastojanja i ostvarila nekoliko susreta u vrijeme rata sa Srpskom pravoslavnom crkvom, svjesna da je Pravoslavna crkva "drugo plućno krilo" kršćanstva.

Stanje ekumenizma u Srpskoj pravoslavnoj crkvi je malo drukčije. Najprije po službenim izjavama SPC bilo je samo 10% krštenih Srba do 1991. godine a i oni su bez sustavne informacije, tj. bez pravoslavne vjerske informacije. Zatim, to je nacionalna crkva, uglavnom podložna nacionalnoj politici. Otvorenost i ekumenski kontakti su time uvjetovani. Pristajanje Srpske pravoslavne crkve uz sadašnju nacionalističku politiku dovelo ju je dotle da je u Ženevi hoće isključiti iz Ekumenskog vijeća crkava.

Dijalog s muslimanima kao i posjećivanje u raznim prigodama redovita su pojava, iako u tom ima oscilacija. Prije rata je odnos bio prijateljskiji. Tada su se profesori izmjenjivali na katoličkim i islamskim fakultetima, držali razna vjersko-kulturna predavanja, tribine ... Makar je rat, ipak se i dalje posjećuju na svim razinama, razmjenjuju mišljenja, potpomažu se i zajednički nastupaju.

Ti kontakti nisu bili prekinuti ni onda kada je srpski agresor napravio najveći ratni "uspjeh": zavadio Hrvate i Bošnjake. Te su posljedice bile velike i krvave, ali im je osnovni uzrok bio srpska agresija. Ni tada Katolička crkva nije prestajala kontaktirati sa reis-ulemom i ostalima tražeći načina kako prevladati nesretni sukob, iznaći puteve pomirenja. Nije posustala ni kada je nailazila na suzdržanost na drugoj strani.

Katolička crkva je učinila mnogo za Bosnu i Hercegovinu, a time i za Hrvate-katolike. Zalažući se za svakog čovjeka ona, i kada postaje "Ecclesia moriens", a ne "Ecclesia militans", najbolje ispunjava svoju zadaću da štiti i svakoga katolika.

Nisu samo religiozne već egzistencijalne (životne) sve kategorije istina i ljubav.

Istina: potpuna, naša i njihova će nas osloboditi. Poluistine su stvorili srpsku ideologiju (ugroženost).

Ljubav: oprostiti i tražiti oprostjenje samo veliki pojedinci i narodi traže.

Nijemci to rade do kompleksa krivnje. Slijedimo ih da nam bude kao i njima.

KOLIBA PORODICE DELIĆ U BLIZINI SELA KOBILIĆI, U KOJOJ ŽIVE NAKON ŠTO IM JE AGRESOR UNIŠTIO KUĆU U SELU KRALJEVIĆI, OPŠTINA ZVORNIK, 14. APRIL 1994.

ZLOČINI U KONCENTRACIONIM LOGORIMA¹

U cilju uništenja Bošnjaka, Hrvata i Roma, prema raspoloživim podacima, **agresor je u Bosni i Hercegovini formirao preko 300 koncentracionih logora i zatvora od toga preko 10 na području Srbije i Crne Gore.** Osim navedenog, mnogi gradovi koje su Ujedinjene nacije proglasile za "**zaštićene zone**" kao što su Sarajevo, Goražde, i dr., koje je agresor opsadnim načinom ratovanja držao u okruženju i barbarski uništavao, predstavljali su svojevrsne koncentracione logore, u kojima je bilo zatočeno preko 600.000 civilnog stanovništva. Takva situacija je bila i u tzv. zaštićenim zonama UN-a Srebrenica i Žepa. Iskoristivši nedjelotvornost međunarodne zajednice da zaštiti nedužno civilno stanovništvo, i pored prisutnih snaga Ujedinjenih nacija, srpski teroristi su napali "zaštićene zone" i počinili nevidene zločine nad Bošnjacima.

Po izvršenoj agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu srpski teroristi formirali su logore i zatvore za nesrpsko stanovništvo. Drugi tip logora su logori trajnijeg karaktera, sa po hiljadu ili više zatočenika. Za oba tipa logora se može reći da su i egzekutorski i radni. Naime, **u njima se vršilo bestijalno ubijanje, silovanje i fizičko zlostavljanje logoraša.**

Srpski fašisti su formirali i tzv. **ženske logore**, najčešće po kafanama, privatnim kućama, stanovima, hotelima i sl., a služili su za seksualno nasilje i brutalno izživljavanje agresorskih hordi, uz nevidene psihofizičke torture. Žrtve su bile obično djevojke i mlađe žene, a nerijetko i djevojčice od 14 (pa i manje godina), do starijih žena (preko 60 godina). Mnoge od njih su poslije brutalnih višestrukih silovanja bile ubijene.

Za logore agresor koristi različite smještajne kapacitete: sportske, školske, zdravstvene, rekreativne i ugostiteljske objekte, zatim fabričke hale, vojne kasarne, kino-sale, sportske dvorane, stanice milicije, hotele, kazneno-popravne domove (državne zatvore), hangare, betonske bunkere, tunele, skladišta, magacine, distributivne centre, termoelektrane, hidrocentrale, pravoslavne crkve, vatrogasne i seoske domove, željezničke stanice, rudnike, stare jame, garaže, podrume, staje za stoku - farme i dr.

¹ *Tekst je raden na osnovu podataka do kojih su došle vladine i nevladine institucije Republike Bosne i Hercegovine.*

Najveći broj zatočenika bili su civili, koji su preživjeli napade srpskih formacija na naselja sa većinskim bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom, nakon čega su prinudno odvođeni na mjesne stadione i druge objekte, gdje je vršena selekcija po polu i starosnoj dobi (muškarci su odvajani od žena i djece). **Dostupni podaci pokazuju da su preko 95 odsto zatočenika i zatvorenika bili civili.** Veliki broj logoraša bile su žene, djeca, čak i najmlađeg uzrasta (bebe), te starci. Među zatočenim nalazilo se više vjerskih službenika, posebno Islamske zajednice.

Kroz logore i zatvore do sada je prošlo oko 260.000 ljudi, a u njima je, prema dostupnim podacima, zatočeno oko 130.000 civila, uglavnom Bošnjaka.

U logorima se vršila masovna likvidacija bošnjačkog stanovništva iz svih vrsta pješadijskog naoružanja i pojedinačno ubijanje tupim predmetima i drugim vrstama hladnog oružja. Osim toga, zatočenici su svakodnevno bili izloženi najsurovijim metodama fizičkog mučenja i ubijanja. Nanošenje teških fizičkih i mentalnih povreda grupama i pojedincima bošnjačke nacionalnosti uslovalo je da su mnogi ostali trajni duševni i fizički invalidi. Agresor je vršio sakaćenje i unakazivanje logoraša na raznorazne načine, od čega posebno treba istaći: lomljenje kostiju, nasilno vađenje krvi do umiranja, skalpiranje, odsijecanje ekstremiteta i drugih dijelova tijela i kastriranje, vađenje zdravih zuba, vađenje očiju, ucrtavanje noževima četiri ćirilična slova S ("C"), gađanje noževima i drugo.

Od karakterističnih slučajeva mučenja u logorima posebno treba istaći silovanja žena i ženske djece, vađenje očiju živim ljudima, rasijecanje ljudi - logoraša na pola i u više dijelova, vađenje zdravih zuba radi skidanja zlata, odsijecanje dijelova tijela, odsijecanje ušiju radi vađenja naušnica; tjeranje na međusobno ubijanje (otac - dijete, dijete - oca, brat - brata, muž - ženu i žena - muža); polijevanje živih ljudi naftom, a zatim spaljivanje; siječenje vena na rukama i nogama; nabijanje male djece na noževe; tjeranje logoraša da piju staro ulje i naftu; nabijanje muškaraca na pivske flaše, kolje i druge predmete; otimanje žive djece od roditelja i bacanje u rijeku; čupanje nokata ruku i nogu živim ljudima; odsijecanje tabana; tjeranje Bošnjaka, posebno starijih i vjerskih službenika da jedu svinjsko meso i piju rakiju; tjeranje logoraša da gutaju zrna i čahure ispaljenih metaka; izgladnjavanje i ižednjavanje, biološki eksperimenti koliko logoraši mogu izdržati bez hrane i vode; nasilno lomljenje kostiju, nogu i ruku radi onesposobljavanja Bošnjaka za pružanje otpora, tjeranje roditelja da piju dječiju krv; klanje logoraša motornim pilama na očigled članova porodice, posebno roditelja; bacanje otrova u ćelije, koje su gotovo hermetički zatvorene itd.

Zajednička obilježja svih logora, s razlogom nazvanim "fabrikama smrti", su masovna i pojedinačna ubistva zatočenika, hapšenje i dovođenje ljudi u logore bez pravnog osnova (jedini kriterij je nacionalna pripadnost) psihofizička tortura (i mučenje) nad zatočenim civilima, držanje u uslovima, koji ne zadovoljavaju ni najelementarnije životne potrebe.

Na razotkrivanju koncentracionih logora i zločina koja su počinjena u njima umnogome su doprinijela i inostrana sredstva informisanja, kao što je u slučaju boravka novinara Njus deja (Newsday) Roja Gatmana (Roy Gutman) tokom jula 1992. g. u logorima Omarska i Manjača, koji su svojim informisanjem doprinijeli da svijet sazna o ovim "fabrikama smrti".

Da je genocid isplaniran, govori i broj formiranih logora na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine.

Na području općina Prijedor, Bosanski Novi, Bosanska Dubica, Ključ i Sanski Most, srpski agresor je, prema dosadašnjim saznanjima, formirao 56 logora, među kojima je 42 na području općine Prijedor.

NAJZLOGLASNIJI SU LOGORI OMARSKA, KERATERM, TRNOPOLJE I MANJAČA

Koncentracioni logori su uz pomoć bivše JNA, paravojnih jedinica tzv. Republike Srpske i ilegalne srpske milicije postali mjesto organizovanog i sistematskog ubijanja desetina hiljada Bošnjaka na području Bosanske Krajine. **Prema raspoloživim podacima u logorima je ubijeno oko 25.000 Bošnjaka**, a ukupan broj ubijenih na ovom području kreće se oko 35 - 40.000 stanovnika bošnjačke i hrvatske nacionalnosti. Tačan broj stradanja Bošnjaka u ovim "fabrikama smrti" još dugo će biti nepoznat javnosti. Ali, ono što je već sada jasno jeste da će prijedorski logori smrti ostati upamćeni u historiji po razmjerama zločina i jezivosti metoda, koje se mogu komparirati samo sa stradanjima, koja je pretrpio jevrejski narod u nacističkim koncentracionim logorima u Drugom svjetskom ratu.

U logoru Omarska u različitim intervalima bilo je zatočeno između 5.000 i 8.000 logoraša, postojala je tzv. bijela kuća odnosno prostorije gdje su logoraši odvođeni na strijeljanje i batinanje do smrti. Logoraši su dijeljeni u tri grupe. Prvu grupu su sačinjavali vođe raznih nacionalnih stranaka koje je srpski agresor tretirao kao "ekstremiste". Uz njih, u toj grupi su se nalazili istaknuti intelektualci, poslovni ljudi, sportisti i vjerski službenici Islamske zajednice Republike Bosne

i Hercegovine, novinari i dr. Oni su odmah ubijani, nakon nekoliko dana zatočeništva. U drugu grupu su spadali politički aktivisti koji su, samo zbog toga, smatrani ratnim zarobljenicima. Oni su nakon izvjesnog vremena prebacivani u prvu grupu gdje su takođe svirepo ubijani. Treću grupu činili su logoraši koji su zatočeni bez razloga i optužbe, smatrajući da nisu "opasni" za srpski narod. Međutim, kada je dolazilo vrijeme mučenja, nije se pravila nikakva razlika.

Ubijanje logoraša je vršeno vatrenim oružjem, ali većina njih je bila ubijena palicama, željeznim polugama, noževima i drugim predmetima. Ubijanja su vršena javno nakon mučenja, ili u prostorijama, nakon ispitivanja. Jedno vrijeme ubijene logoraše su na kamione utovarali drugi logoraši. Da se ne bi otkrio broj ubijenih logoraša sljedeći dan bi oni bili ubijeni a drugi logoraši bi njih utovarili, da bi oni sljedećeg dana bili ubijeni i sve tako u nedogled. Agresor je, takođe, prisiljavao logoraše na međusobnu likvidaciju. Tako je prisiljavao brata da ubije brata, oca da ubije sina i obratno. To je bio poseban metod zatiranja Bošnjaka u ovom i ostalim logorima tog područja. Takođe, srpski zlikovci su **uobičavali žive logoraše polijevati benzinom i potom ih paliti**. Evidentirani su i slučajevi da su logoraši nerijetko tjerani da vlastite ucrvane rane i odsječene uši jedu.

Poseban način torture je bilo tjeranje logoraša na perverzije sina sa ocem, zatim sa bratom i sl. Sve perverzije, kako ove, tako i silovanje žena i ženske djece, vršena su na očigled roditelja, braće, sestara, muževa i drugih članova porodice. Sve mlade žene, kao i djevojčice od 7 - 14 godina, u logoru su silovane od strane više srpskih stražara. Neke logorašice su umirale u toku silovanja, a neke su poslije toga ubijali, s tim što bi im prethodno odsijecali pojedine dijelove tijela.

Logoraši su dnevno dobijali samo šnit hleba, a vrijeme za obrok je bilo ograničeno na tri minute. U svakoj grupi bilo je najmanje 200, zbog čega mnogi nisu mogli završiti obrok. Oni koji su radi toga ostajali bez obroka bili su i tučeni. Iz tih razloga mnogi logoraši nisu ni išli na kazan zbog straha od batina. Logoraši su dva mjeseca spavali sjedeći na zemlji, sa odjećom, koju su imali na sebi, sa glavom na rukama, koje su bile naslonjene na zemlju. Logoraša je bilo toliko da nisu imali mjesta da sjednu, a nuždu su mogli obavljati samo svakih 12 sati, a nekada jednom u 24 sata, te su se gušili u pomenutim prostorijama.

Logor Omarska je zatvoren krajem avgusta 1992. godine a logoraši su ubijeni ili prebačeni u Manjaču, Keraterm, Trnopolje i druge logore koje srpski teroristi drže na privremeno okupiranim teritorijama Republike Bosne i

Hercegovine,² kao i na području Srbije i Crne Gore.³ Međutim, iako je Međunarodni komitet Crvenog krsta/križa (MKCK) u naznačenom periodu evidentirao postojanost logora, odnosno njegovo "zatvaranje", srpski teroristi su dovodili nove zatočenike ne prijavljujući ih MKCK-a, koje su pojedinačno i grupno odvodili u obližnje napuštene objekte te zvjerski mučili i ubijali.

U logoru "Keraterm" strijeljanja i zlostavljanja zatvorenika vršena su u večernjim i noćnim satima. Tako je u toku noći 24. jula 1992.g. strijeljano 162 logoraša iz tzv. sobe III, a 59 teško ranjeno, koje su srpski teroristi, sve skupa odvukli kamionima i zatrpali. "Razlog" tom masovnom ubistvu počinio su pronašli u tome što su bošnjačke logoraše našli da klanjaju (mole se Bogu). Takođe, ubijanja su vršena na taj način što bi u prostorije, u kojima su se nalazili logoraši, prvo bacali bojne otrove, a kada bi logoraši pokušali bježati na vrata, srpski stražari su ih ubijali iz automatskog oružja. Na ovaj način je tokom jedne večeri pobijeno 240 ljudi. Ako je logoraše trebalo prebaciti u drugi logor (npr. Omarska i Trnopolje), te ukoliko tamo nije bilo mjesta, "višak" logoraša su ubijali.

U logoru su vršena i silovanja, i djece od 7 - 14 godina, koja su nakon toga umirala, a silovanja je vršilo i po 20 srpskih stražara nad jednom ženom. Poznat je slučaj jedne logorašice koja je nakon 20 dana neprekidnog silovanja umrla. Silovane žene koje su preživjele tu bestijalnost, često su ubijali na svirep način.

Inače, uslovi za život u ovom logoru bili su vrlo teški. U jednoj prostoriji nalazilo se od 200 - 300 logoraša, koji su nuždu vršili u bure. Ljekarska pomoć nije im bila pružana, pa su se rane logoraša zadobivene od mučenja i tortura često inficirale i ucrvale.

Stražari koncentracionog logora "Trnopolje" tukli su logoraše željeznim polugama, palicama, debelim omčama, bokserima i drugim predmetima. Mnogi logoraši su zbog takve torture izdahnuili na mukama na očigled ostalih logoraša, među kojima je bilo i članova njihovih porodica. Svako jutro po deset logoraša

² *Koncentracioni logori, sabirni centri i zatvori na okupiranim teritorijama Bosne i Hercegovine registrovani su u: gradu Sarajevu - 11, Vogošća - 16, Ilidža - 13, Hadžići - 1, Pale - 4, Skoloc - 5, Zvornik - 15, Kalesija - 5, Bratunac - 5, Vlasenica - 10, Srebrenica - 4, Višegrad - 15, Rudo - 3, Rogatica - 12, Foča - 7, Čajniče - 1, Bijeljina - 7, Ugljevik - 5, Lopare - 6, Šekovići - 4, Lukavac - 3, Brčko - 14, Doboj - 16, Teslić - 3, Prijedor - 25, Sanski Most - 4, Bosanski Novi - 6, Bosanski Petrovac - 2, Bosanska Krupa - 5, Drvar - 2, Kotor-Varoš - 12, Bihać - 5, Šipovo - 1, Banja Luka - 3, Glamoč - 1, Donji Vakuf - 3, Trebinje - 1, Nevesinje - 2, Gacko - 3, Bileća - 1, Kalinovik - 3, Konjic - 1, Zavidovići - 1, Bosanski Brod - 1, Modriča - 3, Ključ - 3, Ljubija - 2, Tuzla - 3, Bosanska Dubica - 2, Laktaši - 1, Stara Gradiška - 1, Kladanj - 1, Orašje - 3, ukupno 294.*

³ *Koncentracioni logori i zatvori na teritoriji Srbije i Crne Gore u kojima su registrovani zatočeni građani Bosne i Hercegovine: Loznica - 1, Beograd - 2, Niš - 1, Subotica - 1, Aleksinac - 1, Šabac - 1, Bor - 2, Sremska Mitrovica - 1, Užice - 1, Prijepolje - 1, Herceg-Novi - 1, Nikšić - 1, ukupno 15.*

bi zakopavalo mrtve, koji su tu noć ubijani, da bi, takođe nakon toga bili i sami ubijeni. Srpsko osoblje je tjeralo da brat ubije brata, otac sina i obratno. Ako bi onaj koji je slabo udarao sina, oca ili brata, srpski stražar bi uzeo polugu i tukao njega, kako bi mu praktično "objasnio" kako treba tući. Logoraše, koji su to odbili, bili su na licu mjesta ubijeni. Dogodio se jedan slučaj gdje su obadva brata logoraša umrla, jedan od udaraca, a drugi od bola i žalosti za ubijenim bratom.

Pored ubijanja logoraša u ograđenom prostoru, srpski teroristi odvodili su pojedinačno i grupno zatočenike u obližnje napuštene kuće gdje su poslije fizičkog maltretiranja Bošnjake ubijali na najsvirepiji način - klanjem. U takvim objektima su vršili silovanje djevojčica pojedinačno i grupno (2-3) izvodili ih iz logora i u podrumima napuštenih stambenih objekata silovali četiri do šest četnika neizmjenično nakon čega su iste ubijali a leševe odvozili na smetljište gdje su ih bagerima zatrpavali. Tako je **u ovom logoru za samo deset dana ubijeno preko 10.000 civila** čiji su leševi potom bačeni u ribnjak "Saničani".

U koncentracionom logoru Sušica ubijeno je oko 3.000 Bošnjaka iz Vlasenice. Zločini su se odvijali pod okriljem Novosadskog korpusa bivše JNA, dok je više hiljada Bošnjaka brutalno i sistematski ubijeno i u logoru Luka (Brčko). Spisak ostalih srpskih logora uz kratak opis masovnih zločina nad Bošnjacima i Hrvatima zahtijevao bi cijelu knjigu.

Među ratnim zločinima protiv civilnog stanovništva, a time i djece, flagrantnu povredu pravila međunarodnog humanitarnog prava predstavljaju **organizovana masovna silovanja ženske djece u logorima.** Radi ilustracije, mogu se navesti zločini silovanja nad djecom u logorima na području Unsko - sanske regije (Ključ, Sanski Most, Prijedor, Bosanski Novi, Bosanska Dubica), gdje su silovane djevojčice od 12 - 14 godina, a nerijetko i od sedam. Ovi zločini su se događali u svim logorima, a njihovi upravnici su organizovali, a i sami učestvovali u ovom zločinu nad djecom. Na ovom području su otvarani **posebni logori "bordeli"** (kijih je bilo desetak) smješteni u porodičnim zgradama oko pomenutih logora, zatim u pilani "Jela" Kozarac, Pozorištu mladih u Prijedoru, hotelu "Mrakovica" i mnogi drugi. Takođe, u Mešetnici - Duboki Jarak (okupirani dijelovi opštine Bosanska Dubica), organizovan je "bordel" sa djevojčicama od 11 godina, gdje je vršeno silovanje tih maloljetnica. Jedan od karakterističnih slučajeva organizovanja tzv. **javnih kuća je u Miljevini** gdje su četnici prisilno doveli djevojke od 12 - 18 godina starosti i koristili ih za nasilnu obljudu, a poslije izvjesnog vremena djevojke su nestajale, odnosno odvođene u nepoznatom pravcu gdje im se gubi svaki trag.

U cilju uništavanja bošnjačke populacije srpski teroristi poslije silovanja, Bošnjakinjama nisu dozvoljavali abortiranje, odnosno trudne žene su zadržavali

na privremeno zauzetoj teritoriji u logorima do kasne trudnoće poslije čega su ih progonili uz konstataciju "da rađaju srpsku djecu".

Posebno treba ukazati na silovanje djece od sedam godina, kao u slučaju djevojčice u logoru Trnopolje, koju su zločinci silovali na očigled njene majke, koja je morala posmatrati kako joj dijete umire, dok je zločinci siluju. Takođe, u logoru Manjača silovano je više djevojčica od sedam godina i nijedna od njih nije ovaj stravični zločin preživjela. Sve se ovo, takođe događalo na očigled zatočenih roditelja, koji su bili prisiljeni da gledaju kako im djeca zalivena u krvi i silovana od više zločinaca, umiru. Zatočenice bošnjačke nacionalnosti u Šekovićima, specijalnom koncentracionom logoru za žene, Srbi maltretiraju, siluju i vode po položajima, vršeći najbestijalnija seksualna izživljavanja. I u tom logoru silovane su djevojčice od sedam godina.

Najmonstruoznije silovanje izvršila je grupa Srba (20) u vogošćanskom logoru "**Kod Sonje**", gdje su silovane dvije djevojčice od 7 i 13 godina u prisustvu njihove majke. Djevojčice su umrle od posljedica silovanja. U logoru u Rogatici (prostorije osnovne škole "Veljko Vlahović") svakodnevno su vršena silovanja Bošnjakinja, uključujući i djevojčice ispod 13 godina. U tim monstruoznim postupcima i po 10 zločinaca se po cijelu noć izživljavalo nad jednom žrtvom.

U pojedinim koncentracionim logorima djeca su nabijana na noževe, okretana i zatim zaklana. Vršeno je takođe, otimanje djece od roditelja, nakon čega su utapana u vodi (primjer ribnjaka "Saničani" kod Prijedora). U logoru Omarska, između ostalog, tjerani su roditelji da piju dječiju krv. Tako je Jusufaga Melkić iz Kozarca bio prisiljen da pije krv svojih sinova, a zatim su sva trojica zaklani u logoru "Omarska".

Raspoloživi podaci pružaju mogućnost da se utvrdi kako agresor nastoji prikriti svoje masovne zločine u logorima. Tako u koncentracionim logorima na Manjači, Brčkom, Omarskoj, Trnopolju, Keratermu i mnogim drugim, **leševe zatočenika četnici komadaju ili čitave spaljuju na posebno određenim lokalitetima**. U blizini tih logora, kao u najzloglasnijim koncentracionim logorima Hitlerove Njemačke, leševe logoraša zatrpavaju bagerima, zakopavaju leševe u masovne grobnice, bacaju u rijeke, ukopavaju u otpadni materijal nekih fabrika ili smetljišta. Međutim, nakon što je u svijet prodrla istina o postojanju koncentracionih logora i zločinima koji su izvršeni, i vrše se, nad zatočenim civilima, srbijansko-crnogorski agresor je nastojao što prije likvidirati logoraše ili izmjestiti jedan njihov broj u novoformirane logore. Takođe, **da bi sakrio tragove zločina i time obmanuo svjetsku javnost**, agresor je pristupio i čišćenju logora, perući krv sa zidova i podova, uklanjajući leševe iz neposredne blizine logora, a stratišta preoravao, potapao ili pak radnim mašinama i miniranjem zatrpavao i sl. pokušavajući na taj način prikriti tragove počinjenih zločina nad nesrpskim stanovništvom.

Međutim, probijanjem informativne blokade o srpskim logorima, svijet je upoznao "žive kosture", koje su stvorili nesnosni uslovi, ispod svakog ljudskog dostojanstva u logorima. U logoru na Manjači, logoraši su stajali iza žice na dugim betonskim pistama, koje se pružaju s kraja na kraj štale, žive i provode cijeli dan i noć šćućureni kao životinje. Jedino im je bilo dopušteno da izađu samo nakratko i dobiju malu porciju hljeba i tanjir supe. Televizijski snimci izmrcvarenih ljudi ("živi kosturi iskolačenih očiju od gladi i bolesti"...), iz koncentracionih logora u Omarskoj i na Manjači, koji su u prvoj polovini i sredinom avgusta mjeseca 1992.g. obišli i šokirali svijet, pokazuju da su mnogi logoraši podsjećali na one iz nacističkih logora na kraju Drugog svjetskog rata.

ZLOČINI U KONCENTRACIONIM LOGORIMA OD STRANE EKSTREMISTA HV I HVO

Ekstremni dio Hrvatskog vijeća obrane (HVO) i Hrvatske vojske (HV) je, takođe, formirao veliki broj koncentracionih logora i zatvora.⁴ Naime, nakon što su 23. avgusta 1992. godine izvršili napad na Prozor, ekstremisti HVO-a i HV su formirali nekoliko desetina koncentracionih logora na području Čapljine, Stoca, Mostara, Širokog Brijega i u drugim mjestima. Među najzloglasnijim su Dretelj, Gabela i mostarski Heliodrom Rodoč u kojima je, uz primjenu najgrubljih metoda mučenja i zlostavljanja, bilo zatočeno više hiljada nedužnih bošnjačkih civila.

Svemu tome prethodili su progoni, ubijanja, mučenja i pljačkanja Bošnjaka. U prvom napadu na Prozor bojovnici HVO-a i HV su na najsvirepiji način, **uz prethodno mučenje, ubili više od 200 civila**, a okupirani teritorij etnički "očistili". U koncentracione logore je odvedeno **834 muškaraca** (od 16 do 60 godina), gdje su bili izloženi najbrutalnijim torturama. Nakon tog zločina slijedio je "srpski scenarij" paljenja i pljačke prozorskih sela, u čemu su učestvovali i pripadnici takozvanog "Kinder voda", tj. jedinice sastavljene od najmlađih pripadnika HVO-a (od 16 do 18 godina).

U maju 1993. godine, kada je fašistoidni dio HVO-a i HV napao Mostar, intenzivirani su zločini genocida, posebno na desnoj obali Mostara, odakle je po već viđenom "srpskom scenariju" protjerano gotovo cjelokupno bošnjačko civilno stanovništvo na razrušenu lijevu obalu Neretve. Kao i srpski zločinci, bojovnici HVO-a koristili su srednjevjekovne metode ratovanja,

⁴ *Koncentracioni logori i zatvori pod kontrolom HVO: Mostar -5, Čapljina - 3, Ljubuški - 4, Kreševo - 3, Kiseljak - 3, Stolac - 2, Prozor - 2, Gornji Vakuf - 2, Bugojno - 1, Vitez - 1, Žepče - 2, Busovača - 1, ukupno - 30.*

onemogućavanjem dotoka hrane, vode i struje na lijevu obalu Neretve. Septembra iste godine, potpuno su etnički "očišćena" područja: Stolac, Dubravska visoravan, Čapljina i okolna sela, dok su u **logorima HVO nalazilo oko 15.000 muškaraca u dobi od 15 - 65 godina**. U tom periodu, sa ovih područja **oko 10.000 civila** je pod prisilom ekstremista HVO na razne načine **prognano van teritorije Republike Bosne i Hercegovine** uz prethodno potpisanu izjavu da se "dobrovoljno" odriču svoje imovine u korist HVO-a.

Inače, zatočenici su bili izloženi najbrutalnijim metodama u logorima, koji su formirani za bošnjačko civilno stanovništvo. Veliki broj njih je korišten i u "živim štitovima". Tako je, između ostalog, 70-tak logoraša iz Prozora korišteno kao "**živi štit**" u bici za Crni vrh, nakon što su prethodno maltretirani. Korištenje logoraša, najčešće iz logora na Helidoromu, u "živim štitovima" na prvim linijama borbe posebno je bilo prisutno u Mostaru (uglavnom u Šantićevoj ulici). Tako je samo za jedan dan u Šantićevoj, kada su bojovnici HVO pokušali proboj, poginulo 18, a ranjeno 30 logoraša.

Za uništavanje logoraša ekstremni dio HVO-a je koristio poseban metod zvani "**ljudi - bombe**". Naime, bojovnici fašistoidnog dijela HVO su u okolini Novog Travnika vezali protivtenkovske mine za leđa bošnjačkim zatočenicima i prisilili ih da idu prema položajima Armije Republike Bosne i Hercegovine. Protivtenkovske mine bile su zalijepljene za njihova ramena, grudi, leđa. Kanapom su bile vezane ruke za tijelo, dok su žicom bili spojeni sa rovovima iz kojih su krenuli. Žica se polako odmotavala dok su se kretali naprijed. Ljudi su eksplodirali 10 metara od linija bosanske Armije.

Najgrublje metode pljačkanja, mučenja i zlostavljanja, prema navodima brojnih svjedoka, primjenjivani su prema zatočenim Bošnjacima u **konzentracionom logoru Dretelj**.

Uslovi života u logoru su bili neizdrživi, jer su zatvorenici bili smješteni u bivše vojne hangare pokrivene limenim krovom tako da je temperatura u unutrašnjosti dostizala i do 50 stepeni. U svakom hangaru smještan je više od 600 logoraša, tako da je bilo nemoguće bilo kakvo pomjerenje. Fiziološke potrebe vršili su na licu mjesta, jer im ekstremisti HVO-a nisu dozvoljavali izlazak. Pljačkanje logoraša i oduzimanje svih vrijednosti i novca vršeno je odmah pri ulasku u logor, uz prijetnje da će biti strijeljan svaki zatočenik koji ne preda novac.

Bivši zatvorenici iz Dretelja izjavili su da im je hrvatsko osoblje tog logora davalo jedan obrok dnevno koji se obično sastojao od jednog hljeba koji je dijeljen na 15 do 18 logoraša, dok se preostali dio obroka sastojao od nekoliko kašika variva. Logoraši su taj obrok, iako se najčešće radilo o ključalom varivu, morali pojesti za 1 minut. Svakom logorašu koji ne bi uspio da tu zapovijest

ispuni, preostali dio hrane je grubo oduziman, a njega bi pretukli. Bez vode bili su prinuđeni da piju mokraću. U ovakvim uslovima zatočenicima su svakodnevno umirali od žeđi, gladi, bolesti i iscrpljenosti. U pojedinim slučajevima jedna od metoda torture nad logorašima je bila da su pojedince vješali naglavačke za čekrk, batinajući ih do besvjesti, a registrovana su i ubistva logoraša u hangarima na taj način što su ekstremisti HVO-a u pijanom stanju povremeno pucali u hangare iz vana.

Izuzetno teški uslovi i maltretiranje logoraša bilo je prisutno i u **koncentracionom logoru Gabela**, gdje su zatvorenici bili smješteni u tri skladišne hale. Hrana, koja se davala zatvorenima u Gabeli, bila je slična onoj koja se služila u Heliodromu Rodoč i u Dretelju.

Uz to, u ovom koncentracionom logoru nad zatočenicima primjenjivane su okrutne metode mučenja kao što je gašenje cigareta na osjetljivim dijelovima tijela, premlaćivanje do smrti, a na stotine ljudi iz tih logora nisu bili izvođeni iz hangara i stovarišta, gdje su bili zatvoreni, po više dana. Zatvorenici su bili izloženi različitim mučenjima, a među najsurovijima je bilo primoravanje logoraša da sa jedan metar visine skaču na glavu na betonsku podlogu. Predstavnik UNHCR je u Jablanici evidentirao jednog trinaestogodišnjeg dječaka, takođe bivšeg logoraša, koji je tvrdio da se u Gabeli nalazi i njegov dvanaestogodišnji rođak.

Slična situacija bila je i u drugim logorima i zatvorima, kao što je slučaj u staroj zgradi MUP-a Ljubuški, gdje je bilo 450 zatvorenika smješteno u prostoru od oko 200 kvadratnih metara. Nad njima je, takođe, primjenjivano fizičko maltretiranje, na takav način što su bili tučeni lopatama, drškama od pištolja i drugim predmetima.

Takođe, na području opštine Kreševo nalazila su se tri logora u kojima su bojovnici HVO-a zatvorili Bošnjake koji su starosjedioci pomenute opštine, kao i lica Bošnjake koji su sa drugih područja. Takođe, u **logoru "Kod Šunje"**, u privatnoj hali u blizini rudnika Barit-Kreševo, **bilo je smješteno 250 zatvorenika** među kojima je bilo i žena sa djecom. Logoraši su svakodnevno obavljali najteže fizičke poslove, a nekoliko žena je silovano.

Oko 50-tak žena iz sela Han - Ploče (kod Kiseljaka), čije su muževe i sinove srpski i hrvatski zločinci ubili u garaži Ahmeda Duhankića, nakon zajedničkog napada 18. avgusta 1993. godine odvedeno je u zarobljeništvo u kiseljačku gimnaziju, gdje su zadržane 15 dana. "Bila je vrućina, a nisu nam davali vode ni za piće. Učinili su sve da se osjećamo kao životinje. Zaudarali smo na znoj, bili gladni i žedni, ponekad i bolesni...", izjavila je jedna od zatočenih žena. U kući Envera Merdana (u nekadašnjoj Dobrovoljačkoj ulici), hrvatski zločinci su zatočili oko 400 žena bošnjačke nacionalnosti.

Selo Rotilj, prema informaciji UNHCR, služilo je kao logor HVO, u kome je bilo zatočeno **oko 800 bošnjačke djece i žena**. Internirani su živjeli u oštećenim kućama (prosječno 40 osoba po domaćinstvu) bez dovoljno vode, hrane i mogućnosti da se griju.

U više navrata HVO je organizovao otpuštanje zatočenika iz svojih koncentracionih logora. Međutim, HVO je za pohapšene civile tražio svoje zarobljene pripadnike. Pod pritiskom Međunarodnog crvenog krsta/križa pušten je znatan broj logoraša i prebačen na Korčulu. Prvi mjesec dana bili su pod zaštitom Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, da bi im, nakon toga, bilo saopšteno da se ne mogu vratiti u svoju zemlju. Logorašima je bio ponuđen odlazak u treće zemlje zapadne Evrope. Ovakvo vođenje akcije direktno se može vezati za planski genocid koji se provodi nad bošnjačkim narodom.

PORODILIŠTE "ZEHRA MUJBEGOVIĆ" U SARAJEVU MORALO SE IZMJESTITI IZ OVOG OBJEKTA ZBOG STALNOG AGRESORSKOG GRANATIRANJA.

EKOCID U SARAJEVU 1992-1994. OKOLNOSTI, DIMENZIJE, POSLJEDICE

Trideset mjeseci rata donijelo je Sarajevu, kao životnoj sredini njegovih stanovnika, brojne i teške poremećaje. O tome svakako nema sumnje. Moguće je i djelimičan analitički uvid u neke ekološke aspekte ratnih stradanja grada, prije nego što budu organizovani i realizovani obimniji, dublji i tačniji istraživački poduhvati sa odgovarajućom tematskom orijentacijom.

Pored svih drugih nevolja, oko 400.000 ljudi zatočenih u opsjednutom Sarajevu bili su dvije zime, dvije oštre kontinentalne zime, upućeni isključivo na lokalne izvore goriva. U grad zahvaćen nemilosrdnim ratnim dejstvima nije stizala ni kap nafte, ni grudva ugljena, ni palica drveta namijenjena stanovništvu, "širokoj potrošnji". Da bi izdržali studen, da bi spravljali sebi jelo iz hude humanitarne pomoći, Sarajlije su se morale snalaziti kako je ko umio. Niko ih nije smio, htio niti mogao sprečavati. Građani Sarajeva su, pritisnuti neviđenom nevoljom, posjekli zelenilo na prostoru svog grada. Ne baš cjelokupnu vegetaciju, ali njen znatan dio. Bilo je nevoljne i trgovačke¹ sječe. Svačega je bilo. Posljedice su, međutim, jedinstvene i očigledne. Na njima, naravno, nema ni traga razlozima i motivima drvosječa. Biće, izuzev u knjigama, zaboravljeni i uslovi pod kojima je sječa nastala. Neko će, ipak, sve to plaćati. Postoji realna osnova za strah da cijena neće biti mala, a da će i plaćanje trajati dugo.

Razumljivo je da još uvijek nema potpunih analitičkih studija posvećenih ekološkim aspektima opsade Sarajeva tokom ovog rata. Prema ozbiljnim procjenama, koje po svoj prilici nisu ni najmanje pretjerane, **u Sarajevu je 1992-1994, osim deset hiljada građana, palo i pedeset hiljada stabala.**² Navedeni broj svakako treba smatrati proyizornim podatkom, ali nipošto neosnovanim. U centru grada je pažljivo ispitano 16 lokaliteta, koji odgovaraju jedinicama u katastru gradskog zelenila i utvrđeno je stanje koje jasno ukazuje

¹ Sječa radi prodaje ogrjevnog drveta bila je u Sarajevu i bližoj okolini 1992-1994., takođe, u najvećoj mjeri, uvjetovana opsadnim stanjem.

² Ova procjena broja posječenog drveća odnosi se na period od maja 1992. do maja 1994; data na temelju pojedinačnih lokalnih posmatranja i nije rezultat organizovanog istraživačkog rada, iako je data uz načelnu primjenu naučne metodike.

na katastrofalne dimenzije devastacije "pluća Sarajeva". Već poslije prve ratne zime na istraženim mjestima bilo je uništeno preko 80% travnih površina i preko 90% odraslog visokog drveća.

	TRAVNE POVRŠINE (m ²)	VISOKO DRVEĆE (broj)
Predratno stanje	29.674,45	1048
Stanje juna 1993.	5.010,55	73
Postotak uništenja	83,1	93

Podaci iz gornje tablice ne mogu se slobodno ekstrapolirati na cjelokupno zelenilo Sarajeva, ali nesumnjivo predstavljaju solidne pokazatelje kolika je nesreća pogodila gradsku vegetaciju.³ **Drveće gotovo svih parkova i aleja u središtu grada gotovo potpuno je nestalo**, a travne površine su teško oštećene (ne uzimajući u obzir činjenicu da su mjestimično pretvarane i u improvizirane povrtnjake). Mora se računati sa sličnom situacijom i na periferiji. Neizbježan je zaključak da je Sarajevo tokom rata u velikoj mjeri lišeno svojih pluća, dobrog dijela najefikasnije lokalne aparature za kontrolu aerozagadenja.

Bez obzira na ograničenja koja nameće rat vjerovatno su preduzete potrebne mjere i nadležne ustanove svakako već raspoložu vjerodostojnim podacima koliko je i kakvog drveća uništeno. Ovi podaci će u pravom trenutku poslužiti za tačno mjerenje pričinjenih šteta i za optimalno projektovanje obnove gradskog zelenila. Kolike su i kakve povrede nanesene licu Sarajeva - ispitivaće i zaključivati odgovarajući stručnjaci. Rane će, na kraju krajeva, prije ili poslije, biti zaliječene. Ali, ne smije se dogoditi da budu previdene sve posljedice sječe. Upravo po nekima od njih koje su manje upadljive i često se zanemaruju - hiljadudnevna opsada Sarajeva 1992-1994. predstavlja izuzetan fenomen u čitavoj istoriji čovječanstva; ovaj iskaz je možda samo malo bombastičan, ali u osnovi istinit - radi se o pojavi bez pravog presedana.

Svjetska literatura različitih struka i iz raznih oblasti nauke obiluju napisima u kojima se oštećenje ljudske životne sredine uzrokovane čovjekovim

³ Podaci proizlaze iz službenog uviđaja stručnjaka preduzeća "Park", koji ima formu detaljnog zapisnika.

aktivnostima pominju pod novoskovanim, a već odavno popularnim nazivom - ekocid.⁴ Ekocidom su nazivane, na primjer, neke ratne operacije Amerikanaca u Vijetnamu. Za prvih desetak godina američkog angažovanja u vijetnamskom ratu, na 170.000 km² tamošnje južne države palo je preko dvjesto miliona različitih eksplozivnih projektila većeg formata. Same te eksplozije imale su neposredan ekološki učinak, načinivši nebrojene "rupe u pejsažu" zemlje.⁵ Sarajevo je po jedinici površine podnijelo nekoliko puta više bombi - granata - mina (ne ulazeći u tačnost različitih prebrojavanja⁶ i zanemarujući podatke o težini projektila⁷), za pet puta kraće vrijeme.

U Vijetnamu su prilično masovno, mada uglavnom samo mjestimično, primjenjivani herbicidi radi uništenja žetve pirinča.⁸ Djelovalo se i hemikalijama za uništavanje drvenaste vegetacije kako bi se prorijedila džungla, tako da ne bi mogla služiti olakšavanju gerilskih i diverzantskih pothvata.⁹ Izvedeni su i određeni eksperimenti sa sredstvima za stvaranje vještačkih kiša, s ciljem izazivanja lokalnih poplava koje bi ometale kretanje protivničkih vojnih formacija. Upotrebljene su i takozvane "antikiseoničke bombe", čija eksplozija trenutno iscrpljuje kisik na prostoru sa poluprečnikom od oko pola kilometra, izazivajući smrt gušenjem svih zatečenih ljudi i životinja.¹⁰ Sve ovo je nazivano ekološkim ratovanjem, odnosno označeno kao ekocid, namjerno razaranje čovjekove životne sredine u izvjesne ratne svrhe.

Teorijska shvatanja i međunarodni normativni akti o ekocidu, proistekli iz suočenja sa vijetnamskim empirijskim primjerom, zahtijevaju bitne izmjene

⁴ Terminima "ekološki rat" ili "ekološko ratovanje", ponekad i "sredinsko ratovanje" (engleski - "ecological warfare", "enviromental warfare") označavaju se različiti vidovi razaranja čovjekove životne sredine, čovjekovog prirodnog okoliša. Termin "ekocid" se upotrebljava u približno istom značenju a skovan je analogno poznatijem terminu "genocid", sastavljanjem grčke imenice (tj. oikos - kuća, dom) i latinskog glagola (caedere, caecidi - ubiti, ubio sam).

⁵ Leteći avionom iznad Južnog Vijetnama moglo se (kažu) nabrojati najmanje 26 miliona kratera nastalih eksplozijama bombi/granata, tako da je zemlja gledana odozgo imala izgled "bolesnika posutog gigantskim ospicama" (R. Supek: OVA JEDINA ZEMLJA. "Naprijed", Zagreb, 1973.).

⁶ Dosta često je rečeno da se u Sarajevu za dvije godine rata moglo nabrojati milion eksplozija artiljerijskih projektila.

⁷ Na Vijetnam su doista letjele i bombe puno teže od sarajevskih, kao što su recimo avionske od sedam tona, kojima se u najgušćoj džungli može odjednom napraviti dovoljno čistog prostora za slijetanje helikoptera.

⁸ Kažu da je ovom pokorom bilo zahvaćeno oko 180.000 hektara obradenog tla. Uporedi - A. H. Westing: ENVIRONMENTAL CONSEQUENCES OF THE SECOND INDOCHINA WAR - a case study, *Ambio* 4 (5-6): 216-222, 1975.

⁹ Uništeno je, bilježe izvori, milion i po hektara šume ili 47 miliona kubnih metara drvene mase. Uporedi - B. Holmberg: BIOLOGICAL ASPECTS OF CHEMICAL AND BILOGICAL WEAPONS. *Ambio* 4 (5-6): 211-215, 1975.

¹⁰ D. Dukić: KLIMATOLOGIJA, "Naučna knjiga", Beograd, 1977.

i dopune s obzirom na zbivanja u Sarajevu 1992.-1994. Ekološki rat se definiše kao ulaganje relativno malih količina okidačke, detonatorske, deklanširajuće energije,¹¹ s ciljem izazivanja nesrazmjerno većih (rđavih) posljedica po čovjekovu okolinu ili njene pojedine komponente, pokretanjem lančanog niza štetnih ekoloških efekata. Riječ je, dakle, o aktivnim radnjama, neposredno uperenim protiv neke "neprijateljske" prirodne sredine.

U Sarajevu se dogodio ekološki rat posve novoga tipa, sasvim drugačije vrste. Opsada Sarajeva otkriva do danas neviđen oblik ekocida: elementi od vitalne važnosti za kvalitet čovjekove okoline (ujedno i za kvalitet ljudskog života) ugroženi su od ljudi čije dobro su postojali. Počinjeno je ekološko samoubistvo, **dogodio se prisilni, nametnuti, iznuđeni ekocid, autoekocid, ekosuicid**. Konvencija OUN o zabrani mijenjanja čovjekove okoline u vojne svrhe, potpisana 1977. godine u Ženevi, nije predvidjela takvu formu ekološkog ratovanja. **Pod pritiskom nemogućih okolnosti, gradsko stanovništvo je razaralo svoju sopstvenu životnu sredinu.**

Pored toga što predstavlja fizičko narušavanje pejzaža i neposrednu materijalnu štetu, devastacija zelenila ima mnogobrojne sekundarne ekološke efekte. Propast vegetacije ugrožava, na prvom mjestu, kvalitet vazduha koji se udiše. Biljke su jedini prirodni prečistači zraka, one svojom životnom aktivnošću obogaćuju zrak kisikom, istovremeno smanjujući sadržaj ugljičnih oksida u atmosferi. Time čine vazduh zdravijim i prijatnijim. Prema nekim računama koje, istina za volju, ne moraju biti baš sasvim tačne, ali zaslužuju povjerenje, vazduh nad Sarajevom usljed sječe nametnute opsadom ostaje svakog dana siromašniji za stotinjak tona kiseonika. Svakog sunčanog dana iznad Sarajeva ostaje četiri miliona kubnih metara neprečišćenog vazduha, koji bi inače bio čist kad ne bi bilo posječeno toliko gradskog zelenila koliko ga je posječeno. Navedene procjene su izvedene iz jedne globalne aproksimacije da 14.550 hektara šume tokom vegetacijskog perioda proizvede oko 200.000 tona kiseonika i istovremeno apsorbuje približno polovicu te količine ugljičnog dioksida.¹² Naravno, polazeći od drugih podataka mogle bi se dobiti i drugačije ilustracije kvantitativnih posljedica redukcije šumskog (i uopšte zelenog) pokrivača, na planu fiziološki relevantnih osobina lokalne atmosfere. Ovdje treba računati i sa "prečistačkim kapacitetom" travnatih površina, koji nikako ne zaslužuje da bude zanemaren: jedan hektar livade može otkloniti štetne sastojke iz 18 miliona kubnih metara zraka.¹³ Dio podataka iz maloprije prikazane tablice rječito upozorava da je Sarajevo usljed rata i u tom pogledu pretrpilo, blago rečeno,

¹¹ Dobar primjer ovakvih definicija pruža analiza mogućnosti seizmološkog ratovanja; vidi - F. Barnaby; *ENVIRONMENTAL WARFARE. Bulletin of Atomic Scientists* 32(5); 36-43, 1976.

¹² D. Klepec: *ZELENILO - UKRAS, ZAŠTITA I ZDRAVLJE GRADA ZAGREBA. Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1990; str. 7,12*

prilične štete; dvije i po godine je nisko rastinje u gradu ostalo bez održavanja, a bilo je izloženo zlostavljanjima svake vrste.

Trivijalno je i napominjati da gradska atmosfera nije zatvoren sistem, zrak u gradu ne prečišćava se niti obnavlja samo djelovanjem gradskog zelenila. Ne treba, međutim, gubiti iz vida činjenicu da u pogledu čistoće zraka upravo po gradovima nastaju prilično krupne i fiziološki značajne lokalne razlike. Drugim riječima, zagađenost zraka u jednom dijelu grada može biti snošljiva, dok u drugom dijelu doseže čak i takav stupanj da ugrožava, na primjer, ljudsko zdravlje. Sve navedene postavke neosporne su u nauci. Pouzdan je naučni podatak i to da stanje biljnog pokrova ima veliki upliv baš na ovu lokalnu promjenjivost klimatskih prilika, uključujući i kvalitet vazduha. Imajući na umu nesumnjivo dokazanu vezu između aerogađenja i učestalosti mnogih bolesti, naročito bolesti organa za disanje, pomor sarajevskih parkova i aleja, te sječa drveća po gradskoj periferiji, sigurno ne predstavljaju bezazlenu epizodu u ekološkoj povijesti Sarajeva, sa stanovišta životnih prilika njegovog stanovništva.

Stradanje sloja visoke drvenaste vegetacije dovodi i do drugih, obično uvijek negativnih posljedica, najčešće opasnih po ljudsko zdravlje, uvjetujući uočljive (mada teže mjerljive) izmjene mikroklima. Među promjenama koje slijede deforestaciju najozbiljnija je i najlakše predviđena - pojačano zračenje. Poznato je da zeleni pokrivač, naročito visoko rastinje, značajno modifikuje raspored i intenzitet ukupne ambijentalne radijacije. Hladovina ne obezbjeđuje samo zaštitu od prevelike vrućine, pod krošnjama drveća sunčevo zračenje je preko deset puta slabije nego na otvorenim prostorima. U isti mah, pojačana radijacija vodi ozbiljnim zdravstvenim problemima, sama za sebe ili kao jedan od faktora koji združeno uzrokuju neke ozljede, odnosno oboljenja. Po pravilu nije lako utvrditi direktnu uzročnu vezu između porasta radijacije i pojedinačnih slučajeva oboljevanja u izmijenjenoj životnoj sredini. Stoga se naučne procjene efekata pojačanog zračenja u smislu povišenog morbiditeta obično izražavaju skupnim, statističkim pokazateljima.¹⁴ Tako medicinska literatura zapaža, na primjer, da se od raka kože češće obolijeva u predjelima gdje je sunčevo zračenje intenzivnije, odnosno da više obolijevaju osobe koje se iz različitih razloga više izlažu ultravioletnim zrakama. Savremena medicina drži da je ultravioletna radijacija najvažniji inicijalni činilac pojave kožnog raka.¹⁵

Kao uzročnik bioloških pojava od važnosti po ljudsko zdravlje, zračenje

¹³ B. Kolić: *ŠUMARSKA EKOKLIMATOLOGIJA SA OSNOVAMA FIZIKE ATMOSFERE*. "Naučna knjiga", Beograd, 1988; str. 349.

¹⁴ Pravi obrazac analize ovog tipa pruža rad - L. R. Anspaugh, R. J. Catkin, M. Goldman: *THE GLOBAL IMPACT OF THE CHERNOBYL REACTOR ACCIDENT*. *Science* 242(4885): 1513-1915, 1988.

¹⁵ S. I. Lamberg, L. Lamberg: *SKIN DISORDERS* (in: 1983. *Medical and Health Annual*, pp 302-305). *Encyclopaedia Britannica Inc.*, Chicago, 1984.

je posebno zanimljivo zato što ima i posljedice koje se ne moraju uvijek ispoljiti na jedinkama koje su same bile direktno izložene radijaciji. Usljed pojačanog zračenja, naime, raste učestalost mutacija, promjena u nasljednoj tvari, koje postaju vidljive tek u narednim generacijama, tek na bližim ili daljim potomcima ozračene osobe. Ogromna većina mutacija, figurativno govoreći - njih 99,9%, manifestuju se kao lakši ili (što je nažalost češće) teži poremećaji organskih funkcija. Pri tome i najmanji porast radijacije u okolini ima izvjesnog uticaja na učestalost mutacija. Uticaj povišenog zračenja na frekvenciju mutacija ima kumulativan karakter. Sve u svemu, činjenica je da ukupno djejestvo radijacije ne možemo u cijelosti sagledati, iako nauka pouzdano zna da to djejestvo ima realne i ozbiljne posljedice.

Izuzimajući zasad jedine primjere ratne upotrebe atomskog oružja (bombardovanje Hirošime i Nagasakija, 1945. godine), kvar na nuklearnoj centrali u Černobilu je najteži nuklearni incident u historiji čovječanstva. Černobilska nesreća izazvala je u našim krajevima (i u drugim dijelovima Evrope) porast radijacije otprilike ravan porastu usljed lokalnog uništavanja visokog drveća. Drugim riječima, porast radijacije izazvan radiotivnim oblacima iz Černobila bio je približno istog reda veličine kao i porast radijacije koji nastupi na tlu posječene šume. Naravno, nije riječ o istom tipu zračenja, ali se posmatrana dva slučaja, Černobil i Sarajevo, u ovom smislu mogu ipak kvantitativno upoređivati, barem što se tiče mogućnosti nekih bioloških posljedica.

Nestanak 50.000 odraslih stabala ostavlja za sobom 60-90 hektara ogoljelog gradskog zemljišta.¹⁶ **Drveće posječeno 1992.-1994., u Sarajevu moglo bi sačinjavati dvorednu aleju dugu otprilike sto kilometara.**¹⁷ Sunčeva radijacija će na ogoljelim površinama biti desetostruko jača,¹⁸ a to će nas pratiti svakog dana, naročito svakog sunčanog dana, na svim mjestima iznad kojih je nekad postojala prirodna brana zračenju u vidu krošnji visokog drveća. Teško je dati pouzdanu prognozu kolike će biti globalne biološke posljedice novonastalog stanja, a pogotovu će biti teško sa dovoljno sigurnosti ustanoviti uzročnu vezu između konkretnih slučajeva individualnih zdravstvenih poremećaja i promjene ambijentalne radijacije. Nepovoljne osobine naših potomaka, uvjetovane mutacijama čija se količina povećava sa svakim povećanjem zračenja, nećemo ni vidjeti, a po našem sadašnjem znanju - ne

¹⁶ *Ishod proračuna zavisi od ulaznih geometrijskih i aritmetičkih pretpostavki, koji mogu biti donekle različite, a još uvijek realne.*

¹⁷ *Radi boljeg razumijevanja ovog podatka vrijedi napomenuti da ukupna dužina aleja na području grada Zagreba iznosi oko 80 km (Klepac, op. cit., str. 12).*

¹⁸ *I. Penzar, B. Penzar: AGROKLIMATOLOGIJA. "Školska knjiga", Zagreb, 1985; str. 211.*

bismo ih mogli pouzdano ni prepoznati kao rezultat ekocida koji je zadesio prethodne generacije. Jedino je sigurno da će neželjenih novosti u genima biti, te da će izvjestan dio njih svakako poticati i od pojačanog zračenja usljed sječe gradskog zelenila.¹⁹

Prisilni, nametnuti, iznuđeni ekocid koji pogađa Sarajevo proizvodi i posljedice koje neće biti izbrisane revitalizacijom i rekonstrukcijom gradskih zelenih površina, gradskih parkova i aleja. Radi se o ekološkoj epizodi bez presedana. Istorija Sarajeva dopunjava svoju galeriju svjetskih unikata novim skupim eksponatom, koji će se, izgleda, dugo otplaćivati.

Sarajevo 1991. - park koji više nema drveća

¹⁹ Pri tome je važno naglasiti da lisnati krov od krošnji visokog drveća gotovo u potpunosti apsorbuje ultravioletnu radijaciju Sunca (Kolić, op. cit., str. 171).

KULTUROCID - OBILJEŽJE GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA

*"Hoće li nas osvojiti daleki divlji
preci i vratiti na svoje vrijeme?"*

(Meša Selimović)

Više od dva stoljeća odvija se na južnoslavenskim prostorima uništavanje ukupnog bića Bošnjaka. Ne samo da se genocidno zatire njihova biološka supstanca, nego i duhovno-kulturna. Tako na primjer, još u 17. stoljeću Užice je "imalo dva topla kupatila, jedan bezistan, 1.400 dućana, tri kamena i tri drvena mosta preko Djetinje, deset tekija i brojne džamije". Dva stoljeća kasnije "to je bila turska varoš poslije Beograda najviša u Srbiji."¹

Joakim Vujić u svojim "Putešestvijama" piše da je ono tada "imalo 2000 turskih kuća i 80 srpskih domova, 20 džamija sa minaretima". A putopisac Oto Dubislav Pirh navodi da se "ulicama varoši razliva pravi istočnjački život", zbog čega je taj grad nazivan "malim Carigradom na Djetinji".

Danas je u tom gradu teško pronaći bilo što bi moglo bar podsjećati na ta ne baš davna vremena. A šta tek kazati o tada susjednom Sokolu i nizu drugih mjesta koja ne postoje ni kao geografski pojmovi, a u kojima je živjelo većinsko muslimansko stanovništvo?

Šta kazati o nekadašnjih 270 beogradskih džamija, osam medresa, šest karavansaraja, sedam hamama, turbetima i da dalje ne nabrajamo? Šta reći o uništenim smederevskim džamijama, medresama, tekijama, hamamima, hanovima, šta o jagodinskim, za čije se cjelokupno stanovništvo kaže "da su bili poturi", kako se tada nazivalo domaće stanovništvo koje je primilo islam, "koje je govorilo bošnjački i nosilo tijesno krajiško odijelo".²

Ništa nije bila bolja situacija ni u Dalmaciji, Lici, Slavoniji. Čelebija navodi podatak da je samo u Pakracu bilo više džamija, dvije tekije, šest osnovnih

¹ D. Musić - H. Suljić, Feljton u "Oslobodenju", 1.mart 1991.

² E. Čelebi, "PUTOPIS", str. 388.

škola, hamama, tri medrese. Sličan primjer je bio u Iloku, Osijeku, Vukovaru, Kninu...

U cilju tzv. etničkog čišćenja sustavno se zatire ukupna duhovno-kulturna baština Bošnjaka kako bi se zametnuli tragovi o njihovom prisustvu na ovim prostorima. Jer kako dokazati da je Banja Luka, na primjer, "srpski grad", a da se tamo nalazi 16 njenih džamija, uključujući i čuvenu Ferhadiju i Arnaudiju? Ili, Foču proglasiti Srbinjem, a da tamo ostane po islamskoj arhitekturi prepoznatljiva starogradska četvrt, sa zanosnom Aladžom? Kako Jajce, Trebinje, Višegrad i tako redom proglasiti srpskim gradovima, a da oni očiglednim dokazima svjedoče o suprotnom?

Stoga je u fašistoidnim glavama ideologa velikosrpstva sačinjen projekat o eksterminaciji svega nesrpskog sa područja za koje se, nebulozno, tvrdi da pripada samo njima. Kao da ih je sami Bog izravno poslao na to parče planete, odnosno kao da su baš oni tamo od postojanja života.

Prema Izvještajima Zavoda za zaštitu kulturnog, historijskog i prirodnog naslijeđa Republike Bosne i Hercegovine,³ u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu devastirano je:

a) - islamskih sakralnih objekata	1.024
- ostalih islamskih objekata	260
b) - katoličkih sakralnih objekata	182
- ostalih katoličkih objekata	55
c) - pravoslavnih sakralnih objekata	28
- ostalih pravoslavnih objekata	2
d) - jevrejskih sakralnih objekata	5
- ostalih jevrejskih objekata	-
e) - ostalih vrijednih objekata	
historijskog naslijeđa	76
UKUPNO:	1.652

Istina, različit je stupanj oštećenja i uništenja tih objekata. Prema pomenutom Izvještaju:

³ Objavljeno u maju 1995. godine u Sarajevu.

- 347 objekata je granatirano, ali su prošli bez teških oštećenja;
- 278 objekata je zbog granatiranja i miniranja teško oštećeno;
- 389 objekata je spaljeno, te su, kao takvi, funkcionalno neupotrebljivi;
- 117 objekata je potpuno uništeno;
- 119 objekata srušeno je paljenjem;
- 204 objekta srušena su eksplozivom;
- 53 objekta srušena su granatiranjem.⁴

Ako se pažljivije pogleda struktura devastiranih objekata kulturno-historijskog naslijeđa u Bosni i Hercegovini, uočiti će se da u ukupnom broju čak 63% otpada na bošnjačko-muslimansku duhovno-kulturnu baštinu.

Indikativno je, takođe, da je agresor na Bosnu i Hercegovinu teško razorio, spalio i sl. preko 100 urbanih cjelina. Više od polovice predstavljale su kulturno-historijske cjeline, a naseljavali su ih, u preovladavajućem broju, Bošnjaci.

Razoreni su stari gradovi, zamkovi, neolitske gradske utvrde, kule i sl. slojevite historijske i kontinualne tradicijske vrijednosti, koje su nastajale u rasponu od neolita do srednjeg vijeka, od Ripča na zapadu Zemlje, do zvorničkog Kula grada, na istoku, te Gradačca i Brčkog na sjeveru, odnosno Počitelja i Stoca na jugu Bosne i Hercegovine.

Uništena su i brojna, po mnogo čemu specifična ruralna naselja koja su, u pravilu, podizana na padinama uzvišenja gdje se nalaze ostaci starih utvrđenih gradova, kastela, citadela, stražarnica i tome slično, koji potječu iz neolitskog i srednjovjekovnog doba. Samo na području grada Sarajeva, takvih naselja je bilo 48, a u Bosni i Hercegovini čak preko 7.500.

Na posebnoj meti su se našla groblja koja, na svoj način, svjedoče o prostornom i etničkom kontinuitetu Bosne i Hercegovine. Potpuno su uništena, ili teško oštećena, brojna groblja neolitskog perioda, nekropole antičke civilizacije, bogumilsko sepulkrano naslijeđe srednjeg vijeka, te muslimanska mezarja, kao i aktivna multikonfesionalna groblja. Mnoga od tih mjesta, prema kojima se oduvijek odnosilo sa pijetetom, agresor je pretvorio u gradska parkirališta, deponije smeća i sl., što dovoljno svjedoči o anticivilizacijskoj razini njegove svijesti. **Cilj razaranja ove vrste je:**

⁴ Isto, strana 56.

Prvo, da se unište historijski dokazi i materijalna svjedočanstva o milenijskoj opstojnosti i posebnosti Bosne, pogotovo u odnosu na njene susjede. Dakle, cilj je, u kulturnom smislu, pretvoriti ovo podneblje u prah i pepeo, a potom, to proizvedeno "ništa", proglasiti svojim, tj. "srpskim". Jer, sve dok postoje tragovi o bogumilstvu, odnosno Crkvi bosanskoj, koju su nemilosrdno progonili i na svojim područjima eksterminirali i pravoslavci i katolici, dok postoje tragovi prisustva islamske civilizacije, kao duhovno-kulturne nadogradnje u povijesnoj spirali razvoja Bošnjaka, Bosnu, naprosto, nije moguće uništiti, a još manje proglasiti je onim što ona nikad nije bila, tj. srpskim ili hrvatskim teritorijem.

Drugo, u ovoj agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu došlo je do izražaja uništavanje svih oblika višestoljetne duhovnosti i stvarne egzistencije bošnjačkog naroda. Ruše se i spaljuju kako njihovi pisani povjesni tragovi, tako i graditeljski spomenici više nego respektabilne kulture u najširem značenju te riječi, uključujući i višestoljetna vjerska i kulturna zdanja, poput džamije Aladže, Ferhadije, Arnaudije, Karađozbegove, Koski Mehmed-pašine i drugih džamija, Starog mosta u Mostaru i sličnih kulturnih spomenika, koji su spadali u dragulje svjetske civilizacijske baštine.

U Sarajevu je, na primjer, spaljen Orientalni institut sa hiljadama jedinstvenih primjeraka iluminiranih rukopisa i originalnih dokumenata, pisanih na turskom, arapskom i persijskom jeziku. Bio je to bosanski ekvivalent recimo Dubrovačkom, Mletačkom, Bečkom i sličnim velikim svjetskim arhivima.

U ovom gradu agresor je potpuno uništio i Gradsku vijećnicu, izgrađenu u pseudomavarskom stilu, kao primjer svojevrsnog spoja evropskog blaga, jer se u njoj nalazila Univerzitetaska biblioteka.

Devastiran je i Zemaljski muzej u Sarajevu, jedna od najvažnijih kulturnih institucija ne samo u Bosni i Hercegovini, nego i u ovom dijelu Evrope. Naročito je stradala Srednjovjekovna zbirka, koja je veoma upečatljivo govorila o postojanju Bosne i njenom kontinuitetu. Agresor je uništio i botaničku bašču u sklopu ove kulturne institucije sa endemskim primjercima nekih biljaka.

A šta kazati o rušenju Starog mosta u Mostaru, remek djelu graditeljstva i kulturnom spomeniku nulte kategorije? Prolazeći Bosnom, francuski putopisac A. Pulet (A. Pouillet) je o tom neponovljivom kulturnom zdanju zabilježio: "Most na Neretvi je bez sumnje smionija, impozantnija gradnja od mosta Rialta u Mlecima, premda je potonji na glasu kao pravo čudo".⁵ Slične impresije je doživio i znameniti turski putopisac Evlija Čelebi, registrujući u svojim

⁵ Dr. Ibrahim Krzović, "ZLOČIN URBICIDA", U knjizi: "Vrijeme beščašća", grupa autora, Zenica, 1994, str. 275.

Putopisima da je obišao čak 16 carstava, ali tako visokog mosta, sa takvim neimarskim ukusom, preciznošću i elegancijom, nije vidio.

Šta reći o pomenutoj Aladži (1550. godine), djelu učenika glasovitog Mimara Sinana, najvećeg arhitekta islamskog svijeta uopće (Michelangelo Istoka)? Ova džamija je doista predstavljala vrhunac klasičnog islamskog graditeljstva i umjetnosti. Simbolizirala je, zapravo, bosansku renesansu. Uz bok su joj bile Ferhadija i Arnaudija, Gazanferija, Koski Mehmed-pašina, Karađozbegova i brojne druge džamije neprocjenjive kulturne vrijednosti.

Kakav apsurd? Srbi su najveći broj džamija i drugih vjerskih objekata, mezarja i sl. porušili u mjestima gdje se uopće nije vodila borba, niti su na tim prostorima Bošnjaci pružali bilo kakav otpor agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Potpuno je uništen i kompleks Begovine u Stocu, nastao očaravajućim spajanjem prirode i arhitekture, arhitekture i islamskog stila življenja.

Razoreno je i Jajce, grad na vodopadu Plive, takođe kao neponovljiva tvorevina prirode i različitih kultura. Od razaranja nije bio pošteđen ni Prusac, stari duhovno-kulturni centar, čija se tradicija prepoznaje "u spoju ruralne i monumentalne stambene i sakralne arhitekture".⁶

Razrušen je i drevni Počitelj, kao i brojna druga mjesta zanosnog sklada između čovjeka i prirode, prirode i arhitekture. To je onaj isti humanistički koncept iz koga su iznikla renesansna ostvarenja u Firenci, Rimu, Veneciji i drugim gradovima Italije. I danas pečat tim gradovima daju kulturna zdanja iz vremena davnih mecena, kao što su bili Mediči, Svorce i dr. I Bosna je zapamtila svoje mecene iz toga doba, poput Gazi Husrev-bega i Isa-bega Ishakovića u Sarajevu, Ferhat-paše u Sokolovića u Banja Luci, Karađoz-bega u Mostaru itd.

Jedina je razlika u tome što zadužbine prvih imaju sreću da i dalje služe ljudima, dok zadužbine drugih, spaljuje i razara srpsko-crnogorski agresor po bosanskim gradovima, kao što su to nekoć činili inkvizitori javno spaljujući na lomačama knjige i najumnije ljude onoga doba.

Ono što začuđuje jeste neshvatljivo ponašanje Evrope i svijeta spram kulturocida i genocida nad Bošnjacima. Pokušajmo zamisliti kako bi danas izgledala ova ista Evropa da je, primjerice, pokleknula pred "manifestom futurista" iz Musolinijevog vremena odnosno pred zahtjevom da se poruše svi drevni muzeji i spomenici kulture radi neke nove, "fašističke umjetnosti".

Zapanjuje inertnost i nereagiranje UNESCO-a, iako se uništavaju i objekti pod njegovom zaštitom. Isto tako, širom Evrope funkcioniraju piratske aukcije,

⁶ Isto, str. 278.

na kojima se pojavljuju i Arkanovi ljudi, kao i mnogi drugi zlikovci i pljačkaši Bosne, a da Interpol ne poduzima ništa. Ostala su uzaludna obraćanja i vapaji naših ljudi iz kulture da se išta učini na planu zaštite pokretnog kulturnog blaga ove zemlje.

Postavlja se pitanje za koga je onda, pod okriljem UNESCO-a, usvojena Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanih sukoba 14.5.1954. godine u Hagu koju je ratificiralo preko 70 zemalja među kojima i bivša Jugoslavija? Ili Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine koju je usvojila Generalna konferencija UNESCO-a 1972. godine u Parizu? I nju je ratificiralo preko 60 zemalja, među kojima i biša Jugoslavija. Čemu treba da služi Konvencija o mjerama za zabranu i sprečavanje izvoza i prijenosa vlasništva kulturnih dobara, usvojena također u Parizu 1970. godine i tako redom?

Doduše, temeljitost uništavanja bošnjačko-muslimanskog bića nije novijeg datuma. Ono se već stoljećima odvija na teritoriji Srbije, a u nekim dijelovima i Hrvatske, gdje je zatrt skoro svaki trag o njihovom tamošnjem ikadašnjem prisustvu. A poznato je da su mnoge kasabe i gradovi u Srbiji i ne samo tamo, imali brojna duhovno-kulturna zdanja, od prekrasnih hamama, karavansaraja, do medresa, džamija, tekija i tako redom, koje su tim mjestima davala prepoznatljiva obilježja. O broju ubijenog, pokrštenog, protjeranog muslimanskog življa sa tih područja da i ne govorimo.

Otkud tolika mržnja i permanentno uništavanje Bošnjaka na ovim prostorima? U traženju odgovora na ovo pitanje teoretičari se nerijetko razilaze, stavljajući u prvi plan historijske, socio-političke, ili, pak, mentalno psihološke razloge.

Jedni, naime, smatraju da sve "proističe iz krive povijesne pozicije subjekta", tj. Srba, koji misle da treba uništiti drugog kako bi se obezbijedio prostor za vlastitu egzistenciju. Pri tome se "zamjenjuje realna historija za mitološku, za metafizičku historiju", koja je nastala u vezi sa formiranjem tzv. kosovskog mita. Naime, teza "da se Srbi odlučuju za carstvo nebesko, a ne zemaljsko, znači da se odlučuju za jednu nadhistoriju, što sugerira tom narodu da on ima apsolutno pravo, pa prema tome i pravo na apsolutni zločin".⁷

Drugi, pak znatno reduciranije gledaju na uzroke genocida nad Bošnjacima, misleći da se naprosto radi o "liječenju" povijesnog kompleksa Srba koji se vezuju za izgubljenu Kosovsku bitku od Turaka još prije pet stoljeća.

Međutim, kada bismo apstrahirali anahronost povijesnih osveta, pogotovo na takvoj vremenskoj distanci, opet bi sve bilo krivo adresirano. Jer, niti su

⁷ M. Filipović, *POVODOM TEME O GENOCIDU na Naučnom skupu "Genocid u Republici Bosni i Hercegovini 1992."* u Sarajevu 24. avgusta 1992, *Pravna misao*, br. 5-8, za maj-avgust 1992. godine, str. 15-22.

Bošnjaci - kao autohton slavenski narod - Turci, niti bi ih se moglo proglasiti krivim samo zbog toga što pripadaju islamskoj vjeroispovijesti kao i Turci, pošto bi, po toj logici, bilo moguće napadati sve muslimane svijeta. Radi se, zapravo, o potpuno iščašenoj svijesti koja svoje historijske poraze pokušava na mitološkoj osnovi, prevesti u pobjede.

Treći, opet, smatraju da se provođenje genocida nad Bošnjacima nezaobilazno uklapa u gotovo dvjestogodišnje fašističke nakane nekih srpskih ideologa i vladara, uobličavane od Srpskog ustanka 1804. preko "Načertanija", I. Garašanina 1844., "Homogene Srbije", S. Moljevića 1941., do "Memoranduma" SANU-a 1986. godine, a tiču se formiranja velike Srbije, u kojoj bi na čisto etničkoj osnovi, živjeli samo Srbi.

Pošto je to teško realizirati sa iole značajnijim procentom nesrpskog življa na zamišljenim prostorima te države, onda su se prevashodno našli na udaru Bošnjaci, kao nekršćani, te ih, po svaku cijenu, valja "očistiti". Otuda je i proizašla stravična zloupotreba pojma, formuliranog kao "etničko čišćenje". Ustvari, pod "etničkim čišćenjem" se podrazumijeva fizička likvidacija i progon ljudi sa njihovih vjekovnih ognjišta, te duhovno kulturno devastiranje jednog naroda, tj. bošnjačkog.

Nije riječ samo o ubijanju ljudi, već i o svojevrsnom mitološko-ritualnom izivljavanju nad žrtvom, pa i o određenoj vrsti nekrofilije (zastašujuća masakriranja djece, uključujući i njihovo vađenje iz majčine utrobe, klanje, silovanje žena, koja nadilaze svaku razinu objesti i moralnog ništavila, nabijanje ljudi na kolac i sl.).

U prilog ritualnog ubijanja Bošnjaka, ali i razaranja njihove duhovno-kulturne baštine, navest ćemo samo nekoliko primjera iz tekuće bosanske krvave zbilje:

Slika prva. Proljeće 1992. godina. Gori, po islamskoj arhitekturi, prepoznatljiva starogradska četvrt Foče. Dogorijeva čuvena Aladža i Careva džamija. Četnik, zagrcnut srećom što je napokon dočekaio taj trenutak, izravno u kameru izjavljuje: "Vidiš, ovo im je bila najveća svetinja"!

Slika druga. Mostar. Kažu da je to bio ovosvjetski rajski grad. Što od četnika, što od ustaša, spravnjen je sa zemljom.

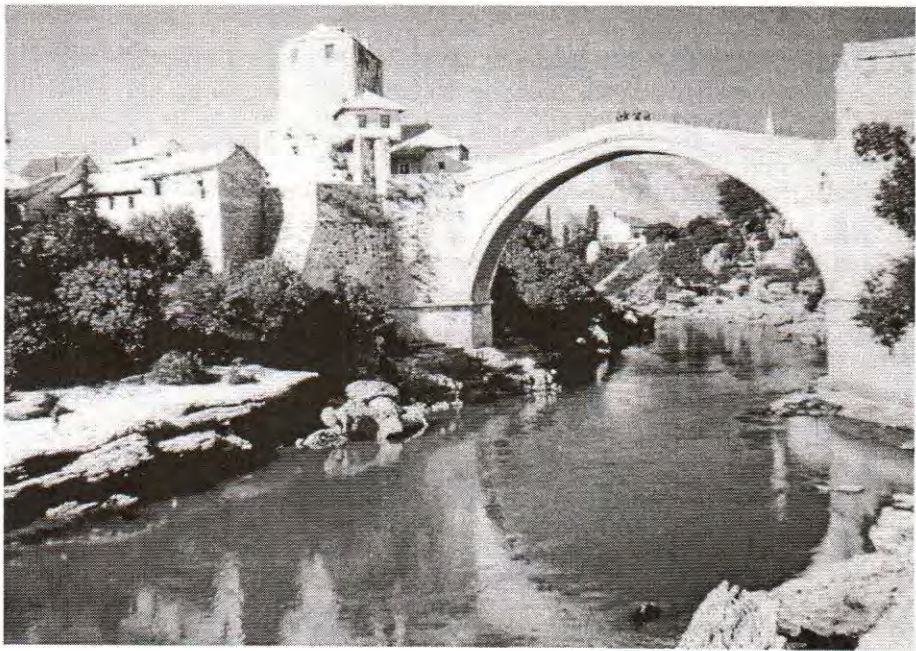
Slika treća. Sarajevo. Neponovljiva svjetska metropola multietnikuma. Nebeski čudesna isprepletenost Istoka i Zapada. Zapovjedniku četničke vojske nije dovoljno što je na njega sručio oko tri miliona granata različitih kalibara i pobio oko 12.000 njegovih stanovnika, među kojima i 2.000 djece, pa izdaje naredbu svojim potčinjenim zlikovcima da tuku grad tako "što će im se (tj. Sarajlijama op. J. Ž.) razvući pamet".

Otuda mnogi analitičari ističu da se ovdje zapravo radi o veoma izdiferenciranom sukobu dobra i zla, nekultiviranog i kultiviranog, barbarizma i civilizacije.

U najkraćem, radi se o svekolikom, genocidnom uništavanju biološke i duhovno-kulturne supstance Bošnjaka, bez čega je nezamislivo realiziranje tzv. velike Srbije.

Aladža džamija u Foči, izgrađena 1550. uništena 1992.

Stari most u Mostaru izgrađen 1566.

*Ostaci Starog mosta u Mostaru
srušenog 9. novembra 1993.*

PONOS RANJENE DUŠE

Želim da pozdravim sve prisutne ovdje. Jako mi je drago što prisustvujem ovom Internacionalnom forumu jer ja sam jedna u nizu brojki koje govore o silovanju. U brojkama to izgleda statistički hladno. Ja sam brojka koja imam svoje ime i prezime, svoju porodicu. Bila sam u Omarskoj tri mjeseca. Ono što sam tamo doživjela kao i mojih 36 drugarica te sedam ili osam hiljada muškaraca, ne može se ispričati, ne može se napisati, ne može se predstaviti ni u kakvom Hičkokovom filmu. Ni zamisliti se ne može šta su ti srpski ekstremi radili od zatočenih muškaraca i od nas žena.

Željela bih da ovaj svijet jednom stane na kraj tom silovanju, ubijanju, maltretiranju, željela bih da nam pomogne. Mnogi Bošnjaci (i Hrvati takođe s nama) smo doživjeli teška poniženja, teška maltretiranja, doživjeli smo da nam se ubijaju djeca, da nam se siluju djeca, da ostajemo bez porodica, bez kuća, bez sveg što smo imali, da dolazimo bosí. Doživjeli smo da nas u konvoju prate Srbi komšije, da za nama dolaze u Njemačku, da idu za nama i na kraju da nas optužuju. Ja sam jedna od tih osoba. Prepoznala sam ovdje jednog četnika i javno to rekla. On je tužio mene. Ja sam žrtva ovdje i tamo.

Zovem se Tesma Elezović. Rođena sam u Prijedoru. Poslije sam se udala u Kozarac i tu sam živjela. Imala sam porodičnu kuću, moju familiju, moja dva sina i muža. Tu smo živjeli i radili. Nismo tražili ni od koga nikakve pomoći, radili smo, imali smo sve što nam je bilo potrebno za život. Djeca su nam rasla, išla u školu. Kada smo sve smirili, počeli raditi da imamo nešto više.

Došao je taj prokleti rat. Granatiranje Kozarca je počela 25. maja 1992. godine. Tri dana i tri noći su nas granatirali sa šest-sedam strana. Bili smo u okruženju. Nakon dva dana smo krenuli prema Kozari jer više nismo mogli izdržati granatiranje. Otišla sam sa svojom snahom, malim unukom, sinom i mužem u selo Rajkoviće pod Kozarom. Tu smo bili negdje do 10 sati naveče. Neko je došao da nas obavijesti - mislim neka policija, vojska, više nisam sigurna ko je - da krenemo prema Prijedoru na demonstracije. Krenili smo u koloni. Na samom izlazu iz Kozarca su nas dočekale srpske horde. Tu su nas odmah razdvajali. Muškarce, žene, malu djecu, majke, djevojke, tako da sam ja ostala sama u koloni. Moju snahu, unuka i moga sina je odveo jedan četnik. Moj muž

je bio u drugoj koloni. Za starijeg sina nisam znala, zato što je bio u policiji. Strpana sam u jedan autobus kao i mnogi drugi građani i stigla sam u selo **Trnopolje**. Tu je već bio pripremljen logor za nas. Jedne muškarce su odveli u Keraterm, druge su odvodili u Omarsku. Žene i djeca su išli u Brezičane, ili u sportsku dvoranu Prijedor. Gdje je god bila koja škola, sportska dvorana, bilo šta, domovi, oni su već bili spremili logore za nas. Nakon jedan dan sretnem muža u tom logoru u Trnopolju. Tražila sam snahu, mlađeg sina i unuka, nisam ih našla. Nisam našla ni starijeg sina jer su oni sve čistili iz Kozarca i okolnih mjesta. Bila sam tu pet-šest dana. Prebacili su me u Prijedor.

Kad sam iz Trnopolja sa nekim ženama, djecom, koje su oni već odabrali, otišla u Prijedor bila sam u Sportskoj dvorani. Odatle me odvođe u **Keraterm**. Tu sam dala jednu izjavu i pustili su me kod moje majke. Znali su da sam Prijedorčanka. To je bilo manje mjesto, manji grad i tu smo se svi poznavali. A svi su skoro bili i moji gosti i moji školski drugovi, moji prijatelji i moja familija, jer su u našem kraju skoro sve porodice bile miješane. Niko nije pitao jesi li Srbin, Hrvat, ili Musliman. Kod majke sam našla snahu, mlađeg sina i unuka. Pošto su kod mene bile dječije pelene i hrana bila sam tako sretna što sam ih našla. Ni oni nisu ništa znali za mog starijeg sina. Nakon dva dana dolazi "marica" (policijsko auto) i odvozi me u logor Omarsku.

U **Omarskoj** sam našla još trideset žena, ja sam bila tridesetprva. Nakon par dana došlo je još pet-šest žena, tako da nas je sveukupno bilo trideset šest, a muškaraca je bilo negdje od sedam do osam hiljada. Po cijeli dan smo bili u jednom restoranu. Sjedili smo na dva radijatora i čitav proces mučenja, ubijanja, silovanja, izživljavanja, sve smo morali da gledamo. Pred mojim očima je bila i **Bijela kuća** i **Crvena kuća**. Mogli smo da gledamo kompletan logor, ubijanje i ubijene. Natjerivali su nas da čistimo i peremo njihovu krv, izživljavali su se i na nama kao i nad tim muškarcima. Pokušali su da nas uvrijede, da nas maltretiraju, da se jednostavno izživljavaju na nama. Bile su to naše komšije, dojučerašnji prijatelji, kumovi, drugovi. Natjerivali su da ubija brat brata zato što su iz miješanog braka. Jedan se zvao Igor, drugi Sanel tako da je jedan morao da ubije drugog. Otac je ubijao sina. Sin je morao da ubije oca. Nagonili su ih da pasu travu, da piju mokraću, izživljavali su se. U tom logoru je bilo i Hrvata. To se ne može ispričati. To ne može da shvati i iskaže ljudski um. Tako da ja stvarno nakon dvije-tri godine ne mogu više ni da pričam o takvim zlodjelima. Poznavala sam puno tih ljudi koji su i meni nanijeli zla.

Kada je trebao doći Međunarodni crveni krst, čula se priča u logoru - kao idemo na razmjenu. Radovali smo se i nismo. Bili smo faktički na pola mrtvi. Iscrpljeni, gladni, prljavi, ušljivi. Odveli su nas bez ijednog sapunčića, takvi kakvi smo se zatekli. Jednostavno kaže: "Ideš nešto da potpišeš!" Tu je bila prijedorska elita, doktori, inženjeri, profesori, čitav onaj narod koji je nešto

vrijedio za taj grad i bilo bi mi možda žao da nisam bila sa tim mojim Kozarčanima, Prijedorčanima, Sanjanima, Ljubijanjinima, Novljanima. Sva okolna mjesta su tu bila. Četvrtog avgusta samo je došao gospodin Željko Mendić i rekao: "Za dve minute da ste sišle dole u hodnik". Sakupile smo se. "Kako koju prozovem tako ulazite u autobus ili kamion, odnosno šta bude parkirano", nastavio je. Ubacivali su nas u autobus. Kako je koga prozivao tako su nas četnici gurali, jednostavno nisu nam dali da idemo normalno. Tu je ostalo pet žena za koje ni danas ništa ne znam. Bilo je tu djevojaka od 18 godina i starih žena od 70 godina. Rekli su: "Idete u nepoznatom pravcu". Vjerovali smo da idemo u smrt.

Igrom slučaja smo preživjeli, ickrcali su nas u **Trnopolju**. U tom danu je došlo sigurno pet do deset tura po desetak autobusa muškaraca koje su dovezli u Trnopolje. Jednostavno su htjeli da sakriju logor Omarska. Rekli su da tu ne postoji logor. Jedne su muškarce prebacili za Manjaču. U Omarskoj je ostalo negdje oko 150 ljudi tako da mogu da kažu da je to prihvatni centar. Poslije sam na televiziji vidjela kako su stavili bijele stolnjake, kako su stavili bijelu posteljinu. Ustvari mi smo spavali na betonu kao i ti naši prijatelji muškarci na zemlji. Dva mjeseca je dio muškaraca spavao ispred garaža na zemlji, na suncu, kiši, vjetru, nije važno kakvo je vrijeme bilo, oni su tu morali da leže. Kada sam došla u Trnopolje mislili smo da bi to mogao biti spas. Ugledali smo mnoge naše prijatelje iz Prijedora, radne kolege i drugove. Proširila se priča da su došli ekstremi. Zatvorili su nas ponovo u dom u Trnopolju. Tu je nekada bio Crveni krst. Tu smo bili četiri dana. Opet je došao **Međunarodni crveni krst**. Satjerali su nas u jedno dvorište, u jedan šljivik. Tu su nas **sakrili** i negdje oko dva sata poslije podne su nas prebacili za Prijedor ...

Kada sam saznala da je moj sin bio ranjen otišla sam u Trnopolje pješice, to je osam kilometara od Prijedora. Tamo sam saznala istinu da je moj sin bio ranjen i da je živ izgorio u jednoj kući. Ja sam pokušala da nađem bar jednu njegovu košćicu, nisam uspjela. Tu je četnike doveo jedan Musliman, obučen u srpsku vojsku. Zove se **Hilmija Nukić**. On je vozao Srbe, izdavao Muslimane. Vratila sam se u Prijedor... Moja je kuća bila spaljena. Jedan Srbin, kolega mog sina vozao je njegov auto. Pokušala sam da ga zaustavim. Htio je da me pregazi i rekao je da je to njegov auto. Pitala sam ga: "Znaš li mi za sina?". Rekao je: "Ne, on je ekstrem, on je zelena beretka, on je Alijin vojnik, a ne više naš".

Nakon nekoliko dana opet me zove jedna moja prijateljica i kaže moraš da nestaneš iz grada, dolaze ponovo po tebe... Doznala sam da sutradan kreće konvoj sa jednog stadiona u Tukovima. Uzela sam svoju snahu, malu bebu i sina i otišli u Tukove. Nakon pola sata dolazi mi sestra. Kaže: "Vrati se. Na Vlašiću je ubijeno 250 ljudi koji su otišli konvojem. Nemoj da ideš". Rekoh

"Ne, moram da idem, lakše mi je poginuti na Vlašiću nego ovdje da se nadamnom opet izživjavaju". Na put sam krenula sa svojom snahom, unukom i malim sinom. Za muža nisam znala ništa.

Tragedija mog sina je ostala. Jedan mladić, **Brane Bošnjak**, koji je odrastao sa mojim sinom i rodio se isti dan (njegova majka i ja smo isti dan slavili rođendan), došao je, dok još nisam znala za sudbinu starijeg sina, jednog dana do mene i onda rekao da će ubiti svoga druga Dadu i moga Emira jer smo ekstremi. Pitala sam ga: "Kako ekstremi?" Kaže: "Vi ste zelene beretke, vi ste Alijini, vi ste nas prevarili, vi ste naše ubice". Rekoh: "Ja sine nemam ni olovke". On kaže: "Ali ja imam pušku, imam kompjuter tvoga sina". Rekla sam: "Džaba ti sve samo nemoj da ga ubiješ". On mi je onda doslovce rekao da je on mrtav.

Na **Vlašić**, sam sa svojom djecom, došla u šleperu. Tu je bilo jedno 3.000 ljudi. Na Vlašiću su nas izbacili. Krenuli smo put Travnika. Prljavi. Opet su nas postrojili u kolonu, uzimali su nam sve... Na kraju su nam uzimali i bacali stvari, tako da u koloni idemo što prljaviji što siromašniji, pod većim bolom, sa većom tugom.

Ali, živjeti se mora, preživjeli smo i taj pakao. Išli smo 27 kilometara pješice. Ujutro sam došla u Turbe. Spavala sam tu. Snaha, unuk i moj mlađi sin otišli su iz Turbeta jednim kamionom, a ja sam otišla drugim. Do ujutru nisam ni znala gdje su.

U Travniku smo otišli u jednu salu, gdje su vojnici održavali priredbu. Kada smo mi izašli, neko je zvao da se ide da se nešto pojede ili popije čaj. Tog momenta pala je granata u tu kasarnu. Vjerovatno je smrt bila blizu, ali eto nije me stigla. Tu sam ostala petnaest dana. Potom sam otišla u Posušje. Bila u Posušju tri dana i onda otišla za Zagreb. U Zagreb sam došla 19. oktobra, sa "**Bedenom ljubavi**". Bilo je to jedno društvo koje je u Frankfurt (Frankfurt am Main) dovelo svjedoke koji su htjeli da kažu istinu. Među tim bila sam i ja i odmah sam ispričala istinu o našem mučenju u Omarskoj, o transportu, o konvoju. Srbi su mi počeli zviždati. Ostala sam u Njemačkoj i došla kod sestre koja je ranije došla tu u Braunšvajg (Braunschweig). Desetak mojih kolegica bile su se smjestile u Minhen i oko Minhena. Poželjela sam da se negdje sretnemo, da se ispričamo. Jedna Njemica nas je uzela u zaštitu. Otvorila nam biro u kojem se sastajemo. Na našem prvom sastanku, druženju, izašle smo u grad. Pitala sam jednu moju prijateljicu: "Gdje je policija?" Ustvari to nije možda policija, to je ured gdje se izdaju vize. Ne znam momentalno kako se zove ta ustanova. Ušle smo tu, rekoh hajde da pogledamo da nema možda neko naš. Tu smo prepoznale **Duška Tadića**. U momentu on se okrenuo i ugledao nas. Jednostavno je nestao, kao da je u zemlju propao. Onako u strahu zbunjene, rekosmo, idemo u policiju da kažemo da je on tu. Pokušali smo preko veze.

Njegovog imena i prezimena nije bilo. On je došao pod imenom svoga komšije. Policija ga je poslije ganjala i bio je uhapšen.

Duško Tadić je momak koji je živio u Kozarcu i njegova familija. Otac mu je navodno bio partizan i nosio je Spomenicu. A kakav je bio partizan, ne znam. Da li je bio četnik? Vjerovatno je do podne mrzio sebe, a poslije podne čitav svijet. Imao je mračnu facu. Dule Tadić je imao još tri brata. Oni su bili onako prilično problematični. Možda nisu pravili nekakve probleme, ali bili su agresivni. Trenirali su i taj karate, tako da su bili nekako izazovniji i agresivniji nego drugi momci. Dule je pred sami rat, možda negdje godinu dana dvije otvorio kafić. U Kozarcu je bilo malo Srba. Bilo je možda jedno desetak srpskih kuća. Vjerujem da mu nikad niko od Bošnjaka nije rekao ni riječi, čak su se s njim i družili i sa njegovom braćom.

Prije možda na jedno godinu dana on je pisao u novine, ja mislim u sarajevske "Večernje novine" ili "Oslobođenje" - sad ne mogu da se sjetim koje - kako on ima problema sa "Mladim Muslimanima". Policija je to ganjala. Sumnjala, ko je, šta je. Na kraju je rekao da su on i njegova žena to pisali. Sam je sebi pisao pismo. Jednostavno je izazivao muslimanski narod. Vjerujem da je imao podršku iz Srbije jer su se povremeno održavali neki njihovi sastanci. Dule Tadić je najvjerovatnije išao na te sastanke i znao šta će se desiti. Poslije je bio onako kao malo ponizan. Bilo ga je sramota kad se otkrilo da su on i njegova žena Mira sami sebi pisali to pismo. U Minhenu (München) je bila i njegova žena i dvije kćerke. Odranije je imao brata koji je tu radio.

Kad je počeo rat Duško Tadić je bio sve vrijeme u Kozarcu i bio je u uniformi. Jedan dan, kada sam bila prebačena u Prijedor, srela sam ga u Prijedoru. Pitao me je: "Gdje ti je muž i sin?" Ja kažem da za njih ništa ne znam. On se samo nasmijao i otišao, ništa mi nije htio da kaže. Ali je rekao: "Mogli ste otići i prije" i to onako cinično. "Ja sam otišao u Banja Luku, namjestio sam sebi stan, otjerao stvari". Poslije sam čula da su se njegov brat, njegova žena i majka vratili u Kozarac. Onda sam ga poslije gledala u televizijskoj emisiji. Njega je i "Špigl" (Spigel) pratio. On je četnik i mora da mu se sudi. Zločinac.

Ima puno izjava i tužbi na Duška Tadića. Vjerovatno da će o njemu Hag (Den Haag) donijeti pravu sudsku presudu. Ja sam jedan od javnih svjedoka, kao i moje drugarice koje su sve to vidjele i koje žele da svjedoče. Svi moji prijatelji, svi ljudi koji su dostojni sebe i svog naroda i svoje familije koja je izginula, mislim da će reći istinu. Ne treba niko ništa da laže, nek samo kaže istinu, onu koju su vidjeli i doživjeli. Bošnjaci iz našeg kraja, a i u cijeloj Bosni svako ima bar po jednog ili dva svoja četnika za koje može da kaže šta mu je uradio.

U logoru su mnoge žene silovane, u logorima su silovane i djevojčice. Ja lično pričam o sebi, a svako drugi neka kaže o sebi jer ne želim ni u čije ime da pričam, nego samo u svoje. Meni je jedan četnik oštetiо kičmu kad sam htjela da u Omarskoj zatvoreniku naspem punu kutljaču hrane. Taj četnik, moj komšija koji je radio u Zagrebu uzeo je tu kutljaču i taj kupus i udario me preko leđa. Palicom me udario po glavi, razbio mi glavu. Bila su mi tri rebra slomljena. Na kičmi mi je četvrti i peti pršljen oštećen. Udarac je bio takav da sam pala u nesvijest. To je teško i pričati, imam posljedice i sada, imaću uvijek, ali moj ponos ti četnici nisu mogli ubiti. Ni moju dušu mi nisu mogli ubiti. Sve su mi uzeli, ali ponos i moju dušu mi ne mogu ubiti. Svugdje i na svakom mjestu ću kazati istinu šta su uradili. Poznajem mnogo tih četnika, ubica koji su se izivljavali kako u Omarskoj tako u Trnopolju i Keratermu. U Keratermu je za jedan dan spaljeno plinom 250 ljudi. Ima svjedoka koji su to preživjeli, koji su te ljude utovarivali, koji su bagerima gazili preko tih ljudi. Oni su birali mladost, birali su ljude koji su školovani, koji su nešto značili. Ne znam šta da kažem. To je zlo koje nikad niko ne smije da zaboravi. Ni ono dijete koje će se roditi možda za deset godina ne smije zaboraviti taj genocid. Ni svoje majke, ni svoju braću, ni sestre, ni komšije ne smije da zaboravi. Ne smije zaboraviti one koji su doživjeli jad, patnju, silovanje, paljenje, nabijanje na kolac, pečenje na ražnju. To je sve bilo u tim logorima.

*DRŽAVNA BOLNICA U
SARAJEVU, POGOĐENA JE SA
NEKOLIKO STOTINA
AGRESORSKIH PROJEKTILA
RAZLIČITOG KALIBRA*

PREŽIVIO STRIJELJANE

Ja sam prezimio na **Vlašiću**. Kad su nas postrojili za strijeljanje, komandovano nam je: "Tri koraka naprijed, kleknite!" Mi smo kleknuli. Iza naših leđa pucali su. Ja sam prije postrojavanja i kad su komadovali ugledao jedan grm ive. Stara iva je bila oštećena i od nje je ostao veliki grm ispod puta. Čim su komandovali da kleknemo, odlučio sam da odmah idem pod taj grm. Tako sam i uradio. Mojim drugovima koji su ostali klečati je pucano iza leđa. Kotrljali su se pored mene kao vreće napunjene sa pilotinom. Pod grmom sam visio možda četiri, četiri i po sata, dok se nije smrklo, dok nije pao prvi suton.

Izvukao sam se iz te provalije. Lutao sam tri i po dana. Uхватili su me opet. Još sam bio na Vlašiću. Odveli su me u Komandu. U Komandi sam im slagao da ja od toga ne znam ništa, da sam išao sa ženama, da sam srčani bolesnik, da sam popio tablete i vratio se kontra. Trebao sam ići u jednom pravcu, a vratio sam se u obrnutom. Nisam znao gdje su istovarene žene i ljudi. A oni su prije mene rekli da se to zove Smetljište. Nisam znao za to mjesto.

Sa Vlašića sam odveden u **Skender-Vakuf**, gdje sam našao Medu Sivca razbijene glave. Njega sam pitao: "Medo, šta će biti sa nama?" On meni kaže: "Ništa se ne boj, ja sam dao izjavu srpskoj televiziji". Odveli su još jednog na ispitivanje. Možda je bio Hrvat. Nisam saznao ime tog čovjeka. Sa nama se više nije sastao. Nakon pola sata, sat vremena doveli su još trojicu naših drugova koji su preživjeli u toj provaliji. Kad su imali vremena oni su nam pričali da su na mrtvim ljudima sišli dolje u provaliju. Imali su jake ozljede. Mali Sanemir - Kljaić se preziva od Čarakova ili Pljeskara - imao je na vratu pet ožiljaka. U Skender-Vakufu smo dali podatke šta se desilo sa nama. Tu su otkrili da lažem. Jedan drug mi je rekao: "Evo ti komadić tvog poluvera". Stvarno nisam vidio da mi taj komadić poluvera fali. Tek kada je on rastegao poluver na meni vidio sam da je taj dio poluvera nestao. "Druže nemoj lagati, ja sam iz kriminalističke službe. Spuštao sam se na konopcu gdje si ti visio i našao ovaj tvoj komadić poluvera, donio sam ga. Da vidimo na vama, kome fali jedan dio". Stvarno je falio meni. I ponovo me je oslovio sa druže. Jedan major mi je prišao i rekao: "Ništa se Kahrimanoviću nemoj bojati, ti moraš da preživiš. Pričaj mi istinu". Nastojao sam da ispričam istinu. Morao sam.

Nas pet je odatle evakuisano u **Banja Luku**. Evakuisao nas je taj major. U bolnici u Banja Luci sam ležao 22 dana. Na Paprikovcu. Vjerovali ili ne, tu nam je bilo jako teško. Strašeći nas, Sanemiru Kljajiću su počeli parati one njegove ožiljke. Gasili su nam cigarete na ruci. Živo tijelo su nam pržili. Kad sam ušao imao sam otprilike 80 kilograma, kad sam izašao iz bolnice imao sam 47 kilograma. Vagao sam se u "Merhametu" u džamiji. Kad sam došao iz bolnice vadio sam uši iz glave. Nismo se nijedanput okupali. Jedan dan nam je doktor dao dvije minute roka da se okupamo. Prvi je odveden u kupatilo Medo Sivac. Samo smo čuli lupu, du, du, du. Kad se vratio, kretao se kao kokoš kada dobije bolest, samo maše glavom. Nama se više nijednom nije išlo na kupanje. Poveden je drugi, mali Izet Jakupović. Naišao je doktor, ne znam mu ime, vratio nas i rekao: "Danas nema kupanja, nema dovoljno vode!" Tako nas je taj doktor taj dan spasio od pravog kupanja.

Drugi dan me pitao da li ti znaš tvist. Ja mu kažem, ja sam radnik, drvosječa, ne znam ni šta je tvist. "E, znaćeš druže, izadi ovamo" i opsovao mi je milu majku. Donio je radio i doveo oko pet-šest bolesnika koji su bili negdje malo ogrebanj. Upalio je radio, odvrnuo muziku. Oni su stajali sa strane lijevo i desno. Ja i Emsud Garib iz Gariba, smo igrali tvist uz batine. Svirala je jaka muzika, a oni nas tuku. Četiri sam puta planirao da skočim sa četvrtog sprata, ali sam uvijek pomišljao da ima bog. Nisam skočio sa tog prokletog sprata. Za 22 dana nijedan bolesnik nije popio kap vode. Bilo nas je u jednoj sobi sedam, u drugoj osam, u jednoj deset. Hrvati i Bošnjaci. Pod pritiskom te njihove vojske morali smo piti urin jedan drugog u WC-u.

Tako sam izašao. Zapravo nas je iz Bolnice ukrala Endži.¹ Sabrali su nas u jednoj džamiji u Banja Luci. Tu sam bio 16 dana skriven. Za mene je znala samo Endži i ljudi koji su radili u "Merhametu". Nas je šest Endži jedno jutro odvela iz Banja Luke, kad se putem UNHCR-a evakuisalo Trnopolje. Tajno smo došli do Trnopolja. Drugačije nas nije mogla izvesti. Prešli smo u Karlovac. Iz Karlovca sam došao u Norvešku. Jednog sina sam izgubio, jedan je u Norveškoj. Ranjen je. Jedan je u našoj Armiji. I ovaj je ranjen. Želio bih, da, ako je moguće dođe na liječenje u Njemačku, pošto mu se ovdje nalaze žena i dijete. Četiri godine kako se zaratilo, on nije vidio ni ženu ni dijete.

Prije ovog bio sam u logoru **Trnopolje**. U logoru nam je bilo vrlo loše. Spavali smo vani. Svaku večer su nas izvodili, kako kad, nekad po deset, nekad po osam, nekad po pet, nekad po dva. Ubijali su u kukuruzištima, pa smo sutradan morali ići ukopavati ih. Za sve zemunice i grobnice koje se nalaze oko Trnopolja mogli bi reći za sve i jednu gdje se otprilike nalaze. To je jedan kilometar oko logora u krug i oko te škole. U jednoj grobnici ima po 12 sahranjenih. Ja sam

* Valjda pripadnica strane humanitarne organizacije.

lično ukopao **Antu Murgića** i njegovog sina **Zorana** iz Kozarca. Vjerovali ili ne, i dan-danas, kada o tome pričam uhvati me jeza. Kroz njihov jezik je bila provučena žica, smotana kao šestica. Tako su dovedeni iz logora i tu su ubijeni. Ja sam ih ukopao. Za to znaju i drugovi koji su bili samnom. Isto veče, **šest Korića**, dva brata i dva amidžića su ubijeni. Ovi su na lijevoj strani, a Ante Murgić i njegov sin Zoran na desnoj strani. Lično sam vidio dok sam bio u logoru Trnopolje.

Vidio sam kako je između asfalta i škole **silovano šest žena**. Ne bih navodio te žene jer svaka od tih žena i djevojaka žele da se to ne otkrije. To sam vidio, pošto nije bilo mjesta pa smo spavali vani. To zna Hare Zulić koji se nalazi u Travniku ili Zenici. Ja i on smo ležali vani jedan pored drugog kad su ih izveli iz škole. Izveli su **jednu ženu i šest curica**. Sve su silovane pet metara od nas. Jedna curica je odvedena, ne znam joj imena, lijepa, možda svojih 16 godina. Dok sam bio u logoru nije se vratila. Ove druge su u toku noći odvedene u Prijedor. Žena je ostala kod nas. Sutradan oko 12 sati curice su vraćene. Zaprijetili su im da ako nešto kažu da će ih zaklati. Htio bih dodati. Komandant je bio **Pero Kuzurović**. Njegov zamjenik srpskog Crvenog križa bio je **Pero Čurguz**. Za sve ove zločine oko i u Trnopolju znaju ti ljudi. Jednog dana su doveli pet mladića iz Prijedora sa Hambarina. Vojnik ga je pitao: "Šta ću sa ovim ljudima?" "Vodi ih na Gomjenicu pa ih pobij, eto šta ćeš sa njima". Tako su i uradili. Svaki put kada su žene tovarene u "hajvan-vagone", na željezničkoj stanici u Kozarcu, odveli bi nas da donesemo četiri, pet ili šest žena da bi ih ukopali. Bilo je i djece sa njima. Ne sjećam se imena tih žena, pošto nam nisu dali da pregledamo imaju li kakvih dokumenata. Ako su ih i imali oni to uzmu prije nego što mi dođemo.

Mnogo smo se plašili tog ukopavanja. Dvojica su ukopavali naše ljude iza škole. Naveče su došli. Ujutro ih nije bilo. Drugi ljudi koji su otišli da ih ukopaju tu noć su pobjegli. Našli su ih tek sutradan pa su ukopali i njih. Zato smo to neki izbjegavali. Željeli smo da uvijek izađe neko od naših i da ih ukopa. Molili smo majora za takve slučajeve. Dozvoljavao nam je. Idite, ali ja za vas ne odgovaram. Ako se to vama desi, ja nisam kriv. Imao sam malu unuku, nije navršila ni godinu, bila je samnom u logoru preko četiri mjeseca. Mlijeka nemaš, kruha nemaš, ništa nemaš. Donešen je vojni kazan, postavljen je kao figura pred krug. Iz njega nismo jeli ništa. Jedno vrijeme dok je bio neki major, kojeg ja ne znam, dozvoljavao je da se kolju goveda i da se kuha u tom kazanu. Dobiješ onu čorbu, nema soli, nema ništa, pola nas je bilo bolesno, dobiješ dizenteriju, ali nešto se mora jesti. Usljed ovoga svega, rado bi se vratio u Bosnu da se borim, al ne mogu, imam na jednoj strani prebijena četiri rebra, na drugoj strani tri, srednja kost mi je napukla na dva mjesta. Ako je potrebno sutra idem nazad.

SVIJET POSMATRAČ GENOCIDA

Željela bih govoriti o mome mjestu koje se nekada zvalo **Kozarac**. U tom mjestu živjelo je 1992. godine 24.000 stanovnika, od kojih su 99 posto bili Bošnjaci. Kao što znamo 24. maja u moju regiju došao je Korpus srpske armije iz Banjaluke i Kninski korpus sa tadašnje okupirane teritorije u Hrvatskoj. Za trideset sedam sati odveli su sve ljude u dva koncentraciona logora, Trnopolje i Omarsku. Neću govoriti detaljno o mučenjima i zločinima, jer svi znamo šta se dogodilo. Još uvijek ne želimo da to dovoljno ozbiljno i prihvatimo. Danas pokušavamo govoriti o genocidu, a gotovo nismo spomenuli niti jedan dio teritorije, ni u sjeverozapadnoj ni u istočnoj Bosni, koje su totalno etnički očišćene i u kojima su ljudi ubijani. Bila sam od maja do kraja jula u **logoru Trnopolje** gdje sam kao i svi u regiji Kozarca iskusila grozote i mučenja. O tome se dosta pisalo ali samo tako kako je to Zapad želio. Moja dva brata vode se kao nestali već tri godine. Sve to nije pomoglo da se sa ozbiljnošću prihvati činjenica da se 1992. godine dogodio genocid i da međunarodne organizacije nisu ništa uradile da ga spriječe.

Ne možemo više govoriti o historiji, o Trnopolju i Omarskoj a da ne pomislimo da se genocid dešava još i danas. Mnogi ljudi, poput moje braće još uvijek se nalaze u radnim logorima na prisilnom radu ili u koncentracionom logoru u Banjaluci ili na nekom drugom mjestu. Ono što me najviše boli je taj termin "žrtva", koji se upotrebljava kada se o nama govori na Zapadu ili drugdje u svijetu. Ja sam preživjela i znam šta se dogodilo. Zato se ne mogu osjećati samo kao žrtva, ali Zapad je sve to prihvatio samim time što nije spriječio genocid i što ga još uvijek ne sprečava.

Prihvatili ste da gledate koncentracione logore, bez da bilo šta uradite, bez bilo kakve reakcije, osim stvaranja nove historije, novih priča, tako interesantnih da danas niste bili u stanju čak ni spomenuti da biste trebali misliti na ljude koji su nestali 1992. godine. Dovoljno je da su bili samo jedan dan u srpskim rukama, niko ne zna šta to znači, neću vam ispričati niti jedan detalj, jer to nema nikakve svrhe, pošto vi to ne možete osjetiti, očigledno je to da to ne možete osjetiti. Da možete, zaustavili biste to. To biste uradili, ako ne želite da se ponovo piše historija od prije 50 godina, i da se ponovo čita. To je teško.

Ja sam student i proučavaću međunarodno pravo. Pitam se gdje je čovječanstvo danas? Ja nisam žrtva, niti je žrtva bilo ko, ko je izašao iz zatvora. Žrtva je svijet koji nije zaštitio čovječanstvo i još uvijek ništa ne radi da ga zaštiti. Želim, takođe, kazati nešto o tome kako Zapad i svijet gleda na ovu teritoriju sjeverozapadne i istočne Bosne. Danas sam gotovo stekla dojam, da moje rodno mjesto, ili bilo koje, na pedeset posto teritorije, stvarno više ne postoji u Bosni. Bosanska vlada ne bi smjela prestati govoriti o tome. Ona bi trebala govoriti o mome pravu na povratak u moje mjesto. Ja razumijem, Sarajevo je dio Bosne kao što su to i svi drugi dijelovi Bosne. Ali za mene je najvažnije vidjeti da su i sjeverozapadna i istočna Bosna dijelovi Bosne.

Mnogi ljudi, među njima i moj brat, bore se u centralnoj Bosni. On se ne bori kao žrtva, nego kao neko kome je stalo do njegove zemlje i ko pokušava da je odbrani. Ali šta će biti na kraju? Hoće li dobiti nešto? Neće. Zato što brani centralnu Bosnu, što znači da mu bosanska vlada neće pomoći da vrati svoj dom. Da je bosanskoj vladi stalo, ona ne bi prestala pričati o tome, ne bi dala svijetu pravo da legalizira genocid, ne bi prihvatila sve što će se dogoditi, a da ne pokuša povratiti svoju teritoriju. Što se tiče historije koncentracionih logora, vidimo da i ono što se danas dešava treba samo da postane dio historije u kojoj ćemo pričati o tome kako su ljudi patili, kako su bili nesretni. A mogli bismo uraditi nešto više. Možda, možda bih jednoga dana mogla biti sretna ako bih mogla reći svojoj djeci da smo barem pokušali osloboditi neke zatvorenike a to bismo danas mogli učiniti.

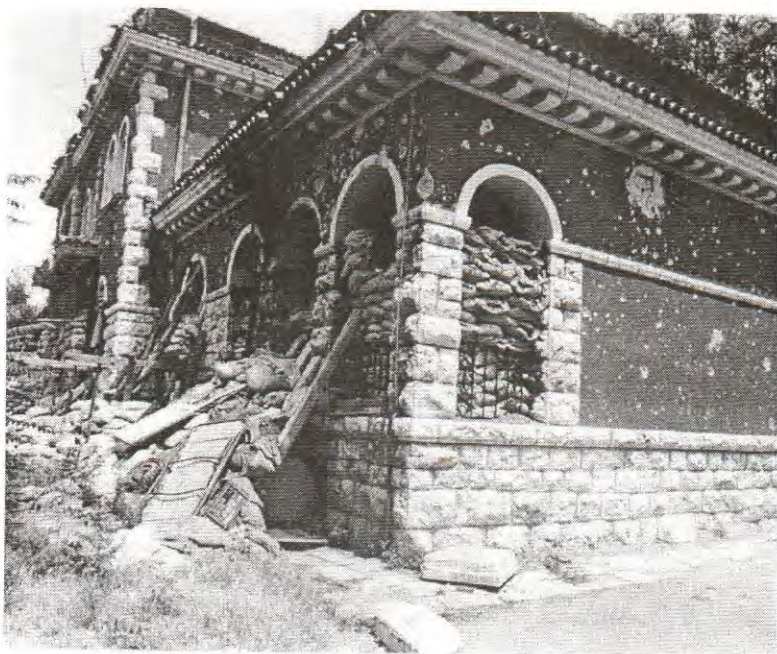
Govorila sam predstavnicima mnogih međunarodnih organizacija, zašto ne odu u Banjaluku? Tamo postoji "mali logor", koncentracioni logor. Pretpostavljam da su mnogi ljudi, među njima i moj brat, još uvijek tamo. Odgovarali su mi da je to suviše opasno. Ako bih ih upitala ko je za to zadužen, ko bi trebao obaviti taj posao, odgovorili bi mi, ali mi to nismo u stanju. Što znači da nisu u stanju spasiti čovječanstvo od određene vrste ljudi koji sve ovo rade. Ali to isto tako znači da ih stvarno nije briga za ljudska prava, bilo danas, bilo u budućnosti. Stalo im je samo da pišu o historiji koja nema nikakve veze sa sadašnjicom. Svi mi danas pričamo o historiji.

Voljela bih kada bi se samo na trenutak mogli shvatiti šta znači nemati vodu ili hranu. Šta znači biti svjestan toga i živjeti u ovom normalnom svijetu koji ne postoji, koji nije moj svijet. Živjeti na kraju XX stoljeća a ne znati šta se dogodilo tvojoj braći, živjeti a znati da ti je majka umrla nakon što je preživjela koncentracioni logor, da je umrla a da nije znala šta se dogodilo sa mnom i sa ostalom njenom djecom. Svi vi samo pričate o žrtvama; da li ikada pomislite na to da smo mi ljudi, a ne žrtve? Govoreći o nama kao žrtvama vi nas stavljate u inferiornu poziciju. U Srebrenici je masakrirano dvije hiljade ljudi, dvije hiljade ljudi a ne brojki, ne inferiornih grupa primitivaca sa Balkana, nego ljudi koji su

živjeli normalno kao i svi drugi ljudi. Osim toga, nestalo je osam hiljada ljudi. Kada govorite o tome pomislite li da li mi možemo nešto uraditi da ih nađemo. Oni su vjerovatno u nekom koncentracionom logoru u Aleksincu ili u Rusiji, niko ne zna gdje, ali niko ni ne pokušava to saznati. Važno je samo dodavati brojke i ništa ne raditi.

*HIRURŠKA
KLINIKA U
SARAJEVU
POGOĐENA
AGRESORSKOM
GRANATOM (2.
DECEMBAR
1993.)*

*UNIŠTENA
BOLNICA NA
ISTOČNOJ
OBALI
NERETVE
(MOSTAR,
JUNA 1994.)*

BILI SMO TAOCI U KULI

Kao aktivisti **Kulturnog mosta Švicarska-Sarajevo** **Simon Gerber** (Simon Gerber) u svojstvu koordinatora Projekta¹ i ja - **Marija Vernle Matić**, u svojstvu prevodioca, u proljeće 1994. obnovili smo ranije kontakte sa ustanovama iz oblasti kulture Sarajeva. Od 25. do 30. aprila 1995. godine imali smo kontakte radi dogovora o daljnjoj saradnji sa predstavnicima pozorišta, baleta, piscima i sa drugim umjetnicima ovog grada. Posao smo obavljali tako da u direktnim kontaktima te ljude najprije pitamo šta žele i kako zamišljaju našu pomoć. Tom prilikom smo promovirali i knjigu novinara **Johanesa Folmera** (Johannes Vollmer). Knjiga nosi naslov "**DASS WIR IN BOSNIEN ZUR WELT GEHÖREN**" (Da mi u Bosni pripadamo svijetu) - i obuhvata priloge raznih bosanskih, švicarskih i drugih evropskih autora.

Projekat "**Kulturni most Švicarska-Sarajevo**" je dosta važan i imao je do tada dosta uspjeha. Prijatelji u Sarajevu su nam rekli kako im je bitan kontakt sa kulturnim ličnostima u inostranstvu, da je važno probiti velikosrpsku blokadu koja je i glavni grad Bosne i Hercegovine informativno i kulturno izolirala od svijeta.

Za povratak u Švicarsku trebalo je prvo doći do aerodroma. U to doba između centra grada i aerodroma Sarajevo postojala su dva puta. Od zgrade Inženjeringa PTT jedan od puteva vodio je preko Dobrinje i bio pod kontrolom Armije BiH, dok je drugi vodio kroz Kasindolsku ulicu pod srpskom kontrolom.

Unproforci su nas ipak vozili preko okupiranog teritorija, premda smo uvijek bili odlučni da nikada nećemo pristati na tako nešto. Tri mjeseca prije na sarajevskom aerodromu odbila sam da uđem u transporter ukrajinskih unproforaca jer sam znala da će oni voziti srpskim putem. I zaista, tog dana, upravo iz tog transportera na kontrolnom punktu u Kasindolskoj ulici izvučen je i uhapšen bosanski novinar **Faik Berberović**.

¹ *Zatvor Kula se nalazi u blizini sarajevskog aerodroma, a bio je sastavni dio istoimenog koncentracionog logora agresora, obrazovanog u prostorijama bivšeg KPD "Butmir".*

² *Simon Gerber, švicarski pedagog iz Basela, koji se bavi i književnošću, osnivač humanitarne organizacije "HELP! - HEL VETIA PROJEKT" (Pomoć! - Projekat Švajcarska). Od 1944. godine Kordinator je i projekta KULTURNI MOST ŠVAJCARSKA - SARAJEVO.*

Ni sada nije bio naš izbor da se vozimo preko teritorija pod srpskom kontrolom. Mnogi ljudi su nas pitali kada i kako ćemo izaći iz opsjednutoh grada. U tom pogledu nije nam bilo do reklame. Naš povratni let smo prijavili Mariji Eleni Majer (Maria Elena Meier) u sarajevskoj UNESCO kancelariji. Ona je to prenijela sredstvima informisanja. Između ostalog javila je to i u studio Radio-televizije 99. Javila ja odakle i u koje vrijeme će nas voziti na aerodrom. To su mnogi u studiju čuli, tako da nam se to činilo nešto sumnjivo. Direktno smo se obratili glavnom štabu UNPROFOR-a i zamolili da nam sutradan daju direktni prijevoz do aerodroma. Prihvatili smo. Konačno, vozili su nas Danci u koje smo imali povjerenja. Nismo znali da Danci idu preko srpskog kontrolnog punkta.

U švicarskim medijima su izvijestili kako i sa kakvim riječima su nas dočekali i uhapsili na toj srpskoj barikadi, zvanoj "Sijera 4" (Siera 4), u Kasindolskoj ulici. Ovdje ćemo to ponoviti jer su nas tamo čekali: Kad su nas tamo ljudi u maskiranim uniformama istjerali iz danskog minibusa i kad su se bacili po našim stvarima, vrlo brzo se pojavio **Željko Kovač** i kazao: "Evo naših prijatelja. **Mi smo vas očekivali.**" Pokazujući na gospodina Gerbera dodao je: "Vidjeli smo ovog čovjeka sinoć na televiziji. Za pare se sve može dobiti. Mi platimo i unproforci nama dovedu koga mi naručimo."

UNPROFOR-ovi portparoli priopćili su različite i potpuno proturječne verzije o našem hapšenju. **Alexandar Ivanko** je čak rekao, da mi lažemo. No, on zato nema svjedoka. Mislilo se da isto tako ni mi nemamo svjedoka, koji bi mogli potvrditi naše izjave. Suočili smo se sa činjenicom da zvanična Švicarska ne vjeruje u naš opis zbivanja događaja. Imali smo, međutim, na raspolaganju činjenice da objasnimo šta se zapravo desilo!

Ovi danski vojnici koji su nas vozili, tačno znaju ko im je naredio da nas voze tamo, a tačno znaju i da nas nisu upozorili da idemo kroz srpsku kontrolu. Međutim, mi znamo da smo i dalje bili UNO - moći. Upravo zbog toga smo preko Švicarske vlade zahtijevali zvanični izvještaj OUN iz Njujorka. Iako se to tretira kao tajna, upravo zbog toga ćemo mi i dalje insistirati na ispravnom istraživanju.

Sjetimo se barem nakratko ubistva zamjenika bosanskog premijera, **Hakije Turajlića**, januara 1993. god. na istom kontrolnom punktu - kada se ovaj vozio francuskim oklopnim vozilom UNPROFOR-a. Danas znamo da je u istom vozilu sjedio i prominentni švicarski očevidac **Kurt Bolliger**, koji nikada nije javno svjedočio niti izrazio svoje lično zgražanje o ubistvu i držanju francuskih UN-vojnika. Objasnićemo to ponašanje Švicarske prema nama.

Kurt Boliger je ličnost, ali i diplomata. Putovao je u jednoj važnoj misiji. U takvim misijama rijetko se govori puna istina. Uostalom, Švicarska želi da

ostane neutralna i neće da se kompromitira. Švicarskoj je jako važno da ostane u dobrim odnosima sa OUN.

Evo nekoliko kratkih navoda osobnog viđenja našeg slučaja:

- Postoji logični argumenat sa kojim se može pobiti tvrdnja prema kojoj su nas danski vojnici upozoravali da će nas voziti do aerodroma preko teritorija pod srpskom kontrolom. Nije to prvi puta da mene unproforci voze sa ili do sarajevskog aerodroma. Da su mi stvarno kazali da idemo preko srpskog checkpointa nikada u životu ne bih ušla u njihovo vozilo. Ostala bih u Sarajevu, propustila bih avion i čekala bih neki bolji prijevoz, jer sam to i prije radila. Prije našeg odlaska iz Švicarske o tome smo često raspravljali, jer je to kod mene izazivalo strah i ni po kakvu cijenu nisam htjela ići preko okupiranog teritorija. Ja nikada ne bih dragovoljno otišla tamo.

- UNO portparoli su nam prigovorili da smo imali neku kameru koju smo zatajili i sakrili u našem prtljagu i da su nas Srbi navodno zbog nje uhapsili. Danskim vojnicima smo, po riječima UN glasnogovornika, na njihova pitanja, još prije vožnje, izričito negirali da imamo takvu kameru za snimanje. Tvrdimo da nikada nismo imali kameru. Nikada - ni sa Srbima ni sa Dancima - nije bilo govora o nekakvoj kameri. Niti su oni nas pitali niti smo mi davali ikakav odgovor koji se odnosio na tako nešto. O tome sam čula prvi put kad sam se iz zatvora vratila u Švicarsku.

- Švicarske vlasti poriču da smo mi putovali u svojstvu UNESCO delegata. Mi tvrdimo suprotno sa sljedećim dokazima. Kao dokaz da smo radili sa UNESCO-om postoji papir - putni nalog, **dozvola za let** (Air Transport/Escort Authorisation), datirana 24. marta 1995. god., izdata od Ureda specijalnog predstavnika Generalnog sekretara UN za bivšu Jugoslaviju, potpisana od zamjenika vojnog komandanta UNPROFOR-a, generala Žanvijeja (Bernard Janvier). Odobrenje za let je potpisao pukovnik Beno Puga (Colonel Benoit Puga). U dozvoli iz Ureda Jasušija Akašija (Yasushi Akashi) u Zagrebu, navode se naša imena sa brojevima pasoša i funkcijom "**delegate**" pod rubrikom Informacije o putnicima: "**UNESCO Delegation**" sa prioritetom 4. kategorije. Već 5.4.'95. švicarski mediji su objavili izjavu Generalnog direktora UNESCO-a u Parizu, Federika Majera (Federico Mayer), koji je istakao "da dvoje Švicaraca pripadaju jednom projektu kulturne razmjene između Švicarske i Sarajeva" i tražio naše neposredno oslobađanje. Dakle, ima potvrđujućih dokumenata. Ne znam zašto Švicarska vlada to osporava, a znam da je Kulturni most preko UNESCO-a pomogao nezavisnoj radio-televiziji Studio 99, a to zna i švicarska vlada.

OUN kaže da smo se nepotrebno izložili riziku i da smo na taj način čak doveli u opasnost osoblje UN kao i aerodromske ugovore između Srba i OUN

izposlovane u korist ublažavanja nevolja stanovnika grada Sarajeva. Da smo to učinili na veoma neodgovoran način.

Odbijam da se na nas svali ta greška. Posebno što to nije jedini put do aerodroma i oni su nas mogli bez ikakvih problema prevesti drugim putem gdje u cijelom ratu nikad niko nije bio uhapšen. Zašto bi se vojnici UN izložili takvim komplikacijama, kad dobro znaju i kad imaju bolno iskustvo da se samo na tom putu preko srpske barikade hvataju ljudi - ukazali smo na to da nismo mi prvi koji su na toj barikadi izvučeni iz njihovih vozila - onda tu ništa ne stoji do nas. Da su imali neke ugovore koji ih obavezuju da prelaze putem srpskih čekpointa, to nikad nisu javno saopćili i prema tome to i niko od putnika nije mogao znati.

Portparol danske Armije u Kopenhagenu (Kobenhavn), major **Ben Ager** (Bent Agger), na pitanje dopisnika jednih ženevskih novina, odbacio je svaku dansku suodgovornost u tom nesretnom incidentu. Izjavio je da je danska komanda već sutradan isposlovala novi ugovor omogućivši Dancima da više ne moraju obavezno pristupiti aerodromu putem pod srpskom kontrolom.

Ta izjava je potvrda da su države učesnici u UN snagama imale neke - čak različite i općenito tajne - dogovore sa Srbima. Odakle smo mi mogli nagađati kakve to imaju Danci, kakve Rusi, kakve Francuzi, kakve Englezi i tako dalje, dogovore sa Mladićem ili Karadžićem? Oni su to držali u tajnosti.

To isto potvrđuje da je humanitarna pomoć, kad je slata u Sarajevo, ulazila upravo na taj način - po skupoj materijalnoj ili političkoj cijeni.

Na velikoj raskrsnici kod PTT-inženjeringa, gdje se razdvaja bosanski put do aerodroma od onoga pod srpskom kontrolom, morali smo 15 do 20 minuta čekati u danskom minibusu. Šta se onda dešavalo?

Čekali smo tamo dok nije iz pravca Ilidže, dakle Kasindolske ulice, dojurio jedan oklopnjak koji se velikom brzinom okrenuo za 180 stepeni na samoj toj raskrsnici i neko iz tog pancera je preko tokivokija naredio da ga neposredno pratimo. I tako su ti danski vozači minibusa vozili za tim tenkom - do srpske barijere u Kasindolskoj. Mi nismo vidjeli komandanta koji je zapovijedao ovim oklopnjakom i koji je preko tokivokija usmjerio danske vojnike. Samo smo čuli glas, koji je naredio "follow me", slijedite me. To je sve. Niko nam nije dao objašnjenje, zašto nismo presjeli u oklopnjak - kako je to bilo uobičajeno - i tako bili potpuno bezbjedni na ovoj aerodromskoj ruti. Nama je to bilo vrlo čudno, što nismo presjeli u oklopno vozilo. Oboje smo ranije uvijek išli oklopnim transporterom. Bilo nam je zaista čudno, ali smo mislili da je to nešto novo i da je ta pratnja dovoljno sigurna.

Prva tri dana poslije otmice bili smo zatočeni i ispitivani na Ilidži u jednoj stražarskoj sobi vojne policije. Tretirali su nas donekle ljudski. Drugačije od

nekih naših prethodnika, što smo zaključili iz fleka stare krvi i tragova donova na zidovima. Ja sam se uspjela upustiti u razgovor sa lokalnim šerifom.

Taj lokalni šerif Ilidže je bio **Željko Kovač**. On je bio vrlo ljut i strog. Njegove oči su djelovale zvjerski. Rekao je da mu je pradjed, da mu je djed, a i otac bio četnik i da je i on četnik. Da je klao, da je ubijao, da će zaklati svakog Muslimana od uha do uha ako mu samo dođe u ruke. Da on odlično saraduje sa Hrvatima na Kiseljaku, da on ide tamo kad hoće, da se tamo dobro druže. I da su oni zajedno držali taj front, kiseljački i vareški. A onda je rekao da bi on, da se pita, Simona objesio. Pokušala sam malo da ga usporim. Tražila sam očima druge prisutne u njegovoj kancelariji i pitala ih da li se on šali i da li on stvarno govori ozbiljno. Kazala sam mu da ne može objesiti Simona i kakvo je to ponašanje. Mora ispitati o čemu se radi i da jedino sud može utvrditi neku eventualnu krivicu, a da Simon nije kriv ni za šta. Međutim Simonova korpulencija ga je valjda toliko provocirala da je osjetio jaku želju da ga stavi na fizičku probu, da ispita šta on može izdržati. Simon je to naravno osjetio i šutio a i prepustio meni da nešto učinim. Ja sam nastojala da razgovaramo u mirnom tonu. **Željko** je onda održao predavanje od jednog sata - neku srpsku ideologiju koju sam morala da prevodim Simonu.

Poslije sam ja saznala da je studirao ekonomiju u Sarajevu, da je iz Zabrdā (Rajlovac kod Sarajeva) odakle i Momčilo Krajišnik, da su Željкова majka i Krajišnikova žena dvije sestre. On je još puno toga nabrojao šta je sve uradio. Ja apsolutno ne znam zašto je on to meni sve pričao. Da li zato što sam ja Marija a nisam Azra, ili je htio neki strah da ulije u nas, ne znam. Ne može se to opisati i ispričati kakav je taj čovjek. Bila je to zaista bestijalna pojava koja radi po tuđem nalogu.

Sve su nam oduzeli. Od novčanika, preko kompjutera, do pasoša koje nam je Željko uzeo. Željko se hvalio svojim djelima i prsio se s tim, a rekao je i kako je skupa sa Rajićem poklao selo Stupni Do kod Vareša. Nakon trodnevnog boravka na Ilidži odvedeni smo i nakon petosatne vožnje okolo opkoljenog Sarajeva, preko Pala, i djelimično neposredno pored opsadnih položaja, skroz na drugu stranu grada, u Lukavicu, u zatvor Kula.

Išli smo preko Vogošće, pa preko Nahoreva i Mrkovića, iza nas je išao kamion pun naoružanih četnika. Na dijelu tog puta vidi se groblje na Barama. Tu mi je šofer koji nas je vozio kazao: "Evo vidiš Marija, to je sve naše. Samo ostaje još dolje grad da ga zauzmemo. Jel' ga prepoznaješ? Naravno da ga prepoznaješ. Ti mnogo više znaš nego što govoriš." Gore je bila, takođe jedna mala barikada UNPROFOR-a pa smo tamo morali stati. Sa Pala su nas vozili iza Trebevića. Spustili smo se iznad jevrejskog groblja, gdje sam opet prepoznala položaje iznad Sarajeva. Tenkovi i topovi upereni na grad su bili tako brojni a

njihovi vojnici tako bezbrižni da je teško zamisliti da se radilo o "očajnoj" odbrani, kako su pokušavali objasniti.

"Naš" šofer se još kratko zaustavio prije zatvora Kula, i to direktno ispred srpske kasarne u Lukavici. Ispred kasarne smo izišli iz kamiona i tu nam je šofer naredio da pređemo u jednu limuzinu. U kasarni u Lukavici su mi dozvolili da slobodno i samostalno idem u WC. Primijetila sam da su vojnici UN u istoj kasarni. Ispred kasarne smo vidjeli unproforce koji stoje sa svojim tenkovima. Tenkovi su djelimično bili zakopani u zemlji i upereni prema aerodromu i na jedan brežuljak koji je držala bosanska Armija. Simon i ja smo stekli dojam da oni brane tu kasarnu. Ti unproforci, mislim da su bili Francuzi ili Belgijanci, su sjedili na ili pored tenkova. Sunčali su se i čitali.

Razmišljali smo da li da se obratimo vojnicima UNPROFOR-a ispred ove kasarne i da od njih tražimo zaštitu. Da smo tada ispred kasarne, pokušali istrčati iz auta - potpuno sam sigurna - odmah bismo bili ubijeni. Da smo iskočili iz auta, unproforci nas ne bi branili ili bi nas opet izručili. To smo zaključili jer smo vidjeli kako se sa osmijehom pozdravljaju, kako se dovikuju.

Dok smo bili u zatvoru Kula, Međunarodni komitet Crvenog križa i OUN su **više od dvije sedmice tvrdili članovima naših porodica u Švicarskoj** da ne znaju gdje se mi nalazimo i kako smo. To ponašanje nije bilo fer. To objašnjavamo ovako. Oni su tačno znali gdje smo. U Kuli su odmah znali kad smo mi došli. Odmah su nas vidjeli i Francuzi, uhapšeni **Farmaceuti bez granica** koji su već mjesec dana bili u tom zatvoru. Tim Francuzima su unproforci skoro svaki dan dolazili u posjetu.

Za sve vrijeme našeg zatočeništva jedva da se može govoriti o sudskom postupku. Najprije su nas (na Ilidži a potom na Grbavici) dugo ispitivali. Poslije smo čekali. Gotovo pred puštanje na slobodu, došao je vojni sudija u zatvor Kula. Sa njim je bila neka sekretarica i još jedan čovjek. To je bio kao neki sud. Oni su onda i napisali neko rješenje. Već je bilo riješeno da ćemo biti pušteni. To je sve išlo nevjerovatnom brzinom. To je dokaz da se radilo o otimačini.

Zapravo su nas optuživali da tri godine zajedno špijuniramo srpske vojne položaje i prenosimo podatke Aliji Izetbegoviću. Simon i ja smo te (1994. godine) prvi puta skupa putovali u Bosnu i Hercegovinu, a Simon je stavio prvi puta nogu na tlo te zemlje. Tom prilikom je bio uhapšen i od policije HVO u Duvnu. Optužnicu protiv nas je vodio i sudska rješenja potpisao major prve klase **Branko Govedarica**, vojni sudija.

Za branitelja nisam odmah saznala. Kada sam trebala potpisati Presudu upitala sam šta taj papir znači, gdje piše da sam slobodna i zašto piše da "ne smijem napustiti hotel Srbiju na Ilidži". Stvarno smo se nalazili u zatvoru Kula,

pet sati vožnje daleko od Ilidže. Pitala sam se od kada je zatvor Kula postao hotel. Tek kad sam upitala da li je to sud, da li smijem nešto kazati i koja imamo prava, na čudan način sam saznala da imamo i branitelja. Nepoznati čovjek koji je cijelo vrijeme sjedio i šutio tek tada se predstavio kao naš branitelj. Preporučio nam je da potpišemo te naše “presude”.

Naše konačno puštanje na slobodu je isposlovano posredovanjem srpsko-pravoslavnog **patrijarha Pavla**, i to **na bazi kaucije**. Već prilikom ispitivanja rekli su nam da ćemo biti osuđeni a potom, za neku sumu novca, za neku kauciju, pušteni na slobodu. Zato mislim da je ta kaucija bila već pripremljena. Samo se, skupa sa Švicarcima, tražio način posredovanja. Konačno su uključili Srpsku pravoslavnu crkvu. Dogovorili su se za novčanu sumu od 7.000 DM po osobi u formalnom obliku kaucije.

Dva lična izaslanika patrijarha Pavla u osobnoj njegovoj limuzini vozili su nas kroz pola istočne Bosne i preko svih kontrolnih punktova generala Mladića, skroz do Beograda. Kao neku ukradenu ili švercersku robu. Nisu nam vratili naše švicarske pasoše niti su nam dali bilo kakve srpske putne isprave za odlazak. Naš konačni odlazak se upravo zbog toga odgodio do 7. maja 1995. god. pa je nastala velika frka oko naših pasoša koje navodno nisu mogli nigdje pronaći. Što se tiče zahtjeva švicarskih vlasti da dobiju naše pasoše i sudska rješenja, odnosno da nam se vrate stvari, o tome ne znam ništa. Nikada ništa o tome čula nisam.

Konzularne vlasti Švicarske tražile su od nas da platimo troškove koje su zbog nas imali u Beogradu. Traže po osobi nešto malo više od 15.000 franaka. Odbili smo iz više razloga. Prvo, mi smo ubijedeni da su nas unproforci izručili Srbima i da nismo našom krivicom otišli u njihov zatvor. Drugo, mi očekujemo odštetu zbog te grješke. Treće, mi ne damo da se taj naš slučaj jednostavno zataška i riješi tako da kroz plaćanja neke pravno sasvim neosnovane kaucije priznamo krivicu. Uostalom, kome da platimo? Ne radi se o legalnim vlastima. To nije nikakav legalni sud. Sve je to ništa drugo nego otimačina, kriminal. To je i grubo kršenje ljudskih prava. Bili smo jednostavno taoci.

U Biltenu o Švicarskoj sigurnosnoj politici u 1995. godini pomenuta je i naša otmica. Smatraju da je to potencijalni faktor rizika po sigurnosnu politiku Švicarske. Sklona sam da to povežem sa nekom švicarskom upletenošću. Kao država Švicarska ne pregovara sa otmičarima. Da bi sačuvali izgled legaliteta Ministarstvo za spoljnu politiku neće otvoreno da govori o otmici ili o uzimanju talaca. Zvanična Švicarska je insistirala da se plati kaucija. Dakle, davanje garancije kao prema, recimo, legalnim pravosudnim vlastima jedne legalne državne tvorevine.

S druge strane švicarsko Ministarstvo za spoljnu politiku je poslalo najmoćnijeg velikosrpskog lobistu u Švicarskoj, **Vladimira Dimitrijevića**, da u poluoficijelnoj misiji ode u Beograd kod Lilića i Đindića i na Pale Karadžiću.²

Po povratku sa oficijelne misije u Srbiji i u Bosni i Hercegovini Dimitrijević je saopćio švicarskom Ministarstvu za spoljnu politiku nešto iza zatvorenih vrata, dok je mene javno diskriminirao na Švicarskoj televiziji. U jednom dnevniku iz Lozane (Lausanna) priopćio je da je na sastanku sa Karadžićem, u nekom motelu između Banja Luke i Pala, navodno saznao koliki sam ja nacionalista i srbomrzac i da predstoji optužba i krivični postupak protiv mene zbog protusrpske propagande i kriminalnog ponašanja.

Da se vratim zvaničnoj Švicarskoj. Kratko prije našeg oslobađanja, još u zatvoru, sam vidjela u večernjim vijestima televizije SRNA, kako se Karadžić zahvaljuje predstavniku Međunarodnog komiteta Crvenog krsta iz Švicarske **Angelu Gnadingeru** (Angel Gnadinger), za značajan prilog humanitarne podrške u vrijednosti od 170.000 franaka. Sutradan nam je rečeno kako neposredno predstoji naše puštanje na slobodu. I tako je onda i bilo. U Švicarskoj je ta humanitarna misija Angela Gnadingera ostala do dan-danas u apsolutnoj tajnosti. Jedino je ministar vanjskih poslova, **Flavio Koti** (Flavio Cotti), u neposrednom zahvalnom pismu predstavniku IKCK **Korneliusu Samarugi** (Cornelius Sommaruga) zahvalio na značajnom doprinosu za naše oslobađanje, ali ga nije precizirao. Nikad nismo saznali o čemu se zapravo radilo. Zvanično je u Švicarskoj Srpska pravoslavna crkva predstavljena kao naša spasiteljica.

Ispričaću još neke utiske iz zatvora Kula kod Sarajeva. Bilo je to jedno teško vrijeme neizvjesnosti i bez kontakata sa vanjskim svijetom. Tad sam dobila tešku upalu sa visokom temperaturom. Svaka medicinska njega mi je bila uskraćena. Inače, nismo bili zlostavljani. Međutim, kažu da je to još pola godine prije bilo znatno drugačije.

Nas je bilo devet žena u sobi ženskog odjeljenja zatvora. Te žene su mi kazale da sam došla u dobro doba, da su prije sve tukli, pa i žene. Ja nisam bila maltretirana, ali uslovi zatvora su bili, za mene bar, jako teški. Preko dana sam bila sama. Rekli su mi da ne smijem izlaziti na prozor. Nisu mi dali na čisti zrak, a u sobi se ložila neka stara peć koja je toliko dimila da sam se stalno gušila. Za jelo su nam davali samo po tri minute. Zaista sam se bila razboljela a oni to nisu htjeli konstatovati. Natjerali su me da ipak idem da Simonu prevodim.

² Dimitrijević živi otprilike 30 godina u Švicarskoj i vodi "L 'AGE D' HOMMES", najveću izdavačku kuću na francuskom govornom području Švicarske, koja je i u Parizu dobro usidrena. Dimitrijević je skupa sa svojim savjetnicima Peterom Brukom (Peter Brock) u Americi, Slobodanom Despotom, rukovodiocem lektorata i Srpskog informativnog centra u Švicarskoj, kao i prof. Tomasom Flajnerom (Thomas Fleiner), direktorom Instituta za federalizam ispred Frajburškog univerziteta i jedan od najuticajnijih stručnjaka državnog prava u Švicarskoj), putem urednika najvećeg švicarskog tjednika "DIE WELTWOCHEN", Hanspetera Borna, značajno animirao političko i javno mnijenje Švicarske na štetu Bosne i Hercegovine.

Imala sam jak proljev, koji me je potpuno iscrpio. Pošto više nisam imala tečnosti u sebi, pao mi je krvni pritisak, tako da me je luđački boljela glava. Više nisam znala šta ću od glavobolje.

Poslije tri sedmice je došao Crveni križ. Kad sam im to sve ispričala onda su me izvodili na šetnju na čisti zrak. A onda, kad su nam dopustili da šetamo u dvorištu zatvora Kula, primijetili smo, na livadi iza betonske ploče košarkaškog igrališta, jedno ulegnuće za koje Simon tvrdi da je dosta novo, da postoji tek nešto više ili manje od dvije godine. Kao diplomirani agronom objasnio mi je da je trava na tom mjestu primjetno mlađa od ostale trave okolo udubine. Ukazao je na četverokutni oblik te udubine i pitao se da li je moguće da se radi o jednoj jami na kojoj se zemlja slegla. Ta uvala je otprilike pet metara duga i dva i pol do tri široka. Imali smo osjećaj da bi tako mogla izgledati jedna masovna grobnica.

U mojoj sobi su bile tri Muslimanke, **sestre Bićo** iz Foče, koje od 92. godine, od svih tih silnih strava i užasa prilikom i poslije pada Foče, više nisu bile na slobodi. Bila je tu i **Kana od Ilijaša**, koja je iskočila kroz prozor kad su njoj zapalili kuću i koja nije imala drugi izbor nego da se preda srpskoj miliciji.

Bila je jedna katolkinja, **Katarina**, koju su uhapsili na Stupu kad se jednom napila i potom zalutala preko linije razgraničenja.

Bile su u zatvoru i **četiri Srpkinje**. Jedna mlada djevojka iz Blažuja. Ona je još bila dijete, a Željko je uhapsio kad je zakasnila na posao, jer taj zimski dan autobus nije išao. Milena sa Grbavice je sudjelovala u nekoj krađi i tuči gdje je poginuo neki čovjek. Među njima se nalazila i **Željka**, katoličke vjere iz Vareša koja se prije rata udala u Bijeljinu i tamo postala velika Srpkinja. Ona je htjela da ubije švalera pa je ubila neko dijete. I Mira. Ona mi je pomogla u zatvoru. Kad sam bila bolesna, kad me je glava užasno boljela a tlak bio na nuli, ona mi je kuhala kafu. Mira je bila rambo žena, prve dvije godine rata u elitnoj Karadžićevoj jedinici. Išla je u posjetu u Bijeljinu. Tamo ju je maltretirao šerif Bijeljine, kao što je Željko bio šerif Ilidže, a poslije osam sati tog maltretiranja ona je u jednom momentu izgubila živce i ubila ga. Bijeljina je bila sretna što se riješila tog čovjeka. Čak ni otac tog idiota nije je teretio na sudu. Ipak je Mira dobila sedam i po godina zatvora.

Simon je bio isključivo sa Srbima u zatvoru, nije bila miješana grupa zatočenika. Četvorica njih su dobili nadimak Krajišnik i oni su donekle uživali neki posebni ugled, što su opljačkali privatnu kuću Momčila Krajišnika na Palama. Bio je i jedan Rus, Ivan, koji je bio neposlušan svome vojnom zapovjedniku. Majka mu je došla iz Moskve da ga izvuče iz zatvora. Tu je bio i Slobodan Savić, čuveni bivši sarajevski nogometaš, koji je također igrao u Francuskoj. On je uvijek bio jako fin prema Simonu i malo se suprotstavljao

drugim grubim i dosta nacionalistički nastrojenim primitivcima, koji su samo pljuvali po podu, psovali, a ponekad bi izvadili penise kako bi Simonu pokazali šta se s tim radi. Simona su skupa sa krevetom dizali pa bi ga onda puštali da padne iz visine na pod, ili su ga jednostavno gurali po sobi. Naravno nastojali su ga voditi sa sobom u klozet. Jedino je Slobodan Savić bio nešto kulturniji i sa Simonom je govorio francuski.

Bila je još jedna posebna grupa zarobljenika. U jednoj zgradi ispred zatvorskog krila moje sobe bilo je između 120 i 160 ljudi, Muslimana iz Teslića. Oni su bili takozvana dobrovoljna radna snaga a Crveni križ nije mogao da ih registrira. Radili su teške poslove, da li u poljoprivredi ili su kopali kanale i tunele. Kopali su u nekim tunelima prema Sarajevu u noćnim smjenama. **Vladimira Srebrova**, sarajevskog književnika u zatvoru Kula, nismo ni vidjeli, niti čuli za njega. On je, izgleda, bio izolovan.

U Švicarskoj smo poslije oslobađanja izvijestili o našoj ulozi talaca. Na raznim priredbama i predavanjima smo, također, upozorili na ulogu talaca Bosanaca u ovom ratu. Posebno smo ukazali na zatvorenike u nezaštićenim takozvanim UN sigurnosnim zonama Srebrenice, Žepe, Goražda i Bihaća.

Mediji u Švicarskoj su pokazali specijalan interes kad smo izašli iz zatvora i stigli u Švicarsku. Imali smo preskonferenciju i organizovali jednu turneju po Švicarskoj. Informisali smo svijet. Pokazali smo im mape, kartu opsade Sarajeva sa ucrtanim srpskim položajima. Poslije smo aktivno demonstrirali protiv zločina i genocida u Srebrenici i u Žepi. Mediji su dosta dobro objavljivali. Na žalost nisu svi mediji objavljivali istinu. Neki su zauvijek ostali na strani agresora. Švicarska javnost je i dalje ostala nekako pasivna.

*KRUG DRŽAVNE BOLNICE U SARAJEVU.
PRANJE BOLESNIČKE POSTELJINE.*

Dr. Smail Čekić, direktor Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava

Holandski pukovnik Herm de Jong (Jonkner Harm de Honge), na službi u Štabu

Brigadni general Jovan Divjak, zamjenik komandanta Armije Republike Bosne i Hercegovine

Muharem Omerdić, rukovodilac vjerskoprosvjete službe u Rijasetu Islamske zajednice Bosne i Hercegovine

Roj Gutman (Roy Gutman), dopisnik američkog dnevnika "Njusdeja" (News Day)

Dr. Jusuf Žiga, profesor sociologije na Univerzitetu u Sarajevu

Tesma Elezović, svjedok iz Kozarca.

*Noel Malkolm (Noel Malcolm),
kolumnist "Dejli telegrafa", iz Londona*

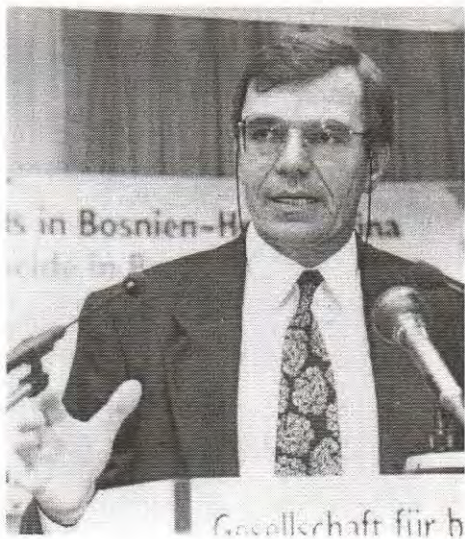
*Muhamed Bešić, politolog, pomoćnik
ministra vanjskih poslova Republike
Bosne i Hercegovine*

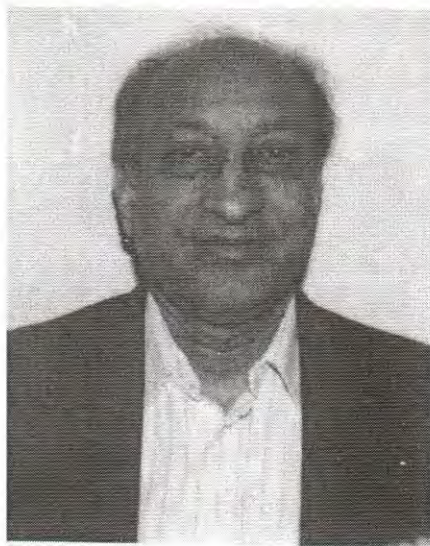
*Dr. Monika Hauser (Monika Hauser),
ginekolog, rukovodilac centra za
liječenje žena "Medika" u Zenici*

*Fadila Memišević, profesor ekspert u
Društvu za ugrožene narode u
Getingenu, Njemačka*

*Detlef Klajnert (Detlef Kleinert), novinar
Njemačke televizije ARD*

*Mustafa Malik (Mustafa Malik),
novinar iz Vašingtona - SAD*

*Smail Balić, publicista i leksikograf iz
Beča - Austrija*

*Mr. Luka Brković, psiholog i pedagog,
katolički svećenik iz Sarajeva.*

***ODNOS MEĐUNARODNE ZAJEDNICE
PREMA GENOCIDU U BOSNI I HERCEGOVINI***

ODNOS MEĐUNARODNE ZAJEDNICE PREMA AGRESIJI I GENOCIDU U BOSNI

Silaskom bipolarizma sa svjetske vojno-političke scene poremećena je globalna stabilnost svijeta zasnovana na ravnoteži straha od međusobnog nuklearnog uništenja. U nekoj vrsti interregnuma vrši se preraspodjela moći i utjecaja. Snažno se manifestuje američka superiornost u svjetskim razmjerama, ali na političkoj sceni su izrazito prisutni tradicionalni regionalni hegemoni, čiji interesi su veoma isprepleteni.

Naročito je akutna kriza na ogromnom istočnoevropskom i azijskom prostoru, nastala urušavanjem socijalizma kao jednog od dva vladajuća svjetska sistema i raspada Varšavskog pakta i SSSR-a. Rusija, koja je na toj osnovi ostvarivala dominaciju, pokušava da povrati izgubljeni utjecaj. To veoma ometa njen željeni prelazak na tržišnu privredu, a nju i neke druge zemlje gura u još veći totalitarizam.

Prisutne su i vidljive izrazite manifestacije fašističkih pokreta, režima i aspiracija. Na toj osnovi na više mjesta prisutni su napadački ratovi. To je slučaj i sa mojom zemljom, a međunarodna zajednica nije ništa učinila da je (vojnom intervencijom) zaštiti. Čak joj je onemogućila **samoodbranu**.

Na nezavisnu, suverenu i međunarodno priznatu Republiku Bosnu i Hercegovinu izvršena je agresija od strane samozvane Savezne Republike Jugoslavije. U toku ove agresije srbijansko-crnogorski agresor je u Bosni i Hercegovini počinio, i još čini, stravičan zločin genocida, sve oblike ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti, uključujući i državni terorizam. Srbijansko-crnogorski agresor je okupirao oko 2/3 državne teritorije Republike Bosne i Hercegovine, ubio preko 200.000 civila, od čega 17.000 djece, nekoliko stotina hiljada lica učinio invalidima. Oko milion i trista hiljada civila raseljeno je po cijeloj planeti. Agresor je organizovao i izvršio sistematsko silovanje čije su žrtve između 25 i 30 hiljada žena i ženske djece. Na okupiranoj teritoriji uništio je sve spomenike bošnjačke historije i kulture.

Protiv civilnog stanovništva agresor koristi metode i sredstva zabranjena međunarodnim i humanitarnim pravom i standardima. Riječ je o izgladnjavanju

civila, uskraćivanju vode, električne energije, gasa, komunikacija, te zabrani kretanja humanitarnih konvoja.

Odgovornost međunarodne zajednice prema agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, odnosno za njene stravične posljedice, proizlazi preventivno iz toga što se radi o suverenoj, nezavisnoj i međunarodno priznatoj državi, članici Ujedinjenih nacija. Polazeći od toga, institucije Međunarodne zajednice, posebno Ujedinjene nacije, morale su učiniti niz radnji za zaštitu Republike Bosne i Hercegovine. Na prvom mjestu, zaustavljanje oružane agresije, čiji je cilj nasilna izmjena granica i zaustavljanje fašizmu svojstvenog - širenje životnog prostora na račun drugih naroda, posebno sprečavanje i kažnjavanje genocida.

Za gotovo četiri godine, međunarodna zajednica, odnosno njene ključne institucije - Ujedinjene nacije, Evropska unija i KES (KESK), pokazale su se nesposobnim da okončaju agresiju i spriječe teške povrede međunarodnog humanitarnog prava na području Bosne i Hercegovine. Ovo stanovište se posebno može dokazati kada se posmatra pojedinačno svaka od navedenih institucija. Svojom misijom u Republici Bosni i Hercegovini Ujedinjene nacije su imale zadatak da postignu tri cilja: **osigurati mir**, uvesti **sankcije protiv agresora** i vršiti **isporuku humanitarne pomoći**. Uslijedilo je donošenje oko 70 rezolucija i predsjedničkih saopštenja, kojima je trebalo realizovati navedene ciljeve.

Rukovođene očuvanjem mira i sigurnosti, u više svojih rezolucija - osuđujući svaki oblik miješanja koji dolazi izvan Republike Bosne i Hercegovine - Ujedinjene nacije su zahtijevale da to odmah prestane. Susjedi Republike Bosne i Hercegovine obavezani su da poduzmu hitne akcije u smislu okončavanja svakog miješanja u unutrašnje stvari Republike Bosne i Hercegovine. U više svojih rezolucija Ujedinjene nacije su potvrdile **suverenost, teritorijalnu cjelovitost i političku nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine** i isticale obaveze Savjeta sigurnosti u ovom pogledu, te više puta odlučno potvrdile da je svako **uzimanje teritorije silom i svaka provedba "etničkog čišćenja", odnosno genocida nezakonita i nedopustiva**.

Rezolucijom 824. od 6. maja 1993., Ujedinjene nacije su, na primjer, odlučile da se gradovi Tuzla, Žepa, Goražde, Bihać, Sarajevo i Srebrenica sa svojom okolicom tretiraju kao **sigurnosne zone**, te da moraju biti pošteđene oružanih napada i drugih neprijateljskih postupaka. **Demilitarizirana zona Srebrenica** je stavljena pod njihovu **posebnu zaštitu**.

Rezolucije su bile mahom neprecizne, dvosmislene i često usvajane nakon truhlih kompromisa velikih sila. Kao takve nerijetko su izazivale konfuziju, što je agresor maksimalno koristio, ne obazirući se u svojim zločinima na njihovu sadržinu.

Rezolucija o embargu na oružje (od 25. septembra 1991.), čak je neadekvatno protumačena i u administraciji Ujedinjenih nacija. Naime, odnosila se na - u 1991. godini tada još formalno postojeću SFRJ - a primjenjuje se **ilegalno** - i to rigorozno - protiv Republike Bosne i Hercegovine, koja je nezavisnost stekla 1. marta 1992. godine.

Embargo na oružje je **najveća nepravda** koja je mogla biti učinjena Republici Bosni i Hercegovini - **žrtvi agresije**. OUN je ovoj državi onemogućila da koristi prirodno pravo - **pravo na samoodbranu**. **Nije ni zaštitila svoju članicu** kroz sistem kolektivne odbrane.

Propusti Generalnog sekretara i njegovog aparata usloveli su da Savjet sigurnosti odredi pogrešnu stratešku orijentaciju prema agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Samim tim Ujedinjene nacije nisu ostvarile u Bosni i Hercegovini nijedan od svojih postavljenih ciljeva. Takvom politikom i propustima na terenu aparat Ujedinjenih nacija je svoj kredibilitet doveo na najnižu tačku. Kao što je poznato, plavci su se čak našli vezani za paljanske stubove. Te slike su obišle cijeli svijet. Jedino nisu uzbudile silni birokratski aparat Ujedinjenih nacija.

Dokle ide drskost srpskog agresora najbolje pokazuju primjeri okupacije Srebrenice i Žepe, tzv. zaštićenih zona Ujedinjenih nacija. Ujedinjene nacije ne samo da nisu štatile ove zone, nego su njeni organi i jedinice koje su ih trebali štiti naprosto **ove gradove predale srpskim teroristima i učestvovala u genocidu**. Dozvoljen je stravičan zločin nad oko 42.000 stanovnika Srebrenice, koji su prisilno raseljeni, a 5 do 10 hiljada je likvidirano.

Cijeli svijet je svjedok genocida nad bošnjačkim i ostalim nesrpskim narodom u Bosni i Hercegovini. Prisutna su sva djela genocida naznačena u Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. S pravom se ističe da je riječ o **javnom genocidu**, kojeg prenose sva medijska sredstva svijeta. Niko ne može reći da nije znao za genocid u Bosni i Hercegovini.

Ujedinjene nacije i njeni organi na sve ovo reaguju uvođenjem pojma "etničko čišćenje", koji treba da zamagli suštinu srpskih genocidnih radnji, a time umanjí njihovu odgovornost. Ujedinjene nacije su dužne da spriječe i kazne podstrekače, naredbodavce, saučesnike i izvršioce genocida (član 8 Konvencije). Na to smo ih **upozorili Deklaracijom o sprečavanju genocida nad Bošnjacima i Hrvatima u Bosni i Hercegovini**, koja je usvojena 12. decembra 1994. Tražili smo od svih članica Ujedinjenih nacija da njihovi "parlamenti" izraze moralnu i političku osudu genocida nad Bošnjacima i bosanskim Hrvatima, "da odmah pošalju u Bosnu i Hercegovinu nezavisne eksperte koji će utvrditi činjenice o genocidu i pružiti pomoć u sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida".

I sami ste svjedoci da ovo nije imalo nikavog efekta. Genocid je na području Bosne i Hercegovine nastavljen nesmanjenim tempom. Kolone prognanika kreću se iz Banja Luke, Bijeljine i drugih okupiranih mjesta. Preko noći ljudi su postali beskućnici. Sve su "**dobrovoljno poklonili**" tzv. "Republici Srpskoj". Čak ste sretni ukoliko spasite živu glavu, inače ćete biti masakrirani i završiti u masovnim grobnicama, kao što je slučaj sa stanovnicima Srebrenice i Žepe.

Ovakva pasivnost Ujedinjenih nacija daje nam za pravo da ih okarakterišemo kao **saučesnike genocida** nad Bošnjacima i bosanskim Hrvatima. To je, **legalizacija genocida** kao sredstva za ostvarenje političkih ciljeva. I na mnogim drugim pitanjima Ujedinjene nacije iskazuju totalnu pasivnost, nemoć i neenergičnost. Nikada nisu javno, direktno označile agresora, koji je vidljiv cijelom svijetu, izuzev toj organizaciji.

To uslovljava da Ujedinjene nacije i neki mediji govore o "tri strane", o "podjednako odgovornosti svih zaraćenih strana", o "zločinima svih strana", te "građanskom", "etničkom", "vjerskom sukobu" i sl.

Ponovo je riječ o zamagljivanju suštine agresije i genocida i umanjivanja vlastite odgovornosti za brojne zločine nad civilnim stanovništvom. Ujedinjene nacije nastoje da agresiju zadrže u granicama Bosne i Hercegovine, da se sukob dalje ne širi, da ne ugrozi ostale regione. Zaboravlja se pri tome da je Bosna i Hercegovina dio Evrope, da će ta Evropa, a i ostali, osjetiti sve konzenkvence genocida nad jednim narodom i uništenja njegove države.

Svoju neefikasnost Ujedinjene nacije su pokazale i u procesu formiranja Međunarodnog tribunala za ratne zločine počinjene na tlu bivše Jugoslavije. Trebalo je mnogo vremena da ova institucija počne sa radom. Nakon podizanja prvih optužnica, posebno protiv naredbodavaca za genocid u Republici Bosni i Hercegovini, prisutna su razmišljanja o amnestiji određenih ličnosti radi njihovog učešća u pregovaračkom procesu. Mi od Međunarodnog suda očekujemo da efikasno, nezavisno, temeljito radi svoj posao i da ne podlegne bilo kakvim pritiscima i od bilo koga. Već samim tim što se ne može suditi bez prisustva optužene ličnosti i što se ne može izreći smrtna kazna, ovaj sud je dosta hendikepiran. Ovo je prvi put u modernoj historiji da međunarodna zajednica ide na pregovore sa ratnim zločincima. Ovih dana su TV-kuće širom svijeta prenijele fotografije svježih masovnih grobnica njihovih žrtava iz Srebrenice i Žepe. Jedno je sigurno, Bosna i Hercegovina neće nikada pregovarati sa ratnim zločincima, pa ma kakvu cijenu platila za tu svoju dosljednost. Za takav postupak, uvjeren sam, **naš narod nam ne bi nikada oprostio.**

Nakon ovakvog djelovanja Ujedinjenih nacija i odnosa prema agresiji i genocidu u Republici Bosni i Hercegovini, postavlja se pitanje smisla njihove

dalje egzistencije. Njihov ovogodišnji jubilej - pedeset godišnjica postojanja bio je u znaku opšteg debakla. Opravdana su poređenja sadašnjeg djelovanja organizacije Ujedinjenih nacija sa djelovanjem Društva naroda između dva svjetska rata. Kao što je poznato, u tom razdoblju ni Društvo naroda ni zapadne demokratije, oličene u Velikoj Britaniji, Francuskoj i SAD, nisu odlučno i blagovremeno zaustavili nacističku agresiju. Prećutno su i olako prelazile preko agresorskih planova i postupaka Njemačke, Italije i Japana. Šta se nakon toga desilo opšte je poznato, ali **nisu izvučene adekvatne pouke za današnje vrijeme i događanja.**

Evropa, koja je kolijevka fašizma, staljinizma i komunizma, te mjesto početka oba svjetska rata, nalazi se pred ozbiljnim iskušenjima. Postkomunistički period će biti izuzetno težak i bolan. Neke bivše komunističke zemlje su krenule u totalitarizam, nacionalizam, pa čak i svojevrsan neofašizam, što se najbolje pokazuje na primjeru eks-Jugoslavije.

Osim Ujedinjenih nacija, u razrješenju krize na tlu bivše Jugoslavije angažovani su i drugi faktori, kao što su Evropska unija, SAD, Rusija, NATO, itd. Njihovo djelovanje na nivou Ujedinjenih nacija je nedosljedno, nepravovremeno, a u značajnoj mjeri kod nekih faktora i pristrasno.

Stavovi Zapada su najvećim dijelom izražavani kroz djelovanje Evropske unije, čiji su se snovi o jedinstvenoj Evropi upravo raspršili na Bosni. Bosna je iskazala puno nejedinstvo ove asocijacije, njenu podijeljenost i aktuelizaciju na već zaboravljenim interesnim sferama.

Ustvari, Evropska unija je svoje napore usmjerila na pomirenje "zaraćenih strana", kako ih naziva. Umjesto da preduzme vojnu intervenciju, zaustavi agresiju i spriječi genocid nad Bošnjacima, Zapad situaciju u Bosni i Hercegovini posmatra kao humanitarnu krizu. Bavi se posljedicama, a ne uzrocima i time čini ustupak agresoru i zločincima. Agresor i žrtva su izjednačeni. I nakon tri i po godine agresije i genocida na Republiku Bosnu i Hercegovinu i njene narode, Zapad je nejedinstven, bez konsenzusa, bez vodstva i političke volje da se spriječi očigledno nastupajuća kataklizma.

Ukoliko se u Evropi dopusti nasilna promjena granica, to će imati nesagledive posljedice. **Dopustimo li formiranje nacionalnih država, stvaranjem čistih etničkih prostora uz genocid nad manjinskim narodima, prijeti nam nova svjetska katastrofa. U Bosni se brane osnovni civilizacijski principi - multietničnost, multikulturalnost i multireligioznost.**

Rušenje bipolarne konstitucije svjetske zajednice je ostavilo vidnog traga i na vojne organizacije. Varšavski pakt je raspušten. Iza sebe je ostavio brojno naoružanje i nezbrinute vojne kadrove, koji se vrlo lako uključuju u pojedine agresorske planove, prvenstveno na bazi plaćeništva. U takvoj konstelaciji

NATO-pakt još uvijek nije razradio efikasnu koncepciju djelovanja. Njegove akcije, u funkciji realizacije rezolucija Ujedinjenih nacija, su vrlo neodređene i neodlučne. Nekoliko akcija NATO-a se završilo uništavanjem srpskih starih tenkova i praznih skladišta municije. Odmazda za to uslijedila je po bosanskim gradovima i civilima. Posljednji je masakr nad civilima Tuzle u kojem je ubijeno preko 70 osoba, a ranjeno oko 200.

Ugled NATO-a u rješavanju krize u Republici Bosni i Hercegovini je nezadovoljavajući. Djelovanje najveće super sile - SAD, također, nije na razini novog međunarodnog konteksta. Izborom Bila Klinton (William Clinton) za predsjednika SAD smatralo se da će doći do stabilizacije u odnosima ove zemlje prema "krizi" u Bosni i Hercegovini, što je nagoviješteno i u njegovim predizbornim istupima. Međutim, Klinton i njegova administracija su pokazale stalnu kolebljivost od toga da li je Bosna njihov strateški interes do toga da li je to problem Evrope. U jednoj izjavi SAD su istakle da će se **Goražde braniti svim sredstvima** od srpske agresije i da kao zaštićena zona ne može doživjeti sudbinu Srebrenice i Žepe. Ubrzo nakon toga slijedi prijedlog te iste države da se izvrši trampa stanovništva Goražda za stanovništvo oko Sarajeva. Čudni postupci od zemlje koja sebe smatra bastionom demokratije i zaštitnikom ljudskih prava bez obzira gdje se ona kršila.

Stanovnicima Sarajeva, najvećeg koncentracionog logora na svijetu, ostaće u sjećanju izjave da "**SAD neće dopustiti gušenje Sarajeva**". O sudbini ove američke izjave pitajte Sarajlije, koji su već 1000 uzastopnih dana bez vode, struje, plina, hrane, odnosno svega onoga što je neophodno za život. Oni bi sigurno rekli u glas da im takva zaštita ne treba.

Amerika se uključila zajedno sa drugim zemljama u **osporavanje prava na odbranu žrtvi** - Bosni i Hercegovini, jer podržava embargo na oružje. Istovremeno Bil Klinton uporno koristi pravo veta da bi onemogućio odluku Kongresa o unilateralnom ukidanju embarga na isporuku oružja Bosni i Hercegovini. Svi njegovi argumenti, pa i onaj o enklavama - Srebrenici i Žepi, te novom eskaliranju borbi više uopšte ne stoje.

Zaboravlja se da bi ukidanje embarga na naoružanje stvorilo uslove za prevazilaženje ogromnog debalansa između legalne bosanske Vlade i kolaboracionističkog režima na Palama, koji nesmetano dobiva oružje od Srbije, Crne Gore, Rusije, Grčke i drugih njihovih prijatelja.

Naročito je prisutan rivalitet između Amerike i Evrope, a u nekim situacijama odnosi između Amerike i Rusije poprimaju karakteristike već viđenog blokovskog i hladnoratovskog odnosa. Rusija se dosta kasno uključila u rješavanje krize na području bivše Jugoslavije. Ostala je dosljedna sebi - zaštitnica velikosrpskog režima u Beogradu i njegov aktivni pomagač u

naoružanju. Rusija će takva i ostati, iskoristiće balkansku šansu. Već je na toplom moru.

U pravu su oni koji tvrde da se u Bosni i Hercegovini, na tako malom prostoru od 50.000 km², **vodi treći svjetski rat**. Svi interesi, interesne sfere, savezi i sl, isplivali su na površinu. U igri su sve opcije. Najmanje ona o postojanju cjelovite, nezavisne, suverene, međunarodno priznate države, Republike Bosne i Hercegovine, članice Ujedinjenih nacija. U posljednje vrijeme u razrješnje bosansko-hercegovačke krize sve se više uključuju i islamske zemlje, koje su postigle jedinstvo o cjelovitosti i teritorijalnom integritetu Republike Bosne i Hercegovine i osudi genocida nad Bošnjacima. Radi se o snazi 50 država i ogromnom ekonomskom potencijalu, koji se mora respektovati.

Metode rješavanja krize u Republici Bosni i Hercegovini su bile različite: prije svega postizanjem primirja; - posredništvo; - planovi; - konferencije.

Agresor primirja nije poštovao. Posrednici su ubijali svoju penzionersku dosadu, planovi se nisu sprovodili, a rezultati konferencije su bili nikakvi. Ni Kontaktna grupa, pet velikih sila, nije ostvarila nikakav rezultat, a truhlim kompromisima izbjegava raspad.

Odluke skupova o krizi u bivšoj Jugoslaviji, također, su ostajale mrtvo slovo. Londonska konferencija održana 27. - 28. avgusta 1992, na primjer.

Za rješnje bosansko-hercegovačke krize su pravljani brojni planovi. Počelo je sa "Kutiljerovim planom (9. marta 1992.). Slijedili su ga: "Vens-Ovenov", pa "Oven-Stoltenbergov" plan. Tek je plan Kontaktne grupe naznačio određene sankcije prema onima koji ga odbiju. Srbi su ga odbili bez ikakvih posljedica. Počinje li sada novi krug obmane. Ovakve i slične planove mogla bi negirati samo bosansko-hercegovačka "Oluja". Zbog embarga na oružje ona za sada nije moguća.

U svojoj nemoći da riješi bosansko-hercegovački konflikt međunarodna zajednica je **angažovala i proglasila mirotvorcem i Slobodana Miloševića, glavnog arhitektu zla na ovim prostorima, režisera svih zločina**. Za uzvrat, on obmanjuje i vara na svakom koraku, što mu i nije teško, s obzirom na ispoljenu inertnost i neefikasnost međunarodne zajednice. Obećava pa poriče priznavanje Republike Bosne i Hercegovine i Hrvatske; obećava izolaciju bosanskih Srba, što svakodnevno krši sa vojnom i drugom pomoći. S obzirom da su Slobodan Milošević i međunarodna zajednica istovjetni i po ponašanju vjerovatno će još dugo saradivati i biti upućeni jedni na druge.

U ovoj tužnoj panorami angažovanja, bolje reći neangažovanja međunarodne zajednice, kao jedan od rijetkih pozitivnih primjera je konstituisanje bošnjačko-hrvatske federacije, koja je eliminisala jedan od sukoba

- ustvari hrvatsku agresiju na Bosnu i genocid nad Bošnjacima i stvorila uslove za saradnju ova dva naroda.

Zbog čega propadaju svi planovi koje nudi međunarodna zajednica? Za to postoji više razloga. Prije svega, ona vrši podjelu Republike Bosne i Hercegovine uzimajući u obzir samo **etnički princip** i stanje ostvareno agresijom, što implicira dalje preseljavanje, ubijanja, genocid i sl. Nadalje, ovaj princip donosi niz nelogičnosti posebno u privrednom pogledu i u domenu infrastrukture. Naime, ta svojevrsna nacionalna geta prekidaju logične privredne i infrastrukturne veze, zatvarajući naciju samu u sebe. To je i "logično" jer međunarodna zajednica priznaje ono što su srpski fašisti osvojili silom, genocidom i agresijom. Međutim, agresori i dalje ne prihvataju mirovne planove, jer logikom svakog agresora nastoje da osvoje što više teritorija, pa i cijelu Bosnu i Hercegovinu.

Na primjeru Republike Bosne i Hercegovine se pokazuje da se isplati vršiti agresiju, genocid i sve druge zločine, jer se za to ne snose nikakve konzekvence i odgovornost. To će otvoriti nova žarišta u Evropi, jer logika sile donosi za njene aktere povoljne rezultate.

Sve što je naprijed rečeno odnosi se na - uslovno nazvano - zvaničnu politiku i vlade članica međunarodne zajednice. Međutim, javno mnijenje ovih zemalja, brojne organizacije, udruženja građana, intelektualci i drugi pojedinci podržavaju pravednu borbu Bosne i Hercegovine i njenih naroda protiv agresije, genocida i drugih zločina koje vrše Srbi. Mi to cijenimo i očekujemo da će konstruktivno doprinijeti izmjeni stavova njihovih vlada.

Na kraju, koji je kriterij Republike Bosne i Hercegovine za prihvatanje inicijativa, planova i uopšte saradnje sa međunarodnom zajednicom? To smo više puta istakli, pa i ovoga puta decidno ponavljamo. **Radi se o tome da Bosna i Hercegovina mora ostati cjelovita u međunarodno priznatim granicama**, bez obzira na njeno unutrašnje ustrojstvo. Neophodno je omogućiti povratak prognanicima, odnosno izbjeglicama i raseljenim licima, prema njihovoj želji, na predratna prebivališta, kako se uobičajava reći, na vjekovna ognjišta. Međunarodna zajednica ne može priznati osvojeno silom i genocidom, jer je to protivno međunarodnim principima i dokumentima, a posebno Povelji Ujedinjenih nacija. I, kao posljednje, svi oni koji su učinili ratne zločine moraju odgovarati pred Međunarodnim sudom u Hagu i drugim, prvenstveno nacionalnim sudovima. Uvjeren sam da ključ pozitivnog razrješenja bosansko-hercegovačke krize leži u navedenim kriterijima od kojih Republika Bosna i Hercegovina ne može odustati.

ZAPAD NIJE DJELOVAO PROTIV GENOCIDA U BOSNI - POSMATRAO GA JE

Čast mi je što imam priliku da govorim pred vama danas, iako me, kao i sve vas, boli to što smo uopšte pozvani radi ovoga. Ipak, smo tu. Predstavници svjetske kolektivne savjesti još jednom postavljaju pitanje - zašto? Zašto genocid, zašto sada, zašto u Bosni?

U protekla dva dana čuli smo užasavajuće tačan opis genocida u Bosni. Govornici su nam dali mnogo detalja, imali smo i izvještaje iz prve ruke, kao i teorije i objašnjenja za ponašanje agresora.

Moj posao je danas nešto drugačiji. Ja nisam bio u Bosni. Živim u Sjedinjenim Američkim Državama. Od balkanskog konflikta dijeli me cijeli okean. Moje iskustvo sa genocidom u Bosni je iz druge ruke. Gledao sam izvještaje na televiziji, čitao izvještaje o klanjima, ali svo vrijeme bio sam bezbjedan. Ipak, kao i mnoge zapadnjake dirnula me je neopravdana patnja bosanskog naroda. I želim da učinim nešto. Bilo šta da genocid prestane. Želim da intervenišem.

Donedavno, međutim, moja zemlja, i dobar dio zapadne Evrope nije se slagao sa ovim stanovištem. Uglavnom smo sjedili dokoni dok je genocid poput pomahnitale vatre harao ulicama, kroz aleje, po kućama i poljima Bosne. **Mi smo, naravno objavljivali proglose, naravno, izražavali svoj prezir ali nismo djelovali.**

Ja sam ljut, zbunjen, i tužan zbog relativne neaktivnosti Sjedinjenih Američkih Država i drugih zapadnih demokracija, ali nisam iznenađen. Ma koliko mi željeli da Zapad interveniše protiv genocida, historija nam govori da je to bilo teško izvodljivo. Ustvari, da to jasnije izrazim: - ne samo da jedva iznenađuje što Zapad nije intervenisao, nego se i mogao očekivati ovakav ishod.

Na genocid se rijetko ide oružanom intervencijom. Naprotiv, historija nam govori da uopćeno postoje **dva razloga za intervenciju Zapada - strateška pitanja ili ekonomski interesi.** Ovaj drugi termin je sam po sebi objašnjiv, što znači da će Zapad intervenisati kad ima ekonomskih razloga. Međutim, ja ovdje definišem stratešku intervenciju kao značenje jedne od dvije stvari. Zapad

interveniše da bi sačuvao ili uspostavio ravnotežu sila ili su domaći politički pritisci mogli podstaći zemlju u akciju.

Obrnuto, ima mnogo razloga koji objašnjavaju nedjelovanje. Ja ću navesti četiri. Prvo, strateška pitanja mogu utjecati na vladu da ostane neutralna ili bar da zadržava svoje snage. Drugo, obično postoji konfuzija oko toga šta činiti. Pretpostavimo da je neka zemlja čak i željela intervenisati, bilo bi teško uskladiti moguće akcije sa željenim efektom.

Treći i četvrti razlog, međutim, su najbliži istini. Mi na Zapadu smo nevoljni da svoje živote izložimo na prvim linijama za druge kad je jedina plata čista savjest. Uz to, mi često na genocid gledamo kroz prizmu plemenskog života. Džordž Buš (George Bush), recimo, je citiran kako govori o ranijim balkanskim konfliktima kao o "štucanju" na svjetskoj pozornici, kao o tome da su Srbi, Hrvati i Bošnjaci uvijek spremni na oružje jedan protiv drugoga i da bi ih mi trebali pustiti da se još jednom pobiju. Štaviše, mi se plašimo da se uključujemo u jedan historijski konflikt koji bi nas mogao natjerati da biramo stranu. Mi jednostavno želimo da intervenišemo i da zaustavimo genocid a da ne budemo uvučeni u partizanski rat.

Brz pregled jednog vijeka svjetske historije pokazuje nam da je to tačno. Treba samo pogledati tursko klanje Jermena, gdje su Velika Britanija, Francuska i Rusija osuđivale genocid, ali je malo toga urađeno da se to kazni. Sjedinjene Američke Države posebno su čak pokušale da preprave ovu historiju da bi sačuvale svoje strateške odnose sa Turskom. Gotovo 70 godina nakon što su se zvjerstva desila, u Biltenu Stejt Departmenta (State Department) je zaključeno da "Pošto su historijski zapisi o događajima iz 1915. godine u Maloj Aziji nejasni, Stejt Department ne potvrđuje tvrdnje da je Turska vlada počinila genocid protiv jermenskog naroda".

Najužasniji primjer ovog vijeka je, naravno, **holokaust**. Mi sada znamo da su vlade Saveznika bile svjesne veoma rano da postoje nacistički logori, a ipak njihovo raspuštanje se izvršilo tek pred kraj evropske kampanje. Ima mnogo objašnjenja za ovakvo šepanje, a ono koje najviše pritišće je da su Ruzvelt (Roosevelt) i Čerčil (Churchill) bili nevoljni da trguju oko zakašnjelog ulaska u rat saveznika za hiljade nevinih žrtava natjeranih u krematorije. Moguće je da je sve ovo imalo veze sa pitanjima vojne strategije ali i sa domaćim političkim pritiscima nad praktičnom vojnom kampanjom.

Ima još mnogo primjera, ali me ograničeno vrijeme sprečava da o njima ovdje raspravljam. Tu je Kampučija, gdje su Sedinjene Američke Države u osnovi tetošile crvene Kmere zbog vijetnamskog protu-uključenja; Indonezija, gdje je Zapad štitio Indoneziju kad je ona izvršila invaziju na istočni Timor; i naravno, Ruanda i Burundi, gdje je Zapad bio spor da ispita i kazni one koji su

kršili humanitarno pravo jer, iskreno govoreći, Afrika nije na visokoj ljestvici svjetskog interesovanja. Dodao bih i kampanju Iraka protiv Kurda, gdje odgovor Zapada nije imao mnogo veze sa genocidom već sa američkim strateškim interesima oko Sadama Huseina. I opet kulise, i onda ne iznenađuje što Zapad nije uspio da interveniše kao odgovor na genocid u Bosni. Ima nekoliko ekonomskih interesa u tom regionu, i strateških pitanja koji ne idu u prilog intervenciji. Zapad je želio stabilnost na Balkanu, i odnedavno, intervencija se gleda samo kao odlaganje konačne pobjede Srbije - i uz rizik za prisnije odnose Amerike sa Rusijom. Štaviše, američki narod i neki Evropljani, su bili u periodu izolacionizma. Oklijevali smo da budemo uvučeni u konflikt gdje bi američki životi bili izloženi na frontu a da se nezna krajnji rezultat. Bojali smo se da Bosna ne postane drugi Vijetnam, druga Somalija, gdje ćemo mi postati dugoročni borci bez bilo kakve direktne isplate za američke strateške interese.

Umjesto toga, mi smo otezali. Osuđivali smo genocid, a nismo se prihvatili oružja. Pozivali smo da se osnuje sud za ratne zločine, ali čak i tu su sredstva uskraćivana. Šta više, mi smo u potpunosti pogrešno razumjeli prirodu takvog tribunala. Iako ima neke svrhe u iznošenju svih razmjera počinjenih zločina, sud je efikasan samo onda kad ima uhapšene one koji su konačno odgovorni za počinjeno. Ipak, mi danas pregovaramo sa tim istim pojedincima, odajući im poštovanje i pažnju koju oni ni u kom slučaju ne zaslužuju.

Nije mi namjera da opravdam relativno nedjelovanje Zapada u Bosni, nego samo da ga objasnim. Dok nam se javlja neka nada na osnovu događaja u proteklih nekoliko nedjelja, **ne treba pogrešno zaključivati da današnja intervencija ima išta sa genocidom.** To je više strateška stvar koja je ubrzala novu aktivnost. Američki predsjednički izbori su na vidiku, a Klintonova (Clinton) administracija mora oblikovati svoju retoriku o Bosni sa nekim podacima. Uz to, Hrvati su razbili iluziju o srpskoj dominaciji. Ni jedno, međutim, **nije odgovor na genocid.**

Na kraju, prisjećam se izreke profesora Šerifa Basjunija (Charif Bassiouni), predsjednika našeg Instituta na De Pol (De Paul) univerzitetu i vodećeg čovjeka u svijetu kad su u pitanju ljudska prava. Profesor Basjuni mi često govori da je obilježje velike zemlje ono gdje sretni pomažu nesretnima bez obzira da li im se to plaća. Po definiciji prof. Basjunia, Zapad je pokazao daleko manje od dobrodušnosti u svom ponašanju prema Bosni. Ne možemo ignorisati genocid kad se on pojavi na svjetskoj sceni. Na žalost, nismo uvijek u poziciji da ga zaustavimo, ali **ne budimo samo informisani posmatrači.**